

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston Pedagogika
fanlari ilmiy tadqiqot instituti

UZLUKSIZ TA'LIM

ILMIY-USLUBIY JURNAL

2023, № 5

DJURAYEV Risbay
Bosh muharrir

Jurnal 2001 yildan nashr qilina
boshlangan.

O'z MAAdan 2007 yil 3-yanvar-
da № 0101-tartib raqami bilan
qayta po'yxatdan o'tgan.

Jurnalda e'lon qilingan
maqolalardan iqtibos keltiril-
ganda «Uzluksiz ta'lim»
jurnalidan olinganligi ko'rsa-
tilishi lozim.

Tahrir hay'ati:

Abdug'apbor QIRQIZBOYEV
Uzoqboy BEGIMQULOV
Xolboy IBRAGIMOV
Laylo AXMEDOVA
Roxatoy SAFAROVA
Leyla DJURAYEVA
Dono G'ANIYEVA
Lobar QARAXANOVA
Dusmurod DJURAYEV
Baxodir AKBAROV
Komiljon KARIMOV
Komiljon GULYAMOV

Tahririyat manzili:

100027, Toshkent sh.,
Furqat ko'chasi,
174-uy.

O'zPFITI

Tel.: (71)-245-92-34

(93)-503-52-07

e-mail: uzluksiztalim_jurnal@mail.ru

liya_2305@mail.ru

TA'LIM MAZMUNI UZLUKSIZLIGI

- 3 **D.R. Babayeva, X.Sh. Ochiлова**
Maktabgacha ta'lim tashkiloti, maktab hamda oilada pedagogik diagnostika faoliyatini tashkil etish muammolari
- 8 **G'.A. Sanoyev**
Uzluksiz ta'limda boshlang'ich sinf o'quvchilari savodxonligini
- 12 **Sh.A. Majajonov**
Talabalarga ekologik bilimlarni singdirishda – fanlararo integratsiya davr talabi
- 17 **K.T. Suyarov**
Ta'lim jarayonida laboratoriya mashg'ulotlari – tadqiqotchilik faoliyatiga yo'naltirishda vosita sifatida
- 22 **I.H. Pinyozov**
Iqtisodiy bilim berish asosida talabalarda tejamkorlik xususiyatlarini uzluksiz tarbiyalash
- 26 **N.O. Temirov**
Integrativ yondashuv asosida kimyo fani uzluksizligini tashkil etish metodikasi
- 31 **R. Musurmonov, M. Musurmonova**
O'quvchilarda darsga ijobiy munosabatni shakllantirish jarayonlarini klaster yondashuvlari asosida tashkil etish va boshqarish
- 35 **Sh.T. Yakubjonova**
Ekologiyadan amaliy mashg'ulotlarni o'qitishda uzviylik tamoyili pedagogik muammo sifatida
- 38 **I.To'ychiyeva**
O'quvchi-yoshlarning shaxs sifatida shakllantirishida yosh xususiyatlari
- 43 **P. Дусупаев**
Виды и возможности информационных технологий

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA MEDIATA'LIM: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

- 48 **X. Kadirov**
Uzluksiz ta'lim jarayonida talabalarning mediakompetentligini ko'rsatkichlarining motivatsiyalari rivojlanishi
- 53 **L.B. Beknazarova**
Shaxs innovatsion-ijodkorligini o'rganishning ilmiy-amaliy tajribasi imkoniyatlari
- 58 **Z.A. Xaydarov**
Harbiy ishda raqamli texnologiyalar qo'llanilishining pedagogik jihatlari
- 63 **P.Y. Toprejanova**
Формирование орфографической грамотности у студентов нефилологических вузов

MA'NAVIY TARBIYA

- 66 **B.T. Rajanov**
Формирование и развитие системы духовно-нравственного воспитания девочек подросткового возраста
- 71 **Z.A. Xolmatova**
Bo'lajak o'qituvchilarning diagnostik kompetensiyalarini shakllantirish texnologiyasi
- 74 **S.B. Karimov**
Bolalar musiqiy idrokini rivojlantirishda fanlararo integratsiyalashuv
- 79 **B.S. Axmadaliyev**
Реализация воспитательного аспекта в процессе обучения иностранному языку старших школьников
- 82 **B.B. Mamarajabov**
Bo'lajak tarjimonning kasbiy kompetentligining interaktiv tavsifi

KASBGA YO'NALTIRISH VA PSIXOLOGIK XIZMAT

- 85 **G.A. Berdalieva**
Umumta'lim maktablari o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishning pedagogik strategiyasi va konseptual asosi
- 90 **G.I. Sattarova**
Jismoniy rivojlanishda nuqsonli bo'lgan o'smirlar hissiy-irodaviy sohalarining rivojlanishi
- 94 **Д. Зуфарова**
Методы управления ДОУ
- 98 **M.X. Abelqosimova**
Uzluksiz ta'lim jarayonida talabalarini ilmiy-tadqiqot salohiyatni shakllantirish – pedagogik muammo sifatida
- 102 **N.S. Alimova**
O'smir yoshdagi o'quvchilarda jismoniy tarbiyaga qiziqishni shakllantirish

XORIJIY TILLARNI O'QITISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH - DAVR TALABI

- 107 **З. Каримова**
Реализация воспитательного аспекта в процессе обучения иностранному языку старших школьников

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI, MAKTAB HAMDA OILADA PEDAGOGIK DIAGNOSTIKA FAOLIYATNI TASHKIL ETISH MUAMMOLARI

D.R. BABAYEVA,

TDPU «Maktabgacha ta'lim» fakulteti

«Ma ktabgacha ta'lim metodikasi» kafedrası professorı,

X.SH. OCHILOVA,

TDPU o'qituvchisi

Ushbu maqolada Maktabgacha ta'lim, maktab hamda oilada pedagogik diagnostikani tashkil etishning ilmiy asoslari, pedagogik diagnostikani tashkil etish va o'tkazish metodikasi pedagogik diagnostikani o'tkazish metodlari, pedagogik diagnostikani o'tkazuvchi shaxs va unga qo'yiladigan talablar kabi masalalar mazmuni tashkil etadi.

Tayanch so'zlar: maktabgacha ta'lim, maktab, ta'lim, tarbiya, rivojlanish, diagnostika, psixologiya, salohiyat, faoliyat, oila, ixtisoslik, muloqat, korreksiya

В данной статье содержание таких вопросов, как научные основы организации педагогической диагностики в дошкольном образовании, школе и семье, методика организации и проведения педагогической диагностики, методы проведения педагогической диагностики, лицо, проводящее педагогическую диагностику и требования.

Ключевые слова: дошкольное учреждение, школа, образование, воспитание, развитие, диагностика, психология, потенциал, деятельность, семья, специальность, общение, коррекция.

This article contains the content of such issues as the scientific basis for the organization of pedagogical diagnostics in preschool education, school and family, the methodology for organizing and conducting pedagogical diagnostics, methods for conducting pedagogical diagnostics, the person conducting pedagogical diagnostics and requirements for it.

Key words: preschool institution, school, education, upbringing, development, diagnostics, psychology, potential, activity, family, specialty, communication, correction.

Hozirgi vaqtda maktabgacha ta'lim maktab va boshqa ta'lim tashkilotlarida rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalar aniqlanadi. Maktabgacha va boshlang'ich maktab tizimi shu muammolarni bartaraf qilishga ham mas'ul bo'lib hisoblanadi. Rivojlanishida ba'zi yengil (nutqiy, eshituv va boshqa) nuqsoni bo'lgan bolalar bog'cha va umumta'lim maktab tashkilotlarida tarbiyalanadilar. Og'ir nuqsonlari bo'lgan bolalar esa maxsus turdagi bolalar bog'chasi yoki maktabiga qabul qilinadi, bu tashkilotlar zarur davolash – sog'lomlashtirish va korreksion, psixologik – pedagogik yordamni bera olish imkoniyatiga ega.

Pedagogikaning diagnostik faoliyatining samaradorligi, muvaffaqiyati tanlangan va qo'llanilgan metodikaning noyobligi bilan emas, balki bu metodikaning shu muhitga, shu davrda o'rganilayotgan aniq maqsadga, vazifaga mosligi bilan belgilanadi. Shuning uchun ham har qanday diagnostik faoliyat nimani yoki kimni, qaysi maqsadlarga o'rganish, olingan natijalardan qanday foydalanishimizni anglashdan boshlanishi shart.

Aynan 5-7 yoshdagi bolalarning nutqini shakllantirish, ota-ona va yaqinlarining ijtimoiy buyurtmasini bajarish, boshqacha qilib aytganda, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining maktab ta'limi uchun yuksak sifatli va serqirra tarzda tayyorlashga erishish masalasi maktabgacha ta'lim sohasidagi ilmiy tadqiqotlar oldiga ham bir qancha vazifalarni tashlaydi. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta'limni rivojlantirish muammosi, xususan, innovatsion o'quv-uslubiy baza, o'quv dasturi va texnologiyalarni tayyorlash masalalarini yuqori sifatli qilib bajarish, Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilar bilan pedagogik diagnostika faoliyatni tashkil etishning yo'llari va vositalari samarali tashkil qilish uchun zarur pedagogik sharoitlarni yaratadi. Pedagogika, psixologiya, didaktika, shuningdek maktabgacha ta'lim amaliyotida «individual yondashuv», «ta'limni individuallashtirish», «pedagogik diagnostika», «diagnostik faoliyat», «faoliyatli jarayon», diagnostik yondashuv va boshqa atamalar keng qo'llaniladi. Ushbu atamalar ko'pincha sinonim sifatida ishlatiladi, ammo ular mazmunan o'ziga xos muhim xususiyatlarga ega.

Pedagogika jarayonining mahsuldorligi pedagogning o'z tarbiyalanuvchilarini yaxshi bilishda, ta'lim va tarbiyaning xilma-xil metodlarini qo'llashga bog'liq harakat qiladi. Bolalarning bunday holatlari chegara holatlari sifatida, psixik taraqqiyot kamchiligi sifatida shaxs aksentuatsiyasining turli ko'rinishi sifatida tasniflanishi mumkin. Ularni aniqlash uchun pedagogik diagnostikasi, klinik potopsixologiya va psixiatriya kabi sohalardagi bilimlar talab qilinadi. Bundan tashqari tarbiyachiga qarovsizlik kabi muammolarni hal qilishga to'g'ri keladi.

Pedagog ta'lim va tarbiyadagi qiyinchiliklar nima uchun va qanday qilib paydo bo'lishini tushunish uchun, u avvalo bola psixik taraqqiyotining asosiy qonuniyat-larini bilishi va turli psixik holatlarni, pedagogik – diagnostika metodlarini egallashi zarur. Pedagogning pedagogik diagnostik tadqiqot yoki doimiy kuzatish jarayonida olingan natijalarni bolalar bilan ishlashda qanchalik

to'g'ri foydalana olishi ham zarur hisoblanadi.

Pedagogik diagnoz (diagnosis – grekcha, aniqlash, bilish degan ma'noni anglatadi) – shaxs individual – pedagogik xususiyatlarining hozirgi holatiga baho berish, rivojlanishini oldindan aytib berish (prognoz qilish) va pedagogik diagnostik tekshiruv vazifalaridan kelib chiqib, tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan pedagog faoliyatining so'nggi natijasidir.

Professional ta'lim yo'nalishi bo'yicha o'zining pedagogik faoliyatida pedagogik diagnostika bilan shug'ullanishlari lozimligi bugungi kun talablaridan biridir. Har qanday faoliyat zamirida ham amalga oshirilgan ishlarning pirovard maqsadi, vazifalari va kutilgan natijalari bo'ladi. Faoliyat natijalarini sarhisob qilish, amaliy xulosalar yasash – bo'sh yoki muvaffaqiyatli o'rinlarni belgilab olish, faoliyatning keyingi bosqichlarida uni hisobga olish diagnostika deyiladi. Pedagogik diagnostika bolaning o'zlashtirishi, o'qishdagi qiyinchiliklarini, uning o'qishiga ta'sir qilayotgan ijtimoiy, oilaviy omillarni o'rganishga yo'naltirilgandir. Diagnostika natijalari esa ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri rejalashtirish, yo'l qo'yilgan xatolarni tuzatish, pedagogik-psixologik profilaktika ishlarini olib borish imkonini beradi.

Pedagogik diagnostika obyektini tashqi sharoitlar bilan birgalikda rivojlanayotgan shaxs sifatida aniqlash juda muhimdir:

1. Pedagogik jarayonning tashqi pedagogik voqelikka boradigan tarkibiy qismlari va ular belgilagan rivojlanish natijalari o'rtasidagi bog'liqlik to'g'risida ilmiy asoslangan nuqtai nazarga ega bo'ling.

2. Pedagogik faoliyat natijalarini u yoki boshqa natijani aniqlay oladigan pedagogik sharoitlar bilan uzviy bog'liqlikda ko'rib chiqish.

3. Tadqiqot obyekti sifatida harakat qiladigan shaxsning manfaatlarini va huquqlarini doimo hisobga olgan holda, olingan natijalarni juda ehtiyotkorlik bilan ehtiyotkorlik bilan izohlang.

Shaxsni rivojlantirish jarayonining murakkabligi va ko'p qirraliligi bilan bog'liq bo'lgan qiyinchiliklarni yengib o'tish va tashxis qo'yish uchun sharoit yaratish istagi shaxsda, umuman, ba'zi shakllarda, ba'zi tomonlarda va izlanishlarda butun yo'nalishni hayotga olib keladi va diagnostika obyektiga aylanadi.

Zamonaviy sharoitda diagnostika obyekti sifatida shahsiyat har tomonlama namoyon bo'ladi. Obyekt qiymatlarni yo'naltirishni o'rganish sifatida ko'rsatilgan keng qamrovli tadqiqotlar diagnostika bosqichida

maktabgacha ta'lim bolalarining bilim, madaniy qadriyatlar, aloqa va munosabatlar qadriyatlariga munosabati bilan ancha umumlashtirilgan portretini yaratishga imkon berdi. Diagnostik ishlarda turli yoshdagi bolalarning madaniy qadriyatlarga bo'lgan munosabatini aniqlash juda muhimdir. Diagnostik tadqiqotlar uchun taqqoslash rejasi har xil bosqichlarda sodir bo'lgan o'zgarishlarning parametrlari bir xil ko'rsatkichlardan foydalangan holda tashxis qo'yilganda katta qiziqish va ahamiyatga ega.[2.47] O'zgarishlarning diagnostikasi, masalan, turli yoshdagi maktabgacha ta'lim bolalarining madaniy va estetik yo'nalishlari zamonaviy yosh avlodni xarakterlashda juda aniq savollarga javob berishga imkon beradi.

Maktabgacha ta'limda pedagogik diagnostikaning maqsadi va vazifalari. Pedagoglarning kasbiy mahoratining asosiy komponentlaridan biri o'quv tarbiya jarayonini to'g'ri va samarali boshqara olishidir. Buning uchun pedagog texnik va uslubi y bilimlarni puxta egallaganli yetarli emas. Pedagog o'z ishi, faoliyati natijalarini tahlil qilishi, bolalarda qiyinchilik tug'dirayotgan sabablarni o'z vaqtida aniqlashi, bu qiyinchiliklarni bolaga individual yondashish jarayonida bartaraf qila olishi lozim. Shu o'quv tarbiya jarayonini boshqarishni takomillashtirish vosita va yo'llaridan biri ilmiy jihatdan asoslangan pedagogik-psixologik diagnostikadir. Bugungi kunda pedagogik-psixologik diagnostikaning o'rni, ahamiyati qanchalik katta ekanini hech kim inkor qilmaydi. Individual yondashish, bola va bolalarning individual xususiyatlarini o'rganish shart ekanligi bir qancha davlat hujjatlarida aks ettirilgan.[4.83]

Rivojlanish buzilgan chuqur pedagogik-psixologik tadqiqot diagnostika natijalariga asoslangan tuzatish dasturlarini ishlab chiqishga qaratilgan. Bunday o'rganish vaqt talab etadi, asosan ta'lim tashkilotida va ba'zida maslahat tashkilotlarida olib boriladi. Bunday tadqiqotning o'ziga xos vazifalari, qoida tariqasida, turli yoshdagi bosqichlar uchun xilma-xil va o'ziga xosdir. Ular orasida quyidagini ajratish mumkin:

- bolaning individual pedagogik-psixologik xususiyatlarini aniqlash;
- individual tuzatishni rivojlantirish va o'quv dasturlarini ishlab chiqish;
- rivojlanish dinamikasi va tuzatish ishlari samaraliligini baholash;
- bolani tarbiyalash sharoitlarini, oila ichidagi munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash;

- o‘qishda qiyinchiliklarga duch kelganda yordam berish;
- o‘smirlar uchun professional maslahat va kasbiy yo‘naltirish;
- ijtimoiy-emotsional reja muammolarini hal qilish.

Ushbu muammolarni hal qilishda psixologik diagnostika usullarining (eksperiment, testlar, loyihalash usullari) bolalar faoliyatini maxsus tashkil etilgan kuzatish va tahlil qilish bilan birlashtirish muhim rol o‘ynaydi. Ta’kidlash kerakki, hozirgi kunga qadar pedagogik diagnostika sohasidagi mutaxassislarining aksariyati asosan bolaning intellektual va nutqiy rivojlanish darajasini baholashga, kasalliklarni farqlashga qaratilgan. Mutaxassislar ma’lum bir funksiyaning rivojlanmaganligini yoki yo‘qligini muvaffaqiyatli qayd etadilar, lekin ijobiy potensialni, ayniqsa ijobiy shaxs xususiyatlarini aniqlashga yetarlicha e’tibor bermaydilar, buning asosida bolaning nutqiy, ijtimoiy va shahsiy muammolarini hal qilish mumkin.

Adabiyotlar ro‘yhati:

1. Akpur U. Ivan Pavlov. Istanbul: Nashrlarni ayting. 2011-yil.
2. Xaridor T. Ta’limning ilmiy asoslari. Anqara: «Palme» nashriyoti. 2012yil.
3. Nurkeldiyeva D.A. va boshqalar. Barmoqlar mashqi va logopedik o‘yinlar. -T.: 2007.
4. Qayumova.N. Maktabgacha ta’lim pedagogika. T.: TDPU 2013yil.

UZLUKSIZ TA'LIMDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA AJDODLAR MEROSIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

G' .A. SANOEYEV,

Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Maqolada uzluksiz ta'lim darayonida boshlang'ich sinf o'quvchilari savodxonligini oshirishda ajdodlar merosidan foydalanish imkoniyatlari, uning bugungi kundagi ahamiyati, shaxs kamoloti va jamiyat taraqqiyotida ajdodlar merosidan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari, ilm-fan rivojida milliy qadriyatlarga asoslanishning dolzarbligi, yosh avlod ongida milliy g'urur va iftixor tuyg'ularini tarkib toptirishning dolzarbligi haqida so'z boradi.

Kalit so'z: uzluksiz ta'lim, ajdodlar merosi, shaxs kamoloti, jamiyat taraqqiyoti, savodxonlik darajasi, ilm-fan, aql-idrok, inson tafakkuri, madaniyat, ma'naviyat, ong, intellektual salohiyat.

В статье рассматриваются возможности использования наследия предков в повышении грамотности учащихся младших классов в процессе непрерывного образования, его значение сегодня, особенности использования наследия предков в развитии личности и общества, актуальность бытия. основываясь на национальных ценностях в развитии науки, у молодого поколения говорится о важности формирования чувства национальной гордости и гордости в сознании.

Ключевые слова: непрерывное образование, наследие предков, развитие личности, социальное развитие, уровень грамотности, наука, интеллект, мышление человека, культура, духовность, сознание, интеллектуальный потенциал.

In the article, the possibilities of using the heritage of ancestors in improving the literacy of elementary school students during continuous education, its importance today, the specific features of using the heritage of ancestors in the development of the individual and society, the relevance of being based on national values in the development of science, the young generation it is said about the importance of building up feelings of national pride and pride in the mind.

Key words: continuous education, ancestral heritage, personality development, social development, literacy level, science, intelligence, human thinking, culture, spirituality, consciousness, intellectual potential.

Uzluksiz ta'lim – maqsadli jarayon bo'lib, u kafolatlanan natija va mazmun jihatdan bir-birini to'ldirib boruvchi uzviy tizimdir. Boshlang'ich ta'lim jarayoni bilimlar, ko'nikma va malakalarning ma'lum yig'indisini, faoliyat va munosabatlarning tegishli tajribasini o'zlashtirishga qaratilgan maxsus ishlarning tashkil qilinishi hisoblanib, bunda asosiy urg'u savodxonlik ko'nikmalarni tarkib toptirishga qaratiladi.

Birinci Sharq uyg'onish davrida Yevropa uyg'onish davrining asosiy belgilari mujassam: jo'shqin ijodiy faoliyat, ulkan bunyodkorlik ishlarining amalga oshirilgani,

aqlni hayratga soluvchi bemisl asarlarning yaratilgani shundan dalolat beradi. Sharq Uygʻonish davri ham ulugʻ allomalar, qomusiy bilim sohiblari, mashhur mutafakkirlarni yetishtirdi. Aniq fanlar sohasida Muhammad Xorazmiy, Abu Bakr ar Roziy, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad al Fargʻoniy, Umar Xayyom, Mirzo Ulugʻbek jahonshumul kashfiyotlar qildilar. Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Ibn Rushd, Muhammad Gʻazoliy, Nasafiy Aziziddinlarning falsafiy asarlari tafakkur xazinasini boyitdi, olam, odam va jamiyat yaxlitlikda tadqiq etilib, yangi qonuniyatlar ochildi, aqliy bilim uflari kengaydi, fozil jamiyat va komil inson nazariyasi chuqur ishlab chiqildi. Sheʻriyatda Abu Abdullo Rudakiy, Abulalo alMaarriy, Abulqosim Firdavsiy, Jaloliddin Rumiy, Hofiz Sheroziy, Nizomiy Ganjaviy, Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy kabi daho ijodkorlar yetishib, oʻlmas asarlar yaratdilar, ishq-muhabbat, qahramonlik, ozodlik va ezgulikni kuyladilar. Miniatyura rassomchiligida bir necha maktablar shakllandi, bunda Kamoliddin Behzod rasmlari yangi ijodiy yoʻnalishga asos soldi. Uygʻonish davrining yana bir belgisi xalq ruhini ifodalaydigan «Ming bir kecha», «Kalila va Dimna», «Qirq vazir», «Toʻtinoma», «Sindbodnoma», «Jomeʻul hikoyot» kabi qiziqarli sarguzashtlarga toʻla, shavqu zavq qoʻzgʻatadigan asarlarning koʻpaygani, ikkinchi tomondan, «Xamsa»larda boʻlganiday, insoniy ideallarni mujassam etgan hikmat va falsafaga boy umumbashariy gʻoyalarning tasvirlanishidir. Ularning jahonshumul ilmiy-ijodiy kashfiyotlari umumbashariyat taraqqiyoti rivojiga mislsiz hissa qoʻshgan. Jumladan,

873-950 – yillarda yashab ijod etgan, «Sharq Arastusi», islom falsafasi asosshisi, dunyoga mashhur «Fozil odamlar shahri» asari muallifi, buyuk faylasuf va qomusiy olim Abu Nasr Forobiy;

980-1037 – yillarda yashab ijod etgan, tibbiyot ilmining sultoni, «Tib qonunlari» nomli asari bilan meditsina tarixida buyuk kashfiyotlarni amalga oshirgan alloma, gʻarbiga tib ilmimi oʻrgatib Avitsenna nomi bilan mashhur boʻlgan buyuk mutafakkir, tabib va faylasuf Abu Ali ibn Sino;

973-1048 – yillarda yashab ijod etgan, aql mashʻali bilan Amerikani kashf etgan olim, dunyodagi eng birinshi globus ixtirochisi, buyuk astronom, matematik, geograf, «Hindiston», «Geodeziya», «Mineralogiya» va «Astronomiya» kabi oʻnlab dunyoga mashhur asarlar muallifi Abu Rayhon Beruniy;

783-850 – yillarda yashab ijod etgan, algebra fanining otasi, birinchi marta nol sonini muomalaga kiritgan buyuk matematik, astronom, geograf, qomusiy olim, bugungi kunda eng koʻp tilga olinayotgan «algoritm» soʻzi uning nomi bilan atalgan Abu Muhammad ibn Muso Al-Xorazmiy;

797-865 – yillarda yashab ijod etgan, Misrdagi nilometr ixtirochisi, jahonga Alfraganus nomi bilan tanilgan buyuk matematik, astronom va fizik, uning «Astronomiya asoslari haqidagi kitob» asaridan, bir necha asrlar davomida Yevropa universitetlarida asosiy darslik sifatida foydalanilgan Ahmad Al-Fargʻoniy;

810-870 – yillarda yashab ijod etgan, hadis ilmining sultoni, Islom olamida

Qurʻondan keyingi eng muhim manba sifatida eʼtirof etilgan, mashhur «Al-jomeʼ as-Sahih» asari muallifi Imom Al-Buxoriy;

1075-1144 – yillarda yashab ijod etgan, dunyodagi eng birinchi arab tili grammatikasiga oid qoʻllanma – «Muqaddimat ul-adab» asari muallifi, Kaʼbaning yonida yashab yetti iqlimga «Jorulloh-Oллоhning qoʻshnisi» nomi bilan tanilgan buyuk alloma Abulqosim Mahmud Az-Zamahshariy;

1028-1126 – yillarda yashab ijod etgan, Turkologiya fani asoschisi, dunyodagi eng birinshi turkiy tildagi izohli lugʻat – «Devonu lugʻotit turk» muallifi Mahmud Koshgʻariy;

1123-1197 – yillarda yashab ijod etgan, dunyoga mashhur huquqshunos, fiqh sohasida eng aniq, izshil, mukammal sanalgan «Hidoua» asari muallifi, mazkur asar bir necha asrlar davomida dunyo madrasalarida eng asosiy qoʻllanma sifatida oʻqitilib kelingan Burhonuddin Margʻinoniy;

870-944 – yillarda yashab ijod etgan, buyuk imom, fiqh olimi, kalom ilmining moturidiya oqimi asoschisi. «Kitob at-tavhid», «Taʼvilat ahl as-sunna» kabi asarlar muallifi Abu Mansur Moturidiy.

Ikkinshi Sharq Uygʻonish davri – XIV-XVI asrlardagi «Temuriylar Renessansi»dir. Bunda Amir Temur bunyod etgan ulugʻ saltanatning oʻrni va ahamiyati beqiyosdir. Sohibqiron bobomiz ilm-fan va madaniyat ravnaqiga keng imkoniyatlar yaratgan, din peshvolari, olimlar, sanʼatshunoslar, yozuvshilar, shoirlarga alohida gʻamxoʻrlik koʻrsatgan. Bu maʼnaviy-maʼrifiy siyosat natijasida Sharq Uygʻonish davrining ikkinshi bosqichiga asos solingan. Jumladan,

1336-1405 – yillarda yashab ijod etgan, buyuk davlat arbobi, mohir sarkarda, Temuriylar davri Renessansi asoschisi, uch qitʼaga dovrugʻ solgan buyuk saltanat hukmdori Amir Temur;

1394-1449 – yillarda yashab ijod etgan, ilmi nujum bilan shugʻullangan dunyodagi yagona podshoh, tarixchi va matematik, bir qator madrasalar va mashhur Samarqand rasadxonasini qurdirgan, «Ziji Koʻragoniu», «Toʻrt ulus tarixi» asarlari muallifi Mirzo Ulugʻbek;

1377-1447 – yillarda yashab ijod etgan, Temuriyzoada hukmdor, fan va madaniyat homiysi, uning hukmronligi davrida Movarounnahr va Xurosonda ilm-fan, sanʼat va madaniyat taraqqiy etgan Shohrux Mirzo;

1366-1465 – yillarda yashab ijod etgan, oʻzbek mumtoz adabiyyotida eng uzoq umr koʻrgan shoir, turkiy tildagi sheʼrlari bois «malikul-kalom»(soʻz podshosi) unvoniga sazovor boʻlgan Mavlono Lutfiy;

1441-1501 – yillarda yashab ijod etgan, gʻazal mulkinging sultoni, oʻzbek adabiy tilining asoschisi, shoir va davlat arbobi, turkiy tildagi butun dunyoga mashhur «Xamsa» dostoni muallifi Alisher Navoiy;

1403-1474 – yillarda yashab ijod etgan, buyuk olim, astronom va matematik, Mirzo Ulugʻbekning shogirdi, Temuriylar va Usmoniylar saltanatida yashab

faoliyat ko'rsatgan, Samarqanddagi Ulug'bek rasadxonasiga rahbarlik qilgan Ali qushshi;

1483-1530 – yillarda yashab ijod etgan, Hindistonda 330 yildan ortiq hukmronlik qilgan, Boburiylar saltanati asoschisi, kam sonli askar bilan ko'p sonli dushmanni yengish mahorati bo'yicha o'rnak ko'rsatgan hukmdor, jahonga mashhur «Boburnoma» asarining muallifi Zahiriddin Muhammad Bobur;

1455-1535– yillarda yashab ijod etgan, butun dunyoga «Sharq Rafaeli» nomi bilan tanilgan, Sharq uug'onish davrining eng mashhur musavviri, Hirot miniatyura maktabining yorqin vakili Kamoliddin Behzod;

1438-1507– yillarda yashab ijod etgan, o'zbek (turkiy) tiliga davlat tili maqomini bergan birinchi hukmdor, fan va madaniyat homiysi, shoir Alisher Navoiuning yaqin do'sti va maslakdoshi Husayn Boyqaro;

1318-1389 – yillarda yashab ijod etgan, buyuk mutasavvif olim, butun islom olamida tarqalgan Naqshbandiya tariqatining asoschisi Bahovuddin Naqshband kabilarning pedagogik qarashlari, boy ilmiy merosidan boshlang'ich sinf o'qish darslarida o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish va ularning savodxonligini oshirishda belgilangan me'yorlardan kelib chiqib foydalaniladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining savodxonlik darajasini oshirishda ajdodlar merosidan samarali foydalanish natijasida bir qator imkoniyatlarga erishiladi.

Uzluksiz ta'lim jarayonida o'quvchilar savodxonlik darajasini oshirishda ajdodlar merosidan foydalanish imkoniyatlari.

Uzluksiz ta'lim tizimida, ayniqsa, boshlang'ich ta'lim jarayonida ajdodlar merosidan foydalanish o'quvchi kelajagining rivojlanishida muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Ajdodlar merosi, hayoti va ijodi bilan tanishib borayotgan yosh avlod o'z tarbiyasi va harakatlarini samarali rivojlantirish, bilim salohiyatini aniqlash, ko'zlangan maqsadlarga erishish imkoniyati ko'proq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Demokratik islohotlarni izchil davom ettirish, xalqimiz uchun tinch va osoyishta, munosib hayot darajasini yaratish – barqaror taraqqiyot kafolatidir./Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati – O'zbekiston Liberal-demokratik partiyasining VIII syezdidagi ma'ruzasi. // «XXI ASR», 2016-yil 21-oktabr, 44-son.

2. Abdullayeva Q. va boshqalar. «Savod o'rgatish darslari.» T., «O'qituvchi», 2012 y.

3. Qosimova K., Matjonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi.T., TDPU. 2008 58-bet.

4. Safarova R, Inoyatova M, Shokirova M, Shermamatova L «Alifbe» 1- sinf uchun darslik. Toshkent «Ma'naviyat»-2018 y.

TALABALARGA EKOLOGIK BILIMLARNI SINGDIRISHDA – FANLARARO INTEGRASIYA DAVR TALABI

SH.A.MAMAJONOV,

Farg'ona davlat universiteti dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

Maqolada «integratsiya» tushunchasi tahlil qilingan, ekologik bilimlarni singdirishda fanlararo integratsiya, jumladan oliy pedagogik ta'lim yo'nalishlarida o'qitiladigan «Xalq pedagogikasi» fanining o'qitilishi tahlili, mavjud muammolar; ushbu fan dasturida berilgan mavzular mazmuniga ekologik bilimlarni singdirish talabalarida ekologik bilim va ekologik tarbiyani rivojlantirishga xizmat qilganligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: *Integratsiya, ekologik bilim, ekologik tarbiya, etnopedagogika, etnoekologiya, urf-odat, an'ana, marosim, atrof-muhit muhofazasi.*

В статье анализируется понятие «интеграция», междисциплинарная интеграция в усвоении экологических знаний, в том числе анализ преподавания предмета «Народная педагогика», преподаваемого в высших педагогических учебных заведениях, существующие проблемы, внедрение экологических знаний в содержание предметов, данных в программе этого предмета. Подчеркивается, что он служит развитию знаний и экологическому воспитанию.

Ключевые слова: *Интеграция, экологические знания, экологическое образование, этнопедагогика, этноэкология, обычай, традиция, ритуал, охрана окружающей среды.*

The article analyzes the concept of «integration», interdisciplinary integration in the assimilation of environmental knowledge, including the analysis of the teaching of the subject «People's pedagogy» taught in higher pedagogical education, existing problems, the inculcation of environmental knowledge in the content of the subjects given in the program of this subject. It is highlighted that it served to develop knowledge and environmental education.

Key words: *Integration, ecological knowledge, ecological education, ethnopedagogy, ethnoecology, custom, tradition, ritual, environmental protection.*

Rivojlangan xorijiy oliy ta'lim va ilmiy-tadqiqot muassasalari tajribasini o'rganish va tahlil qilish jarayonida oliy ta'limda talabalarning ekologik tarbiyasini rivojlantirishda bir-biriga uyg'un bo'lgan quyidagi yo'nalishlarda: o'qitiladigan barcha fanlar o'quv dasturlariga ekologiya va atrof-muhit muhofazasiga doir maxsus kurslarni kiritish, o'quv fanlari tizimiga ekologik bilimlarni singdirish (integratsiya), ekologiya va atrof-muhit muhofazasiga oid ilmiy tadqiqot ishlari salmog'ini oshirish va auditoriyadan tashqari holatlarda olib boriladigan ekologik tadbirlarda faol ishtirok etish orqali amalga oshirilayotganligi aniqlandi.

O'tgan asrning 80-yillari boshlari bilan bog'liq «integratsiya», «integral»,

«integralizm» kabi tushunchalar zamonaviy pedagogikaning ilmiy apparatiga mustahkam kirib kelgan tushunchalar bo'lsada, ular didaktik tizimlar nazariyasi va tizimli yondashuvni rivojlantirishga, ta'lim muammosini aniqlashga qaratilganligini aks ettiradi. Tadqiqotchilar ta'kidlaganidek [2,3], «integratsiya» tushunchasining mohiyati aslida bir nechta elementlarni (tushunchalar, hodisalar, umumiy qonunlar haqidagi g'oyalar) va ular o'rtasida o'zaro bog'liq munosabatlar tizimini o'rnatish, shu asosda sub'yektiv idrokga asoslangan o'z nuqtai nazarini yaratish hamda yaxlitlikning yangi darajasini aks ettiruvchi, tizimli va har biri alohida sub'yektga xos bo'lgan ong holatining bilish sub'yekti sifatidagi ongida birlashtirish asosida qisqartirildi.

1996-yilgacha pedagogika nazariyasida «integratsiya» tushunchasining eng ko'p keltirilgan (umumiy) tushunchasi 1981-yilda I.D.Zverev va V.N.Maksimova tomonidan ishlab chiqilgan tushunchalar edi. Mualliflar «integratsiya bu uzviy bog'langan, birlashgan, yaxlitlikni yaratish jarayoni va natijasidir», – degan tushunchani asos qilib oldilar. Ta'limda u turli «fanlarning ilmiy tushunchalari va usullarini umumiy ilmiy tushunchalar va bilish usullariga birlashtirish, fanlararo ta'lim muammolarini ochishda fan asoslarini birlashtirish va umumlashtirish orqali amalga oshiriladi» [4]. «Pedagogika ensiklopediya» lug'atida, «integaratsiya» – «turli qism va elementlarni bir butunlikga birlashtirish jarayoni» sifatida tarif berilgan [5].

A.Y.Danilyuk integratsiyani «umumiy ilmiy an'ana bilan bog'lashni mustahkamlovchi, mantiqiy jihatdan faqat dialektik birlikdagi differentsiallikdagina mavjud bo'lgan, tubdan yangi istiloh» [6] sifatida baholadi. Olim integratsiyaning mohiyatidan kelib chiqib, ta'lim va tarbiyaning integratsiyasi, bir tomondan, har bir fan sohasining o'ziga xos uslubiyotini saqlashni talab qilsa, ikkinchi tomondan, tahsil oluvchilarda dunyoni ilmiy bilishga xos bo'lgan yagona metodologiyani o'zlashtirish, tarkib toptirilishi lozim bo'lgan xususiyatlarga bo'lgan ehtiyojga e'tibor qaratadi.

Yuqoridagi mualliflarning fikrlarini tahlil qilib, biz A.Y.Danilyukning nuqtayi nazariga to'liq qo'shilamiz. Unda haqiqiy pedagogik amaliyotda kuzatmaslik mumkin bo'lmagan narsaning o'zi yo'qligini, unda pedagogik jarayonni yaxlit ta'lim tizimida tashkil etilishi haqidagi fikri asosli, deb o'ylaymiz. Demak, oliy ta'limda ekologik tarbiyani amalga oshirishda ta'limning integratsiyasini talabning o'qituvchi rahbarligi ostida bir tizim asosida amalga oshiriladigan izchil o'zlashtiriladigan bilimlar, tushunchalar shakllanishi, shaxsiy va madaniy ma'nolar tarkib topishi jarayoni sifatida tushunish mumkin [7].

Tadqiqotlarimiz maqsadidan va yoqoridagilardan kelib chiqib, tajriba sinov ishlari davomida oliy pedagogik ta'lim yo'nalishlarida «Ekologiya va tabiatni

muhofaza qilish», «Ekologiya», «Xalq pedagogikasi» fanlarining o‘qitilishi tahlil qilindi. Jumladan, oliy pedagogik ta’lim yo‘nalishlarida «Xalq pedagogikasi» fanining tasdiqlangan o‘quv dasturida auditoriya mashg‘ulotlari uchun 120 soat auditoriya (60 soat ma’ruza, 60 soat seminar) mashg‘ulotlari, mustaqil ta’limga 120 soat, jami 240 soat ajratilgan. Fanning asosiy vazifalari sifatida talabalarda xalq pedagogikasi haqidagi tasavvurlarni hosil qilish, tarbiyaviy imkoniyatlarga boy milliy urf-odatlarimiz, an’analarimiz, xalq og‘zaki ijodi namunalari bilan tanishtirish va mutafakkirlarimizning ijodiy va milliy merosidan bahramand etish bilan birga, ularning kelajakdagi ish faoliyatlarida amaliy ahamiyat kasb etuvchi pedagogik bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Yuqorida ta’kidlab o‘tilganidek, ushbu fanni o‘qitilishi, mazkur yo‘nalishda olib borilayotgan ishlar o‘rganib chiqildi va tahlil natijalariga ko‘ra quyidagilar ma’lum bo‘ldi:

– mashg‘ulotlarda ko‘p hollarda faqat nazariy bilimlar bilan cheklanish, amaliy darslarni olib borishda moddiy-texnik bazaning yetarli emasligi, nazariyaning amaliyot bilan bog‘lanmaganligi, hamkor tashkilotlar imkoniyatlaridan foydalanilmayotganligi;

– fanni o‘qitishda axborot-kommunikatsion texnologiyalarni qo‘llagan holda zamonaviy yondashuvlarga, xorijiy tajribaga e’tibor qaratmaslik;

– ekologik tarbiyani amalga oshirish bo‘yicha maxsus kurslar dasturi va uning mazmuni ishlab chiqilmaganligi, o‘quv jarayoniga to‘liq yo‘naltirilmaganligi;

– «xalq pedagogikasi» fani tarkibiga ekologik bilimlarni integratsiyalashgan holda o‘qitish masalalari ko‘p hollarda e’tibordan chetda qolganligi yoki juda kam vaqt ajratilishi (3-7 minut), bu borada fan o‘qituvchilarining salohiyati yetarli emasligi;

– talabalar va o‘qituvchilar uchun o‘quv-uslubiy qo‘llanmalar hamda ko‘rgazmali vositalarning yetarli emasligi va boshqa omillar aniqlandi.

Ushbu muammoni yechimi sifatida ma’ruza mashg‘ulotlari mavzulari tahlil qilindi, fan dasturida berilgan 25 ta mavzudan 15 ta mavzu tanlab olindi, ularni tarkibiga ekologik bilimlarni singdirish bo‘yicha quyidagi mavzular kiritildi va ular asosida tadqiqotlarimiz davomida dars mashg‘ulotlar tashkillandi.

Ushbu dastur asosida tajriba guruhlarida o‘tilgan dars mashg‘ulotlarida talabalarni ekologik bilimlarni o‘zlashtirish darajasi nazorat guruhidagi talabalarga nisbatan sezilarli darajada o‘shisha erishildi, ekologik bilim bilan birgalikda ekologik tarbiyani singdirilishiga ham xizmat qildi.

O'zbek xalqi etnopedagogikasida avloddan avlodga o'tib kelayotgan o'yin va qo'shiqlar mavjudki, ular xalq musiqiy va she'riy folklor janri bo'lib, aniq ritmi, qofiyalarga boyligi bilan ajralib turadi va yosh avlodni ekologik tarbiyalashga xizmat qiladi. O'yinlar mazmuniga ko'ra, mintaqa tabiati, mavsumlar bilan bog'liq holda tashkil etiladi.

Boshqa xalqlar etnopedagogikasida ham yuqorida jadvalda ko'rsatilganidek, turli tabiat mavsumlari, hodisalarini ifodalovchi janrlar, qo'shiqlar mavjud. Demak, xalq ekologik o'yinlari etnopedagogika va etnoekologiya bilan yaqin aloqada bo'lib, yoshlarda atrof-muhitga nisbatan mas'uliyatni rivojlantirishga va talabalar-ning ekologik madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Talabalarda ekologik tarbiya shaxs kamolotida tabiatning mafkuraviy rolini ochib berish, uning ma'naviy boyitilishi, axloqiy va estetik tarbiyasini o'z ichiga oladi. Ekologik tarbiya muayyan pedagogik sharoitlarda o'z maqsadiga erishadi. Talabaniing ma'naviy dunyosiga ta'sir ko'rsatish faqat rag'batlantiruvchi motivlar ishtirok etganda tarbiyaviy kuchga ega bo'ladi. Ze'ro, «ekologik-ma'naviy inqirozdan chiqish yo'llaridan biri yosh avlodni go'zallik olami bilan tanishtirishdir» [8].

Inson tabiat bilan aloqada bo'lganida ijobiy his-tuyg'ularni boshdan kechirishi tabiiydir. Agar, inson intellektual-axloqiy, ma'naviy-sezgi holatini boshdan kechirishga qodir bo'lsa, unda unga tabiiy va ijtimoiy qadriyatlarini mas'uliyat bilan oshirish va saqlash istagi beriladi.

Tadqiqotlarimiz ko'rsatishicha, his qilish madaniyati insonning tabiat bilan muloqot qilish jarayonida, mehnatda, shaxslararo aloqalarda va kundalik hayotda shakllanadi.

Talabalar ekologik tarbiyasini xalq pedagogikasi vositasida o'rganib, shunday xulosaga keldikki: avloddan-avlodga o'tib kelayotgan maqol, matal, topishmoq, rivoyat, ertak, qo'shiq janrlari muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega. Shunday qilib, xalqlarning ekologik bilim va ko'nikmalari urf-odatlar, an'analar, marosimlar, bayramlar davomiyligi orqali avloddan-avlodga o'tib boradi. Xalq qadimdan o'zining tub joylariga, ayniqsa, muqaddas buloqlariga tabiat olamida o'ziga xos xulq-atvor qoidalarini yuklagan.

Fundamental tabiiy fanlar, gumanitar fanlar va talabalarning ekologik bilimlari, o'rab turgan ijtimoiy muhit bilan integratsiyalashuvi ekologik dunyoqarash, madaniyat va axloq asoslarini shakllantirishni ta'minlaydi.

Xalq pedagogikasidagi vositalar, urf-odatlar, marosim va an'analar o'zining ekologik mazmuni bilan talabalarining tabiatdagi xulq-atvorining barqaror me'yor va qoidalarini o'rnatadi, ularning ekologik madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, OTMlarda ekologiya va atrof-muhit muhofazasiga oid fanlarni o'qitish sifatini oshirish, fanlar tarkibiga ekologik bilimlarni singdirish (integratsiya), bu borada fan o'qituvchilarini ham ekologik ta'lim va tarbiya borasidagi bilimlarini doimiy oshirib borish, hamkor tashkilotlar imkoniyatlaridan keng foydalanish, nazariya bilan amaliyot integratsiyasini birgalikda olib borish, mustaqil ta'limga, auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarga alohida e'tibor qaratish, talabalarni fikrlashga, muammo yechimini izlashga, ijodkorlikka, tashabbuskorlikka undovchi zamonaviy o'qitish usullarini, innovatsion yondashuvlarni ta'lim jarayoniga joriy etishni taqozo etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Incheon declaration/ Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea). - 48 p
2. Безрукова В.С. Педагогика: Проективная педагогика. Учебник.-М.:Знание, 2018.-120 с.
3. Дурнев Р.А. В поисках подходов к оценке трудоемкости НИОКР в области безопасности жизнедеятельности: анализ основных факторов // Современные наукоемкие технологии. - 2011. - № 6. - С. 23-28; <https://top-technologies.ru/ru/article/>
4. Зверев И.Д., Максимова В.Н. Межпредметные связи в современной школе.-М.: Педагогика, 1981.-158с.
5. Р.Сафарова Педагогика. Энциклопедия. 2 жилд Ўзбекистон миллий энциклопедияси нашриёти, Тошкент-2015 321 бет.
6. Sh.A.Mamajonov «Ekologik tarbiya mexanizmlarini integrative yondashuv asosida rivojlantirish» Uzlusiz ta'lim. 2022 yil. 5-son
7. Данилюк А.Я. Теория интеграции образования / Данилюк А.Я. Ростов н/Д: Изд-во Рост. пед. унта. 2010.- 440 с.
8. Казаков В. Игры, похожие на жизнь (формирование личности безопасного типа с использованием ситуационных ролевых игр на уроках ОБЖ) // Основы безопасности жизни. - 2000. № 6. - С. 17-19.

TA'LIM JARAYONIDA LABORATORIYA MASHG'ULOTLARI – TADQIQOTCHILIK FAOLIYATIGA YO'NALTIRISHDA VOSITA SIFATIDA

K. T. SUYAROV,

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dosent*

Maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarini laboratoriya mashg'ulotlar orqali o'quv-tadqiqotchilik faoliyatiga olib kirish hamda fizik eksperimentni o'tkazishga qo'yilgan didaktik talablar muhokama qilingan

Kalit so'zlar. *Ilmiy bilish metodlari, eksperiment, tadqiqotchilik faoliyati, o'quv-tadqiqot ishi, didaktik talablar.*

В статье рассматриваются лабораторные занятия, как средство направления учебно-исследовательской деятельности учащихся общеобразовательных школ, а также обсуждены дидактические требования к проведению физических экспериментов.

Ключевые слова. *Эксперимент, исследовательская деятельность, учебно-исследовательская работа, дидактические требования.*

The article discusses laboratory classes as a means of directing the educational and research activities of secondary school students, and also discusses didactic requirements for conducting physical experiments.

Key words. *Experiment, research activity, teaching and research work, didactic requirements*

Hozirgi zamon fizika fanini o'qitish metodikasining muhim konsentual holatlaridan biri eksperiment bo'lib, u o'qitishda faqat vositagina bo'lib emas, balki o'rganish obyekti olam (tabiat)ni bilishning empirik metod yordamida o'zlashtirishning yo'li sifatida muhim o'rin tutadi. Shu bois ham, umumiy o'rta ta'limi Davlat ta'lim standartida fizika fanini o'qitish jarayoniga alohida e'tiborli faoliyatli yondashuv sifatida qaralgan.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari Davlat ta'lim standartining metodik asosi tizimli – faoliyatli yondashuv bo'lib, u o'quvchilarning o'z-o'zini rivojlantirish va uzluksiz ta'lim olish, faol o'quv-bilish faoliyatiga tayyorgarligini takomillashtirishni ta'minlashga imkon beradi. Fizika fanini o'rganishga mo'ljallangan o'quv dasturlari bo'yicha o'zlashtirish natijalarini tahlil qilib, aytish joizki, fanni o'qitish o'quvchilarida turli xil fizik hodisalarni o'rganish, fizik eksperiment vositasida nazariy va amaliy bilimlar mutanosibligini tekshirish ko'nikmalar shakllantirilganligi va ularni o'tkazish metodlarini puxta egallashlari bilan belgilanadi. Bundan ko'rinadiki, o'quvchilarni o'quv materiallarini mustaqil o'zlashtirishga o'rgatish, ularni fizik eksperimentlar vositasida o'quv-tadqiqotchilik faoliyatiga jalb etish fizika ta'limining muhim yo'nalishlaridan hisoblanadi.

Umumiy oʻrta taʼlim Milliy oʻquv dasturida «Laboratoriya ishi – oʻtilgan oʻquv materiali asosida tavsiya etilayotgan ishning maqsadi, uni bajarish tartibi va oʻtkazish uchun zarur jihozlar toʻplamini oʻz ichiga oladi. Oʻquvchi laboratoriya ishida oʻlchov ishlarini bajaradi, natijalari asosida jadvalni toʻldiradi, hisoblaydi hamda xatoliklarni aniqlaydi va xulosa yozadi» – deb taʼkidlanilgan [1]. Bundan koʻrinadiki bugungi amaliyotda qoʻllanilib kelayotgan fan dasturlari oʻquvchilar tomonidan erishishi lozim boʻlgan bilim va koʻnikmalarga eʼtibor qaratilgan.

Bugungi kunda jamiyatimizda olib borilayotgan islohotlarda mutaxassis-lardan nafaqat bilim, balki ulardan tadqiqotchilik va izlanuvchanlik qobiliyatiga ega boʻlishni taqozo etmoqda. Shu bois, oʻquvchilarni oʻquv-tadqiqotchilik faoliyatiga jalb qilish va ularda tadqiqotchilik koʻnikmalarini rivojlantirish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

«Oʻquv-tadqiqot faoliyati», «oʻquv-tadqiqot ishi» terminlari oʻquv pedagogik adabiyotlarda va pedagogik ilmiy tadqiqot ishlarida koʻp ishlatiladi. Masalan, A.V. Leontovich oʻquvchilarni oʻquv faoliyatga tayyorlash – bu ularni mustaqil faoliyatga va oʻquv-tadqiqotchilik ishlariga jalb etish metodi, deb tavsiflaydi [2]. Umumiy oʻrta taʼlimda oʻquv-tadqiqot ishi soʻzining maʼnosi oʻquv tavsifidagi faoliyat ishi mazmunida talqin qilinadi. Ilmiy-tadqiqot ishida bu faoliyat yangi bir natija bilan yakunlansa, oʻquv-tadqiqotda oʻquvchi shaxsining intellektual qobiliyatlarining (hamda fikrlash faoliyati) rivojlanishi bosh maqsad qilinadi.

Shuni alohida taʼkidlash joizki tadqiqotchilik faoliyati ilmiy asoslangan bilimlarni egallash usuli sifatida, mantiqiy tizimlashtirilgan mulohazalarning alohida turi asosida amalga oshiriladi. Bunda tadqiqotchilik faoliyatining tarkibiy qismi motiv, mazmun, maqsad va baholashdan iborat boʻlib, ular oʻquv-tadqiqot faoliyati yoʻnalgan obʼyektda, oʻquv-tadqiqot ishining taʼminotida (oʻquv adabiyotlari, jihozlar), oʻquv-tadqiqot ishining bajarilish jarayonida faoliyatning beradigan mahsuli sifatida izchillik, uzviylik va tizimlilik talablariga amal qilinadi.

Oʻquv-tadqiqot ishlarini bajarishda oʻquvchilarni eksperimentlarni bajarishga boʻlgan qiziqishi(motiv berish)ga eʼtibor qaratilish lozim. Bundan tashqari, oʻquvchilarning oʻquv-ijodiy faoliyatini rivojlantirishda oddiydan murakkabga tamoyiliga amal qilish, topshiriqlarning ishonchli yechimlarini topish, ularning toʻgʻriligini tekshirish, oʻquv-laboratoriya jihozlaridan samarali foydalanish fizikadan taʼlim samaradorligini taʼminlashning muhim omillari hisoblanadi.

Milliy oʻquv dasturida umumiy oʻrta taʼlim maktabida fizika fanidan laboratoriya va loyiha ishlari tavsiy qilingan. Mazkur amaliy ishlar oʻquvchilarda tadqiqotchilik faoliyatiga yoʻnaltirishda muhim vosita boʻlib xizmat qiladi. Masalan, 8-sinfda «Prujina bikrligini aniqlash» laboratoriya ishida tayanchna osilgan prujinaga turli xil massali yuklarni osish orqali prujinaning bikrligini aniqlash maqsad qilinadi. Oʻquvchiga mazkur laboratoriya ishi mustaqil tadqiqot ishi sifatida berilishi ularda

tadqiqotchilik faoliyatiga kirishiga turtki bo'ladi. O'quv-tadqiqot faoliyati o'quvchining muammoni ko'ra bilishi (berilgan tadqiqot ishi to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lish, tadqiqot muammosi yuzasidan o'z g'oyasini ilgari surish), axborotlar bilan ishlash, eksperiment rejasini tuzish, o'lchov va hisoblash ishlarini bajarish kabi tadqiqotchilik ko'nikmalari shakllanadi. Ma'lum izchillikda rejali asosda tashkil etiladigan o'quv-tadqiqotchilik tavsifdagi o'quv eksperimentlari fizik hodisa, jarayon va qonunlarning o'quvchilar tomonidan «subyektiv» kashf (masalan, tajriba natijalari bilan ishlab Guk qonunining bajarilish chegarasining aniqlanishi, natijalarini grafik, diagrama ko'rinishida tasvirlash, natijalarni umumlashtirib xulosaga kelish) qilinishida va ularning yangi bilimlarni o'zlashtirishlarida muhim rol o'ynaydi.

Har qanday fizik tajriba o'quvchini mustaqil ishlashga da'vat etib, uni tajribadan olingan ma'lumotlarni tahlil qilishga, fikrlashga va mushohada yuritishga o'rgatadi. Shu bois, eksperimentning qo'yilishi va uni bajarish o'quvchi uchun nafaol kuzatish jarayoni bo'lmay, balki uni faol faoliyatga undashda foydali hisoblanadi. Fizik tajribalar asosida o'quvchilarda nafaqat fizik oid tushuncha va bilimlar shakllanadi, balki ular eksperimentni qo'yishdagi tashkiliy ishlar hamda uni o'tkazish algoritmini ham o'zlashtiradi. Shuningdek, o'qituvchi o'quvchilarni aniq ishlashga, boshlagan ishlarini yakuniga yetkazishga, o'lchov asboblari va o'quv jihozlari bilan to'g'ri munosabatda bo'lishga, laboratoriya ishlarini bajarishga maslahatguy bo'lib, ularni eksperimentni o'tkazishga va olingan natijalarni solishtirish, tahlil qilish hamda umumlashtirishga tayyorlaydi. Fizik eksperimentni bajarish jarayonida o'quvchida amaliy ko'nikmalar shakllanadi. Bular:

1) O'lchash ko'nikmasi (o'lchov asboblardan foydalanib uzunlik, massa, zichlik, hajm, kuch, bosim kabi kattaliklarni o'lchashni o'rganadi).

2) Hisoblash ko'nikmasi (fizik kattalikni formula asosida hisoblash, masalan, zichlik, kuch, ish kabilar).

3) Eksperiment qurilmasini yig'ish ko'nikmasi (masalan, elektr zanjir sxemasini tushunish, sxema asosida elektr zanjirini yig'ish).

4). Tajribada olingan natijalarni qayta ishlash ko'nikmasi (natijalarni grafik ko'rinishda tasvirlash, natijalarni tahlil qilish va umumlashtirish).

Fizik eksperimentlar o'tkaziladigan har bir dars uchun o'qituvchi maxsus tayyorlanadi. Odatda, ma'lum mavzu bo'yicha o'tkaziladigan fizik eksperimentlarni metodik adabiyotlarda keltirilgan variantlaridan muhimlarini tanlashda, o'qituvchidan yetarlicha bilim va tajriba talab qiluvchi murakkab jarayon sanaladi. Bunda muayyan mavzu bo'yicha o'tkaziladigan fizik eksperimentlar o'zaro mantiqiy bog'lanishga ega bo'lib, navbatdagisi oldingisiga tayanishi va uni rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi lozim.

Dars jarayonida o'quvchilarning mavjud fizik eksperimentlarning o'zaro bog'lanishini ko'ra olishi va tushunishga alohida urg'u berish maqsadga muvofiq.

Fizik eksperimentlar va ularni o'tkazish metodikasiga ko'ra tajriba natijalarining e'tibori hamda hayratliligi jihatlarini bilan alohida ajralib turadigan tomonlariga nazarni qarash lozim.

Fizik eksperimentlarni o'tkazishga qo'yilgan asosiy metodik va didaktik talablar quyidagilarga amal qilishi lozim bo'lgan qoidalarning majmuadan tashkil topadi: fizik eksperimentlar dars mazmuni bilan uyg'un bo'lishi; o'quv vazifasini hal qilish uchun zarur vaqt davomida o'quvchi diqqatini unga jalb qildirish; yetarli darajada maroqli va qiziqarli bo'lishi lozim. Boshqacha aytganda, fizik eksperimentlar samaradorligining psixologik va pedagogik asoslari, mazmunining ko'rsatmaliligi, dizayni o'qituvchi bayonida uyg'unlashganligi bilan belgilanadi. Shubhasiz, fizik eksperimentlarning samarali bo'lishida o'qituvchi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Chunki u o'quvchilar va namoyish qilinadigan fizik hodisa orasida faol vositachi bo'lib xizmat qiladi. Fizik eksperimentlarni muvaffaqiyatli tashkil etish va o'tkazishda o'qituvchining metodik mahorati, uning texnik ma'lumoti va kompetentligi muhim sanaladi.

Fizik eksperimentlarga qo'yiladigan asosiy talablar sifatida quyidagilarni keltirib o'tish mumkin [3]:

1. Garchi har qanday tajriba o'quvchi e'tiborini jalb qila olsa-da, biroq bunday jarayonning barqarorligini ta'minlash, fizik eksperimentlarga qiziqish (motivatsiya) hosil qilish uchun uning maqsadini o'quvchi anglaydigan darajada yaxshi tushuntirish kerak. Fizik eksperimentlarni maqsadsiz tashkil etish samara bermaydi. Fizik eksperimentlardan oldin o'qituvchi uning vazifasi, u qanday nazariy bilimlarga asoslanib tashkil etilishini ma'lum chizma yoki sxemalar yordamida tushuntirsa, maqsadga erishish yo'llari ko'rsatilsa, mohiyati oson anglanadi.

2. O'tkazilishi lozim bo'lgan fizik eksperiment o'quv dasturi bo'yicha o'tilishi hamda dars mavzusi bilan aynan mos holda tashkil etilishi muhim didaktik talablardan sanaladi.

3. Fizik eksperiment namoyish etiladigan qurilma, iloji boricha, sodda bo'lishi lozim. Bu eksperiment mohiyatini va undan kelib chiqadigan xulosalarni oson anglashga yordam beradi.

4. Fizik eksperiment uchun kerak bo'ladigan qurilmalar, asbob-uskunalar oldindan tayyorlab qo'yiladi. Ular barcha texnik talablarga javob berishi lozim.

5. Fizik eksperiment ko'ngildagidek chiqishi uchun u bir necha bor sinab ko'rilgan bo'lishi kerak. Fizik tajribaning ishonchli bo'lishi, zarur bo'lganda uni qayta ko'rsatishni ta'minlaydi.

Bulardan tashqari, maxsus metodik adabiyotlarda fizik eksperimentlar samaradorligini oshirishga qaratilgan qator didaktik talablar tavsiya etilgan. O'qituvchi eksperimentning samaradorligini oshirishga qaratilgan quyidagi didaktik talablar bilan yaqindan tanish bo'lishi zarurligi uqtiriladi [4]:

– fizik eksperimentlarni o‘tkazishda xavfsizlikni ta‘minlash uchun, fizika kabinetida texnika xavfsizligi qoidalariga rioya qilish zarur;

– eksperimental qurilmada ko‘rsatilayotgan hodisa va jarayonlarning tushunarli bo‘lishi uchun o‘quvchining mavzuga oid nazariy tayyorgarligi yetarli bo‘lishi zarur;

– fizik eksperiment jarayonida muvaffaqiyatsizliklarning oldini olish maqsadida, mashg‘ulotlardan oldin o‘qituvchining eksperimentni o‘tkazib ko‘rishi, uni o‘tkazishga qancha vaqt talab etilishini aniqlash mashg‘ulot samaradorligini ta‘minlashda muhim omillardan hisoblanadi. Fizik eksperimentning samarali o‘tishi, kutilgan natijalarga erishish muhim ahamiyatga ega, aks holda, o‘quvchilar ongida fizik eksperimentga nisbatan ishonchsizlik paydo bo‘ladi;

– fizik eksperimentni o‘qituvchi ma‘ruza bilan uyg‘un holda olib borishi maqsadga muvofiq, chunki tajribani faqat ko‘rish orqali kuzatishning o‘zi o‘tkazilayotgan tajribaning fizik mohiyati to‘g‘risida o‘quvchida to‘liq tasavvumi shakllantira olmaydi;

– fizik eksperiment davomida jarayon yoki hodisaning o‘quvchiga tushunarli bo‘lishi uchun o‘qituvchi eksperiment maqsadiga hamda eksperimentni o‘tkazish to‘g‘risidagi yo‘riqnoma bilan o‘quvchilarni oldindan tanishtirsa, rejalashtirilgan eksperimentning mohiyatini anglash samarali kechadi.

Yuqorida keltirilgan didaktik talablarga rioya qilingan holda, fizik eksperimentni tashkil etish, o‘rganilayotgan hodisa, jarayon va qonunlarning haqiqiyliги va ishonchliligini dastlab sifat darajasida, so‘ngra miqdoriy darajada tasdiq topishini o‘quvchining ko‘z o‘ngida yaqqol gavdalandirishga xizmat qiladi. Bu talablarning bajarilishi o‘quvchilarga fizik eksperiment ahamiyatini va uni o‘quv-tadqiqot ishlarida qo‘llanilish yo‘llarini anglashiga yordam beradi hamda o‘z bilimlarini aniq amaliy masalalarni yechishda qo‘llash ko‘nikmasini shakllantirishga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umumiy o‘rta ta‘limning milliy o‘quv dasturi. Fizika va astronomiya fanlari dasturi. (https://t.me/dastur_muhokamasi - 2020)

2. Леонтович А.В. Об основных понятиях концепции развития исследовательской и проектной деятельности учащихся // Исследовательская работа школьников. - 2003. - №4. - С.12-17.

3. Крутова Н.А. Эмпирический метод познания в науке и школьном курсе физики // Физика в школе. М., 2007. - №7. С.13-21.

4. Suyarov K.T. O‘quvchilarni o‘quv-tadqiqotchilik faoliyatiga jalb etishning metodik asoslari. Aniq va tabiiy fanlar o‘qitish sifatini oshirishda innovatsion yondashuv: integratsiya, metodologiya, amaliyot// Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. -Toshkent, Respublika ta‘lim markazi, 2021. B.34-37.

IQTISODIY BILIM BERISH ASOSIDA TALABALARDA TEJAMKORLIK XUSUSIYATLARINI UZLUKSIZ TARBİYALASH

I.H.PINYOZOV,

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITi
Qoraqalpoq filiali mustaqil izlanuvchisi

Iqtisodiy ta'lim va tarbiyaning qiziqarli, asosli, izchil, uzluksiz, tizimli tashkil etilishi, shuningdek, ilg'or metodlar bilan boyitilishi o'quvchilar tomonidan iqtisodiy bilimlarni puxta o'zlashtirilishiga zamin yaratadi. O'quvchilar o'rtasida iqtisodiy bilimlarni targ'ib qilishda nazariya va amaliyot birligiga erishish, o'quv materiallari mohiyatini aynan amaliy faoliyat, ishlab chiqarish va mehnat jarayonlarini bevosita kuzatish asosida o'zlashtirilishiga erishish maqsadga muvofiqdir.

Kalit so'zlar: *iqtisodiy tarbiya, iqtisodiy bilim, talaba-yoshlar, iqtisodiy tafakkur, tejamkorlik, iqtisodiy faoliyatni yurita olish ko'nikma, malakalarni shakllantirish, moddiy boyliklarni asrash, ko'paytirish, savdo-sotiq munosabatlarini to'g'ri tashkil etish.*

The interesting, reasonable, consistent, continuous, systematic organization of economic education and training, as well as enrichment with advanced methods, creates a basis for thorough assimilation of economic knowledge by students. In promoting economic knowledge among students, it is desirable to achieve the unity of theory and practice, to master the essence of educational materials on the basis of direct observation of practical activities, production and labor processes.

Key words: *economic education, economic knowledge, students, youth, economic thinking, thrift, ability to conduct economic activity, formation of skills, preservation and increase of material wealth, proper organization of trade relations.*

Iqtisodiy tarbiya ta'lim muassasalarida yo'lga qo'yilayotgan iqtisodiy ta'lim bilan chambarchas holda olib boriladi. Iqtisodiy tarbiyani tashkil etishda oila, ta'lim muassasasi va jamoatchilik o'rtasidagi mustahkam hamkorlikka tayanish ijobiy natijalarni kafolatlaydi. Iqtisodiy ta'lim va tarbiyaning asosiy maqsadi o'quv mashg'ulotlarini olib borishda talaba-yoshlar ongida tejamkorlik, ishbilamonlik, tadbirkorlik kabi iqtisodiy jihatlarni o'z ichiga oluvchi xislatlarga nisbatan ongli munosabatni shakllantirishdan iborat.

Iqtisodiy tarbiyani tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

– yoshlarga iqtisodiy bilim asoslari (iqtisod, oila xo'jaligini yuritish va boshqarish, ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish, ishlab chiqarishni moliyalashtirish, kapital, tadbirkor, tadbirkorlik faoliyati, kichik va o'rta biznes, ijara shartnomalari va ularni tuzish, banklar, bank operatsiyalari, byudjetni shakllantirish, daromad, bankrot, biznes-reja va boshqalar) borasida chuqur bilimlar berish va ularni takomillashtirish;

– yoshlarda iqtisodiy ong va tafakkur, xususan, mavjud moddiy boyliklarga

nisbatan oqilona munosabatni tarbiyalash;

– ularda muayyan kasbiy yoki ishlab chiqarish ko‘nikma va malakalarini shakllantirish;

– ularni iqtisodiy ishlab chiqarish jarayoniga faol jalb etish;

– yoshlarda tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishga nisbatan ehtiyoj va layoqatni yuzaga keltirish;

– ularda tor doirada bo‘lsada tadbirkorlik faoliyatining yo‘lga qo‘yilishiga erishish.

Har qanday tarbiyada ham tarbiyaga tegishli tushunchalarning mazmunini to‘liq anglab yetish, tarbiya samaradorligini oshirishi taqozo qiladi. Bu borada o‘quv yurti va oila sharoitida talaba-yoshlarning iqtisodiy tafakkurini yuksaltirish, ularni hamkorlikka va ishbilarmonlikka chaqirish, iqtisodiy hisob-kitoblarni o‘rganish hayotiy tajriba asosida amalga oshirish iqtisodiy tarbiyada muhim ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodiy tarbiyada tejamkorlik, tadbirkorlik, mehnatsevarlik, tashabbuskorlik, ishbilarmonlik, iqtisodiy hisob-kitob, oila budjeti va boyluk kabi tushunchalarning muhim ahamiyati bor. Iqtisodiy tarbiyaning bosqichlari uzoq tarixga ega. Ular kishilik jamiyati taraqqiyotiga mos ravishda takomillashib kelavergan.

Iqtisodiy tarbiyaga tegishli ma‘lumotlarni ilohiy kitob – Qur‘oni Karimda va muqaddas kitob – Hadisi sharif hamda «Avesto» bitiklarida ham topish mumkin. Iqtisodiy tarbiya Sharq mutafakkirlarining asarlarida ham bayon etib kelingan. Jumladan, Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy asarlarida qozixonada meros va uni taqsimlash bo‘yicha alohida xodim faoliyat ko‘rsatishi qayd etilgan. Ular shubhasiz qozixonadagi iqtisodiy muammolar yechimlarini hal etish uchun jalb etilgan.

Bu borada bobokalonimiz Abu Nasr Forobiyning «Inson o‘z mablag‘ini sarflashni bilishi kerak. Pul sarflashda qizg‘anchilik qilish xasislikka olib keladi. Pullarni rejasiz ishlatish esa insonni beboshlikka etaklaydi», degan fikri o‘rinlidir.

Tejamkorlikda vaqt masalasi alohida e‘tiborga molik tushunchadir. U inson ixtiyoridagi bebaho xazina. Shu sababli ham «Kun qaytadi, ammo vaqt qaytmaydi», degan naql bor, chunki vaqt o‘lchovlidir. Undan dunyoni o‘rganish, o‘zgartirish, shaxsiy manfaat, el-yurt xizmati va mehnat samaradorligini oshirish borasidagi faoliyatlarda foydalanish mumkin. Shu sababli ham u qadrlidir. Tarixiy voqealardan foydalanish iqtisodiy tarbiya berishning samaradorligini oshiradi va o‘quvchilar ma‘naviyatini yuksaltirishga yordam beradi

Talabalarga iqtisodiy tarbiya berish yo‘llaridan yana biri – bu tarixiy voqealar asosida ularning iqtisodiy tarbiyaga oid tafakkurini boyitishdan iboratdir. Tejamkorlik tarbiyasi mehnat, axloqiy va iqtisodiy tarbiyalarning muhim asosi hisoblanadi. Shu sababli ham talabalarga iqtisodiy tarbiya berishda, o‘g‘itlar va hikmatlardan foydalanib, ularni tahlil qilib borilsa, iqtisodiy tarbiya samarali kechadi.

Talaba-yoshlar yuqorida keltirilgan iqtisodiy bilimlarni o‘zlashtirish bilan birga quyidagi ko‘nikma va malakalarga ham ega bo‘lishlari zarur:

– ma‘lum shartlar asosida ayirboshlashni tashkil qilish;

- ishlab chiqarish imkoniyatlari sohasini aniqlay bilish;
- oila xarajatlari va daromadlari miqdorini aniqlash va byudjetini tuzish;
- mahsulot tannarxi, ishlab chiqarish narxi, chakana va ulgurji narxlamini aniqlay bilish;
- shartli korxonada misolida uning chiqimi, daromadi, foyda va zarari, rentabelligi va mehnat unumdorligini aniqlay bilish;
- qimmatli qog'ozlar bozori bozor infratuzilmasining muhim qismi ekanligini anglash;
- fond birjasi vazifalarini va unda qatnashuvchilarning rollarini farqlay olish;
- banklarning iqtisodiyotdagi ahamiyatini tushunib yetish;
- xarajatlarni kamaytirib, daromadni ko'paytirgan holda yaxshi iqtisodiy natijalarga yetishish malakasiga ega bo'lish;
- talab va taklif hamda narx o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni topa bilish;
- talab va taklif egiluvchanligini hayotiy vaziyatlarda talqin qila olish;
- bozor iqtisodiyotiga o'tish davridagi iqtisodiy faoliyatning o'ziga xosligini tushunib yetish;
- iste'molchining bozordagi mavqeini his eta olish;
- iste'mol krediti va sug'urta tushunchalari bilan tanishish;
- biznes (tadbirkorlik) va biznesmen (tadbirkor) tushunchalarining mohiyati va ularning bozor iqtisodiyotidagi ahamiyatini tushunish;
- firmalarning ochilish va faoliyat ko'rsatish uchun zarur shart-sharoitlar, ularni tashkil qilish qoidalari haqida tasavvurga ega bo'lish;
- tadbirkorni iqtisodiy omillarni birlashtiruvchi shaxs sifatida va boshqaruvchi sifatida tavsiflay olish;
- firma turlarini ajrata olish va ularning tuzilish qoidalari bilan tanish bo'lish;
- samarali faoliyat yuritishi uchun zarur shart-sharoitlarga doir boshlang'ich bilimlarga ega bo'lish va ularni amalda qo'llay olish malakasini egallash;
- raqobatning bozor iqtisodiyotida markaziy o'rin tutishini va erkin raqobatni rag'batlantirish – iqtisodiy taraqqiyotga olib kelishini tushunib yetish;
- firma faoliyatiga ta'sir qiladigan tashqi omillarni hisobga olish tadbirkorlik uchun muhimligini tushuntirish.

Demak, talaba-yoshlarga iqtisodiy tarbiya berishning samarali yo'llaridan biri – bu iqtisodiy tafakkurni yuksaltirishga oid o'g'it va hikmatlardan foydalanishdan iborat bo'lib, dars mashg'ulotlarida ulardan mosini tanlab va uni tahlil qilib, talabalarning iqtisodiy tafakkuri rivojlantiriladi.

Talaba-yoshlarda iqtisodiy tafakkuri shakllanganligini tekshirish jarayoni quyidagi didaktik masalalarni hal qilishga yo'naltirilgan:

Iqtisodiy tejamkorlikka oid bilim, ko'nikma va malakalar sifatini aniqlash. Iqtisodiy tejamkorlikka oid bilim ko'nikma va malakalarning sifati eng avval ularning puxtaligi va ongilligi bilan tavsiflanadi. Iqtisodiy tejamkorlikka oid bilim, ko'nikma va malakalarning puxtaligiga ishonch hosil qilish uchun ularni faqat o'zlash-tirayotgan paytida emas, balki o'quvchilarning keyingi faoliyatida ham tekshirib borish kerak.

Ota-bobolarimizning o‘z farzandlarini tejamkor bo‘lishga undaganlarini xalq og‘zaki ijodi misolida ham ko‘rishimiz mumkin. Masalan, tejamkorlik mavzui xalq maqollarida ham o‘z aksini topgan. Zero, bu maqollar yuz yillar davomida avloddan-avlodga o‘tib, xalqning dilida saqlanib kelgan.

Zotan, pul ham shaxsni tarbiyalaydi. Uni mensimaslik ikki tomonlama xatolarni keltirib chiqarishi mumkin. Uning bir tomoni, bolada oilaning moddiy qiyinchiliklarini bilishni istamaslik odati paydo bo‘ladi va u tekinxo‘rlikka o‘rganadi. Ikkinchi tomoni, pulga xirs qo‘yish, ochko‘zlik, xudbinlik, xasislik kabi illatlarni keltirib chiqaradi.

Demak, tejamkorlik ishbilarmonlikning bir ko‘rinishi sifatida qadriyat hisoblanib kelingan va u ma‘naviy-axloqiy mazmunga egadir. Bu tushunchani talaba-yoshlar ongiga singdirib borish nafaqat ota-onaning, balki oliy ta‘lim muassasalarida pedagoglarining ham vazifasini bo‘lib, uni bajarish faqat shaxsiy ish bo‘lmasdan, balki ijtimoiy ahamiyatiga molik hodisadir. Chunki, bugungi kun yosh avlodi o‘zida tejamkorlik tuyg‘usini shakllantirib borib, nafaqat o‘z mehnati, balki o‘zгалar mehnatining qadriga yetadigan bo‘ladi. Buni anglab yetish bolada o‘zi, ota-onasi va jamiyat yaratgan boyliklarning qadriga yetish, ularni asrab-avaylash ko‘nikma va malakasi paydo bo‘la boshlaydi.

Shunday qilib, butun ta‘lim davomida o‘quvchilar faoliyati tizimli ravishda uzluksiz nazorat qilib boriladi. Darslarda va amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish jarayonida shakllantiriladigan iqtisodiy tejamkorlikka oid bilim, ko‘nikma va malakalar sifati ko‘p jihatdan ularning yappi harakatlarni kanchalik qulay sharoitlarda o‘zlashtirishlariga bog‘liq bo‘ladi. Masalan, o‘quvchiga ishlanayotgan buyum detallarini tayyorlashga oid bilim va malakalardan foydalangan holda uni boshqarishni mustaqil ifodalash vazifasi topshirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta‘minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi. -T.: O‘zbekiston, 2017.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yoshlar tarbiyasida besh tashabbus.-T.: O‘zbekiston, 2018.
3. Xudoyqulov X.J. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida iqtisodiy tarbiya berish asoslari. - T.:Fan. 2008.
4. X.I.Ibraimov, M.Quronov. Umumiy pedagogika (darslik). -T., «Shaffof», 2023, 416-bet.
5. Ибраимов Х. И. Педагогические и психологические особенности обучения взрослых //Academy. - 2019. - №. 10 (49). - С. 39-41.
6. Ибрагимов Х. И. Организация самостоятельной работы студентов в условиях цифровизации вузовского образования //Наука и образование сегодня. - 2020. - №. 7 (54). - С. 74-75.
7. Ibragimov, X. I., U. A. Yo‘ldoshev, and X. Bobomirzayev. «Pedagogik psixologiya.» O‘quv qo‘llanma. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti Toshkent (2009).

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA KIMYO FANI UZLUKSIZLIGINI TASHKIL ETISH METODIKASI

N. O. TEMIROV,

TDPU Kimyo va uni o'qitish metodikasi
kafedrası o'qituvchisi, PhD

Maqolada uzluksiz ta'lim tizimida kimyo fanini mavzularini tushuntirishda, tabiiy fanlar bilan integrativ yondashuv asosida foydalanish kursatilingan. Hamda fanga oid kompetensiyasini takomillashtirishda, mavzuni to'liq yoritib berish uchun qanday ma'lumotlarga e'tibor berish kerakligi va integrativ yondashuv asosida o'qituvchilar va bo'lajak kimyo fani o'qituvchilarni kimyoviy bilimlarini oshirishga xizmat qilishi takidlab o'tilgan.

Tayanch tushunchalar: fanga oid kompetensiya, bo'lajak kimyo o'qituvchilari, fanlararo integrativ yondashuv, diffuziya, o'qituvchilar, Xalqaro baholash(PISA) dasturlari. kimyo, biologiya.

В статье рассмотрена основа применения интегративного подхода естественных наук при объяснении тем по химии. Также подчеркнуто, на какие сведения нужно обратить внимание, чтобы глубже объяснить тему, усовершенствовать предметную компетенцию и способствовать повышению химических знаний учеников и будущих учителей химии.

Ключевые слова: предметная компетенция, будущие учителя химии, межпредметный интегративный подход, диффузия, ученики, международная оценочная программа PISA, химия, биология.

The article provides recommendations and suggestions on the use of integration of natural sciences in improving the subject competence of future chemistry teachers in the system of continuous education, and also notes the need to pay attention to what materials should be used in explaining the topic, and to promote integration in improving the chemical knowledge of students and future chemistry teachers.

Key words: subject competence, future chemistry teachers, interdisciplinary integration, diffusion, students, international assessment program PISA, chemistry, biology.

Ta'lim sifatini oshirish asosida ta'lim tizimini tubdan isloh qilish jarayonida integrativ yondashuv asosida amalga oshirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan sanaladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» gi PF-60 sonli Farmonida belgilab berilgan vazifalarga muvofiq ta'lim sifatini oshirish

bo'yicha belgilangan, o'rta ta'lim tizimini zamon talablariga moslashtirish yuzasidan umumiy o'rta ta'lim muassasalarida darsliklarni yangilash dasturini amalga oshirish ishlari tashkil etish ko'zda tutilgan [1].

Shu bois bo'lajak kimyo o'qituvchilarida kimyo darslarida fanga oid tushunchalar va qonunlar, kimyoviy jarayonlardagi, hodisalarni kuzatish, tushunish va tushuntirishda integrativ yondashuv asosida kimyoviy tajribalar o'tkazish hamda amalda qo'llay olish, uzluksiz talim tizimida muhim bo'lgan jarayonlardan biri hisoblanadi.

Uzluksiz ta'lim tarkibiy qismi bo'lgan umumiy o'rta ta'lim tizimida kimyo fanini mavzularini tushuntirishda tabiiy va aniq fanlar bilan integrativ yondashuvni amalga oshirish o'quvchilarni kimyoviy bilimlarini oshirishga xizmat qiladi. Shu bois oliy ta'lim tizimida bo'lajak kimyo o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida ta'limning uzluksizligini ta'minlash maqsadida, ularga integrativ yondashuv orqali bosqichma-bosqich tushuntirish kerak bo'ladi. Masalan: 7-sinf kimyo kursida o'quvchilariga diffuziya hodisasini ta'rifi berilgan (Bir modda molekulalari boshqa modda molekulalari orasida tarqalishi mumkin va bu hodisa diffuziya deb ataladi.) va molekulalar doimo harakatda bo'lishini Broun mikroskopda suyuqlikdagi mayda qattiq zarrachalarning harakatini kuzatganlini va ular uzluksiz harakat qilishini aniqlagani haqida ma'lumot berilgan.

Umumta'limning 7-sinf kimyo kursida «Suv eng yaxshi erituvchi. Eruvchanlik», «Eritmalar» mavzusida dengiz va okeanlarda tuzlar erishi, eruvchanlik, to'yingan va to'ynmagan eritmalar bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan [2]. Bu jarayon diffuziya hodisasini ekanligi yuzasidan, ma'lumotlar keltirilmagan.

8-sinf kimyo kursida «Elektrolitlar va noelektrolitlar», «Elektrolitik dissotsiatsiya nazariyasi», «Kislota, ishqorlar va tuzlarning dissotsiatsiya» mavzularida diffuziya hodisasi yuz beradi, bu jarayonni fanlararo integratsiyasi (biologiya, fizika fanlari bilan) yoritilmagan [3].

9-sinfning kimyo darslarida mavzularni tushuntirish jarayonida diffuziya hodisasiga asoslangan jarayonlar berilgan, lekin diffuziya hodisasi asosida ma'lumotlar tushuntirilmagan [4]

Umumta'lim maktablarida kimyo kursida o'quvchilariga diffuziya hodisasini tushuntirishda biologik va fizik jarayonlardan foydalanish o'quvchilarda tayanch kompetensiyasini takomillashtiradi. Diffuziya hodisasiga doir uzluksizlikni ta'minlash maqsadida bo'lajak kimyo o'qituvchilar uchun dars jarayonida tushuntirishlari lozim bo'lgan tushunchalarni keltirib o'tamiz.

Diffuziya (lotincha diffuziya-tarqalish, sochilish) hodisasi kimyo o'quv fanini o'rganish uchun muhim hisoblanadi va bu hodisani, tabiiy va aniq fanlar bilan integrativ yondoshuv asosida tushuntirish o'quvchi va bo'lajak kimyo o'qituvchilariga kimyoviy bilimlarni chuqur o'rganishga xizmat qiladi [5]. Masalan: Biologiya fanini mavzularini o'rganishda, insonlar, o'simlik va hayvonlar dunyosida diffuziyani ahamiyat juda katta. O'simliklar hayotidagi ildizning tuproqdan suv va unda erigan mineral moddalarning yutilishini diffuziya hodisasiga misol qilishimiz mumkin.

Diffuziyali jarayonlarni tabiiy suv havzasi va akvariumlarni kislorod bilan ta'minlashida ham kuzatish mumkin. Dengiz suvo'tlaridan ajraladigan kislorodning suv bo'ylab tarqalishi suv havzasining chuqur joylarida ham aerob organizmlarning tarqalishiga imkon yaratadi. Suv sathining muzlab qolishi unga kislorod o'tishini to'xtatib qo'yadi, natijada suv hayvonlarini nobud bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin. Shuning uchun og'zi tor shisha idishlardan akvarium sifatida foydalanib bo'lmaydi ya'ni diffuziya hodisasini yuz bermaydi. Shuningdek, odam va hayvonlarning o'pka va to'qimalardagi gazlar almashinuvi jarayoni ham diffuziyaga asoslangan. Xususan, o'pkani o'rab turgan kapillyar qon tomirlarda kislorod miqdori o'pkada esa karbonat angidrid miqdori ko'p bo'ladi gazlar bosimi baland joydan bosimi past bo'lgan joyga o'tadi, bu jarayon diffuziyaga yaqqol misol bo'la oladi [6].

Diffuziya hodisasini fizika fanidan o'rin olgan «Molekulyar-kinetika nazariya», «Diffuziya», «Bor harakati» va «Aerodinamika» mavzularini o'rganishda muhim tushunchalardan sanaladi. Diffuziya hodisasi gazlarda tezroq, suyuqlikda sekinroq, qattiq jismlarda juda sekin boradi. Diffuziyaning borish tezligi temperaturaga ham bog'liq. Temperatura ortishi bilan diffuziya tezlashadi, temperatura pasayishi bilan diffuziya sekinlashadi.

Diffuziya hodisasi tabiatda muhim rol o'ynaydi. Masalan: diffuziya hodisasi tufayli havoga sanoat korxonalaridan chiqqan zaharli gazlar tarqalib ketadi. Nafas chiqarganda chiqqan karbonat angidrid gazi ham burun atrofiga to'planib qolmaydi. Sabzavotlarni tuzlash ham diffuziya hodisasiga asoslangan [3].

Diffuziya hodisasini fanlararo integrativ yondoshuv asosida tushuntirib bo'lgandan so'ng, bo'lajak kimyo o'qituvchilariga topshiriq beriladi, ya'ni kelajakda pedagogik faoliyatida o'quchilarga tushuntirishda va ularga amaliy mashg'ulotlarda bajarishlari lozim bo'lgan kompetensiyalarni shakllantirishi uchun. Masalan: Cuyuqlikda diffuziya hodisasini o'rganish (Uyga vazifa sifatida bajariladi).

Kerakli asboblari: ikkita stakan, KMnO_4 kristallari.

Ishni bajarish tartibi.

1. Birinchi stakanga sovuq suv quyib sovutkichga joylashtiring. Ikkinchisiga ham suv quyib, issiqroq joydagi shkafga qo‘ying.

2. Stakanlardagi suvni chayqatib yubormasdan ularga $KMnO_4$ kristallarini soling.

3. Bir kunda ikki mahal stakanlardagi suvning qizarishini kuzating va yuqori tomonga necha millimetr ko‘tarilganini aniqlang.

4. Kuzatishlar natijasiga ko‘ra diffuziyaning borish tezligini hisoblang.

$D \sim \frac{h}{t}$. bunda, h-diffuziya natijasida qizil ranga bo‘yalib qolgan suyuqlik balandligi, t- vaqt.

5. Kuzatishlar to‘g‘risida xulosalar yozing.

Yuqoridagi kabi tushunchalarni uzluksiz ta‘lim tizimining barcha bosqichlarida integrativ yondashuv asosida kimyoni o‘qitish jarayonida qo‘llanilishi natijasida bo‘lajak kimyo o‘qituvchilarida fanga oid kompetensiyalar shakllanadi [2]. Shakllangan kompetensiya negizida integrativ yondashuv asosida bo‘lajak kimyo o‘qituvchilariga quyidagilar rivojlanadi va pedagogik faoliti davomida shakllangan kompetensiyani qo‘llay oladi:

– integrativ yondashuv asosida o‘quvchilarda mavzuni faqat yodlashdan bosqichma-bosqich voz kechishiga yordam beradi hamda olingan bilimlarni kundalik turmush bilan bog‘lash imkoni yaratiladi;

– xalqaro baholash (PISA) dasturlari asosida savol va topshiriqlarni tuzish, baholash imkoniyatiga ega bo‘ladi;

– integrativ yondashuv asosida o‘quvchilar nafaqat kimyo fani balki boshqa fanlarga bo‘lgan qiziqish ortishiga va bilimlarni shakllanishiga erishadi.

Bo‘lajak kimyo o‘qituvchilari olingan bilim, ko‘nikma va malakalari asosida umumta‘lim maktablarida o‘zining pedagogik faoliyati davomida qo‘llashi natijasida o‘quvchilarida quyidagilar shakllanadi:

– o‘quvchilar mavzuni yodlashdan bosqichma-bosqich voz kechish va shu asosida olingan bilimlarni kundalik turmush bilan bog‘lash;

– o‘quvchilarda fanlararo integrativ yondashuv asosida o‘quvchilar nafaqat kimyo fani balki boshqa fanlarga bo‘lgan qiziqish ortadi;

– o‘quvchilarda xalqaro baholash (PISA) dasturlari asosida savol va topshiriqlarni bajarishga imkoniyat yaratadi;

– o‘quvchilarda o‘rgangan bilimlarni boshqa fanlarda qo‘llash shuningdek hayotida yuz berayotgan voqealar bilan bog‘lashni o‘rganadi;

– integrativ yondashuvdan foydalanish o‘quvchilarda kimyoviy bilim, ko‘nikma va malakalarni oshadi hamda ta’lim uzluksizligi amalga oshadi [7].

Xulosa o‘mida quyidagilarni ta’kidlash mumkinki, uzluksiz ta’lim tizimida umumiy kimyo fanida fanga oid kompetensiyalar takomillashtirish orqali bo‘lajak kimyo o‘qituvchilarini kimyoviy bilimlarni va dunyoqarashini shakllantiradi. Bu esa ta’lim tizimida, bo‘lajak kimyo o‘qituvchilarini kelajakda yurtimiz uchun munosib pedagogik kadr bo‘lishiga yordam beradi. Integrativ yondoshuvdan foydala-nishning o‘ziga xos istiqbolli va samarali xususiyat kasb etadi va ular quyidagilardan iborat:

– o‘quvchilar dars davomida befarq bo‘lmaslikka, mustaqil fikrlash va izlanishga majbur etilishida;

– o‘quvchilarning o‘quv jarayonida fanga bo‘lgan qiziqishlarini doimiyligini ta’minlanishida;

– o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishlarini mustaqil ravishda har bir muammoga ijodiy yondoshgan holda kuchaytirilishida va ta’lim beruvchi hamda ta’lim oluvchilarning hamkorlikda faoliyatini muntazam ravishda tashkil etishlarida o‘z aksini topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28-январда-
ги «2022-2026-йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистон тарақиёт страте-
гияси тўғрисида» ги ПФ-60 сонли Фармони.

2. Temirov N.O. Kimyo fani uzluksizligini ta’minlashda bo‘lajak kimyo
o‘qituvchilarni integrativ yondashuv asosida fanga oid kompetensiyasini
rivojlantirish. Uzluksiz ta’lim. Toshkent-2021. №3, 74-51-b.

3. Temirov N. Improvement of technologies of professional skill development
of teachers of higher educational institutions based on an innovative approach
//Science and Innovation. - 2022. - Т. 1. - №. 5. - С. 464-469.

4. Темиров Н. Инновацион ёндашув асосида олий таълим муассаса-
лари ўқитувчиларини касбий маҳоратини ривожлантириш технология-
ларини такомиллаштириш //Science and innovation. - 2022. - Т. 1. - №. В5. -
С. 464-469.

O'QUVCHILARDA DARSGA IJOBIY MUNOSABATNI SHAKLLANTIRISH JARAYONLARINI KLASTER YONDASHUVLARI ASOSIDA TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH

R. MUSURMONOV,

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
«Maktab menejmenti» kafedrasida dotsenti, p.f.n.,*

M. MUSURMONOVA,

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
«Boshlang'ich ta'lim kafedrasida» katta o'qituvchisi*

В статье рассматриваются основные направления формирования позитивного отношения учащихся общеобразовательных школ к процессу обучения и даются рекомендации.

Ключевые слова: учащиеся, урок, позитивный настрой, кластер, образовательный менеджмент, современное образование, эффективность обучения, совместная деятельность.

Maqolada umumiy o'ra ta'lim maktablari o'quvchilarining dars jarayoniga ijobiy munosabatlarini shakllantirishning yo'l-yo'riqlar to'g'risida fikr yuritilib, tavsiyalar berilgan.

Tayanch so'z: o'quvchilar, dars, ijobiy munosabat, klaster, ta'limni boshqarish, zamonaviy ta'lim, ta'lim samaradorligi, hamkorlikdagi faoliyat.

The article discusses the guidelines for the formation of positive attitudes of students of general secondary schools to the learning process and gives recommendations.

Key words: students, lesson, positive attitude, cluster, educational management, modern education, educational effectiveness, cooperative activity.

Ta'lim muassasasini o'zaro hamkorlikdaboshqarishni nimadan boshlamoq kerak? Savollarni aniqlashtirib, tahlil etib bo'lgandan so'ng, Maktab rahbari boshchiligidagi ishchi guruhi oldiga: zamonaviy ta'lim muassasasini innovatsion boshqarish jarayonini tashkil etish bo'yicha quyidagi maqsadlarni qo'yishni lozim deb topdik:

– ta'lim tizimida mavjud ehtiyoj va muammolar tahlili maqsad qo'yishning bosh omili bo'lib xizmat qilishi, bunda dastlabki imkoniyatlar va vositalar, zahiralarni hisobga olinishi kerakligi;

– maqsadlar muhim muammolarni hal qiladigan darajada dolzarb bo'lishi lozimligi;

– maqsadlar murakkab, biroq aniq bo'lishi, maktabning yaqin kelajakdagi rivojlanishini ifodalashi shartligi;

– maqsadlar qanchalik puxta (istalgan natijaning aniq darajasi va unga erishish

muddati ko'rsatilgan holda) shakllantirilgan bo'lsa, ularga erishish shuncha oson kechishi;

– maqsadlar tashxislovchi, rag'batlantiruvchi, izlanishga va tashabbuskorlikka undovchi xarakterga ega bo'lishi lozimligi;

– maqsadlar maktab oldida turgan vazifalarga mos kelishi kerakligi;

– hamkorlikdagi faoliyat maqsadlari uning barcha subyektlariga ma'lum, ular uchun tushunarli holda qabul qilinganligi jamoaviy faoliyat va maqsadlar birligini ta'minlashi;

– kichikroq aniq maqsadlar yirikroq va uzoq muddatli maqsad hamda intilishlarga bo'ysundirilishi maqsadga muvofiqligi talablarni hisobga olishi lozimligini ko'rsatmoqda.

O'quvchilarning hayotiy ehtiyojlariga mos va samarali usullarni qo'llash orqali bilimlar taqdim etilishi, ko'nikmalar hosil qilinishi, ta'lim dasturlarini tanlashga yagona va tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirishga pedagogik hamda boshqaruv jihatdan shart-sharoitlar yaratish muhim ahamiyatga ega.

Ta'lim-tarbiya sohasida zamonaviy samaradorlikka erishish – ta'lim muassasasini zamonaviy boshqarishning innovatsion tamoyillari bilan belgilanadi. Ta'lim muassasasini innovatsion boshqarishning klaster metodi tamoyillari Respublikamizda amal qilayotgan ta'limning yangi modeli – ta'lim-tarbiya jarayonini tubdan yangilash bilan bir qatorda, ta'lim muassasasi rahbarlari o'rtasida raqobat muhitini vujudga keltiradi. Bu esa o'quv muassasalarini rivojlantirishning asosiy omilidir.

Ta'lim sifatini yaxshilash, uni boshqarishning davr talablari asosida tashkil etish mexanizmlarini yaratish hamda ilmiy jihatdan asoslash pedagogika fanining muhim masalalaridan biridir. Ushbu masalani har tomonlama o'rganish va ta'lim muassasasini ilmiy metodik boshqarish modelini tashkil etish hamda amaliyotga

tatbiq etish nihoyatda zarur. Uning asosida ta'lim muassasasida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va uni innovatsion boshqarish masalasiga tamomila yangicha yondashgan holda faoliyat ko'rsatish yotadi. Kreativ pedagogik munosabatlarning vujudga kelishi o'quvchi shaxsiga tabaqalashgan yondashuv, ya'ni ta'lim jarayonini individuallashtirish tamoyilini ro'yobga chiqarishni talab etadi.

Mazkur tamoyillar asosida ta'lim jarayonini tashkil etishda:

Innovatsion pedagogik munosabatlarning vujudga kelishi o'quvchi shaxsiga tabaqalashgan yondashuv, ya'ni ta'lim jarayonini individuallashtirish tamoyilini ro'yobga chiqarishni talab etadi. Mazkur tamoyillar asosida ta'lim jarayonini tashkil etishda:

– har bir o'quvchi shaxsining eng yaxshi sifatlarini aniqlash va uni rivojlantirish, ularning qiziqishlari, ehtiyojlari, qobiliyatlari, tanlagan yo'nalishlari, shaxsiy sifatleri, aqliy-intellektual xususiyatlarini aniqlash;

– har bir o'quvchining ehtiyoji, qiziqishi, iqtidori va imkoniyatiga yarasha o'quv topshiriqlarini tayyorlash;

– o'quvchilarning tahsil olish sur'ati va bilimlarni o'zlashtirish sifatini ortishiga erishish;

– o'quvchilarning tahsil olishga bo'lgan qiziqishi, ehtiyoji va mayllari kuchayishini ta'minlash.

– ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchi shaxsining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish lozim.

Maktablarda ta'lim jarayonini ilmiy-metodik asosda tashkil etishning muhim jihati sifatida fan o'qituvchilarining bilim, malaka, kasb mahorati doirasida zamon talablariga muvofiq faoliyat ko'rsatishlarini ta'minlovchi uzluksiz metodik xizmatni vujudga keltirish zarur.

Maktabni ilmiy-metodik asosda boshqarish – o'qituvchi va o'quvchilarni pedagogik qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirish, maktab hayotining barcha jabhalarida o'qituvchi, o'quvchilar, oila va jamoat tashkilotlarining ishtirokini ta'minlash hamda ta'lim tizimida davlat va jamoat boshqaruvini uy-g'unlashtirgan holda yo'lga qo'yish ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillarini amalga oshirishdan iboratdir.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarini ilmiy-metodik boshqarishning asosiy yo'nalishlari, tamoyillari, talablarini hisobga olgan holda, o'qitish qonuniyatlari va prinsiplarini aniqlash, o'qitish samaradorligini oshirish maqsadida ta'lim jarayonida pedagogik va axborot texnologiyalardan foydalanishning metodik asoslari, rahbarlarning ilmiy-metodik tayyorgarligini ta'minlashning tarkibiy qismlari, darajalari, ko'rsatkichlari, unga ta'sir ko'rsatadigan pedagogik omillarni belgilash va mazkur tayyorgarlik darajasini rivojlantirish mazmuni, metodi, vosita va shakllarini ishlab chiqish va amaliyotda qo'llash orqali davr talablariga javob beradigan yuqori malakali, raqobatbardosh, ijodkor va ijtimoiy faol, ma'naviy boy, g'oyaviy-siyosiy yetuk rahbarlarni tayyorlashga erishish. Buning uchun esa uzluksiz metodik xizmat ko'rsatishni yo'lga qo'yish texnologiyalarini yaratish zarur.

Maktab rahbarlarining vazifalari, huquq va burchlari, mas'uliyatlari ilmiy asosda belgilab berilishi va to'la bajarilishi natijasida umumiy o'rta ta'lim muassasalari ilmiy-metodik asosda boshqariladi. Bu borada rahbarlarning e'tiborini o'quv jarayonini innovatsion boshqarishni rivojlantirish, takomillashtirish va ularni nazorat qilish bilan bog'liq bo'lgan vazifalarni oldingi o'rinlarga qo'yishni talab etiladi.

- o'rta saviyali o'quvchiga nisbatan mo'ljal olishdan voz kechish;
- har bir o'quvchi shaxsining eng yaxshi sifatlarini aniqlash va uni rivojlantirish, ularning qiziqishlari, ehtiyojlari, qobiliyatlari, tanlagan yo'nalishlari, shaxsiy sifatleri, aqliy intellektual xususiyatlarini aniqlash;
- har bir o'quvchining ehtiyoji, qiziqishi, iqtidori va imkoniyatiga yarasha o'quv topshiriqlarini tayyorlash;
- ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchi shaxsining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish lozim bo'ladi.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti «Maktab menejmenti» kafedrasida professor-o'qituvchilari «Maktab laboratoriya» dasturi doirasida Chirchiq shahar 20 va 21 umumta'lim maktablarida «O'quvchilarda darsga ijobiy munosabatni shakllantirish jarayonlarini klaster yondashuvlari asosida tashkil etish va boshqarish» mavzusi yo'nalishida maktab rahbarlari, o'qituvchilar, sinf rahbarlari, amaliyotchi psixologlar, ota-onalar, mahalla vakillari ishtirokida seminar-treninglar, davra suhbatlari, savol-javoblar, anketa so'rovlari orqali ta'lim muassasasini hamkorlikda boshqarish hamda o'quvchilar ta'lim samaradorligini ta'minlash muammolarini ijobiy hal etishda, dars intizomiga rioya qilishda ota-onalarning mas'uliyatlarini yanada oshirish maqsadida nazariy va amaliy faoliyat olib borayotganliklari e'tiborga sazavordir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PF-5538-son farmoni, 2018-yil 5-sentyabr.
2. O'zbekiston Respublikasi «Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. PF-5712-son. 2019-yil 29-aprel. www.lex.uz.
3. Mukhamedov, G. I., Khodjamkulov, U. N., Shofkorov, A. M., & Makhmudov, K. S. (2020). Pedagogical yeduction cluster: content and form. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 01 (81), 252. <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.202Q.01.81.46>
4. Djuraev R.X., Turg'unov S.T. Ta'lim menejmenti. -Toshkent, «Vorishnash-riyot». 2006.
5. Musurmonov R., Musurmonova M. O'quvchilarning darsga bo'lgan munosabatlarini klaster asosida o'rganish. O'quv-metodik qo'llanma. T: «ZEBO PRINT» MCHJ, 145 b.

EKOLOGİYADAN AMALIY MASHG‘ULOTLARNI O‘QITISHDA UZVIYLIK TAMOYILI PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

SH.T. YAKUBJONOVA,

TDPU geografiya fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent

Maqolada Ekologiya va atrof muhit muhofazasi fanidan amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish texnologiyasini takomillashtirish orqali ekologik ta‘limni uzviyligini ta‘minlash bo‘yicha olib borilgan tajriba natijalari berilgan.

Kalim c‘yzaap: ekologiya, o‘quvchi-yoshlar, uzluksiz ekologik ta‘lim berish.

Bugungi kunda tabiiy ekotizimlarning buzilishi yoki butunlay yo‘qotilishi, biologik xilma-xillikning kamayishi ko‘pchilik o‘simlik va hayvon turlarining yo‘qolib ketishi, atrof-muhitni keng ko‘lamda ifloslanishi, chuchuk suv tanqisligi, ozon qatlamining siyraklashishi, cho‘llanish jarayoni va atmosferani «dimiqishi» natijasida iqlimning o‘zgarishi va boshqa muammolar kelib chiqdi. Insonning o‘zi tur sifatida sayyoramizda yashab qolishi xavf ostida qoldi va unga inqirozga uchragan ekotizimlarda yashashga hech qanday kafolat berib bo‘lmaydi. Shuning uchun ta‘lim sohasida ekologik ta‘limni rivojlantirish, uni uzviylik va uzluksizligini ta‘minlash muhimdir.

Ekologiyadan amaliy mashg‘ulotlar biologiya mutaxassisligining o‘quv rejasiga kiritilgan bo‘lib, bo‘lajak mutaxassislar, umumta‘lim maktablari, maxsus kasb-ta‘lim kollejarida yoshlarni ekologik madaniyatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Mualliflar o‘z tajribalaridan kelib chiqqan holda maqolada dastlabki yo‘naltiruvchi mashg‘ulotni tanlab olgan va uni ijodkor o‘qituvchilar sharoitga qarab o‘quv jarayonida foydalanishi kerak.

Bo‘lajak maktab o‘qituvchilari uchun qulayligini hisobga olgan holda maqolada berilgan mavzu mashg‘uloti qisqacha nazariy ma‘lumotlar bilan boshlanadi. Shuningdek material va jihozlar, ishni bajarish tartibi keltirilgan. Bajarilgan ish yuzasidan talabanning yakuniy xulosasi (hisoboti) bo‘lishi talab etiladi. Talabalarining ko‘nikma va malakalarini mustahkamlash uchun mavzu yuzasidan bir nechta savollar o‘rin olgan. Ushbu qo‘llanma umumiy ekologiyadan dastlabki tajriba bo‘lgani uchun ba‘zi bir kamchiliklardan holi emas. Quyida «Azotning BIOSferada aylanishi» mavzui misolida amaliy mashg‘ulotlarni o‘tkazish metodikasini ko‘rsatamiz [3].

Mavzu: Azotning BIOSferada aylanishi

Ishning maqsadi. Azotning elementini biosfera aylanishi bilak tanishish orqali uning tabiatdagi va inson hayotidagi rolini aniqlash.

Material va jihozlar. Azotning kichik (biologik) doirada aylanish sxemasi, azotning katta (geologik) doirada aylanish sxemasi, ma'lumotlar, jadvallar.

Nazariy material. Azotning Biosferada aylanishi ancha murakkabdir. Shu bilan birga o'z-o'zidan boshqariluvchi jarayon.

Atmosferada erkin xoldagi azotning miqdori 70% dan ortiq bo'lsa ham undan foydalanish uchun birikma holga utkazish kerak. Birikma holga o'tishning turli yo'llari mavjud bo'lib, ulardan tabiatda kuzatiladigan momaqaldiraq vaqtida chaqmoq chaqish va ionlanish jarayonlari, meteoritlarning kuyib ketishi kabilarni ko'rsatish mumkin. Ammo erkin azotni birikma holga o'tkazishda tirik organizmlarning roli kattadir. Bakteriyalar faoliyati natijasida 1 gektar maydonda 2-3 kgdan 5-6 kggacha azot birikma holga o'tkaziladi.

Dukkakli o'simliklar ildizida yashovchi tugunak bakteriyalar tomonidan esa yiliga 350 kg/ga azot birikmasini to'plandi. Azotni birikma holga utkazish uchun ma'lum energiya talab etiladi

Azot atmosferaga doimo denitrifikatsiyalovchi bakteriyalar faoliyati natijasida qo'shiladi, aksincha atmosferadan azot to'plovchi bakteriyalar faoliyati natijasida o'zlashtiriladi.

Azot aylanish quyidagi jarayonlar natijasida sodir bo'ladi: fiksatsiya (o'zlashtirish) assimilyatsiya, nitrifikatsiya, denitrifikatsiya, parchalanish, ishqorlanish, yuvilib, ketish, cho'qindilar tarzida chiqib ketish va hakoza. Tuproqqa solingan ammoniyli o'g'itlar nitrifikatsiyalovchi bakteriyalar tomonidan nitrit va nitratlarga oksidlanadi hamda denitrifikatsiyalovchi bakteriyalar tomonidan esa ular gaz holdagi azot va yoki azot oksidi tarzida qaytariladi. Denitrifikatsiyalovchi bakteriyalar nitrit va nitratlardan nafas olish uchun kislorod manbai sifatida foydalanadi. Ammoniy birikmalari, nitrit va nitratlar eritmalar tarzida organizm tomonidan o'zlashtiriladi. Keyinchalik. ulardan organik moddalar sintezlanadi. Modda almashinuvining maqsulotlari, o'simlik va hayvonlarning qoldiqlari sifatida tuproqqa o'tgan organik moddalar mineral moddalarga parchalanadi. Azot birikmalarning bir qismi daryolarga borib tushadi va undan dengizlarga quyiladi. Okean va dengizlarda azot ammoniyli tuzlar shaklida uchraydi [2].

Azotning tabiatda aylanishiga inson juda katta ta'sir ko'rsatadi. Tabiatdagi azot sanoat miqyosida fiksatsiya qilinadi. Okeanlarga har yili 10 mln. tonna azot nitratlar shaklida va 20 mln.t esa organik moddalar bilan oqib keladi.

Tabiatda azotning aylanishini muvozanatda saqlab turish uchun sun'iy ravishda atmosferaga erkin azotni qaytarish muhim masalalardan biridir [4].

Ishni bajarish tartibi

1. Azotning biologik doirada aylanish sxemasini tuzing.
2. Azotning geologik doirada aylanish sxemasini tuzing.
3. Azotning BIOSferada aylanishdagi buzilish holatlarini aniqlang.
4. Sxemada buzib ko'rsatilgan nuqtani aniqlang va to'g'irlang.

Nazorat savollari

1. Azotning biologik doirada aylanishni tavsiflab bering?
2. Azotning BIOSferada aylanishda inson omili qanday ta'sir kuchiga ega?
3. Azot aylanishning buzilishi holatlari nimalardan iborat?
4. Azot aylanishida vujudga keladigan muammolar yechimi haqida fikringiz va takliflaringizni bayon eting [5].

Dars so'nggida mashg'ulot yuzasidan hisobot tayyorlashi talab etiladi va baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xo'janazarov O.E, Yakubjonova SH.T. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish. - T. «Barkamol fayz media», 2018.
2. To'xtayev A. Ekologiya. - T.: O'qituvchi, 1998.
3. Haydarova H, Bahodirova Z, Yakubjonova SH. Ekologiya o'qitish metodikasi. - T. Iqtisod-moliya, 2009.
4. Yakubjonova SH.T va boshqalar. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish (laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar). - T.: «Navro'z», 2016.
5. Yakubjonova SH.T, Rajabov F.T. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish (amaliy mashg'ulotlar uchun uslubiy qo'llanma). - T.: "PRINT 25", 2016.

O'QUVCHI-YOSHLARNING SHAXS SIFATIDA SHAKLLANISHIDA YOSH XUSUSIYATLARI

I. TO'YCHIYEVA,
FarDU, p.f.f.d (PhD) dotsent

Ma'lumki, inson shaxsining o'ziga xos xususiyatlari, uning ruhiyati, yoshining rivojlanishi bosqichlariga ko'ra qonuniy ravishda o'zgarib boradi. Yosh xususiyatlarining tasnifi shaxsning bilishga doir qobiliyatlari va shaxs ontogenezining yosh bosqichlarida shakllanishining psixologik mazmuni jarayonini aniqlashga asoslanadi.

Kalit so'zlar: o'qituvchi, o'quvchi, talabalar, uzluksiz ta'lim tizimi, o'quv jarayoni, yosh xususiyatlari, bolalarning yoshiga ko'ra munosabat, zarur bo'lgan bilim, malaka, ko'nikmalar, qadriyatlar.

It is well-known that a person's personality, his psyche, and his age change according to the law. The classification of age characteristics is based on determining the process of cognitive abilities of a person and the psychological content of the formation of the ontology of the person at an early age.

Key words: teacher, student, students, lifelong learning system, learning process, age characteristics, age-appropriate attitudes of children, required knowledge, skills, abilities, values.

Har bir yosh davrini vazifasiga ko'ra shartli ravishda uch guruhga bo'lish mumkin: tabiiy-madaniy, ijtimoiy-madaniy va ijtimoiy-psixologik. Tabiiy-madaniy vazifalarga biologik jihatdan balog'atga etish, jismoniy va jinsiy rivojlanishida hududiy-madaniy va obyektiv me'yorlar farqini belgilash kiradi. Bu borada ovqatlanishning qulay sharoitlari, bolani parvarish qilish, jismoniy va sensor-motor rivojlanishi tizimi, rivojlanishida nuqsoni bor bolalarni korrektsiyalash tadbirlarini amalga oshirish, salomatligi qadrini anglash ko'nikmalarini egallash, sog'lom turmush tarzini tashkil etish ishlab chiqiladi; insonning jismiga ijobiy munosabatda bo'lishi; ayollik va erkaklik xususiyatlari qonuniyatlarini madaniy munosabatlar an'analari asosida idrok etish shakllantiriladi.

Ijtimoiy-madaniy vazifalar (bilishga doir ma'naviy-axloqiy, maqsad-mazmuniga ko'ra) bir tomondan tarbiya institutlari tomonidan shaxsga yo'naltirilgan tarbiya, boshqa tomondan ijtimoiy amaliyotda ma'lum me'yorlar va qadriyatlar sifatida mavjud bo'ladi. Bolalarning yoshiga ko'ra munosabat bu vazifalarni hal etishda zarur bo'lgan bilim, malaka, ko'nikmalar, qadriyatlar va me'yorlarni aniqlaydi hamda haqiqiy fuqaro, oilaparvar, mehnatkash insonni shakllantirish bo'yicha ijtimoiy buyurtma sanaladi.

Ma'lumki, inson shaxsining o'ziga xos xususiyatlari, uning ruhiyati, yoshining rivojlanishi bosqichlariga ko'ra qonuniy ravishda o'zgarib boradi. Yosh xususiyatlarining tasnifi shaxsning bilishga doir qobiliyatlari va shaxs ontogenezining yosh bosqichlarida shakllanishining psixologik mazmuni jarayonini aniqlashga asoslanadi.

Yosh xususiyatlari tasnifi shaxsning bilishga doir, emotsional va boshqa juda ko'p xislatlari majmuini o'z ichiga oladi. Insonning yoshiga ko'ra o'zgarishlar uning individual xususiyatlaridan farqli o'laroq, bir xil ijtimoiy-iqtisodiy sharoitdagi odamlar ruhiyatida turlicha o'zgarishlar bo'lishiga ta'sir etadi.

Ma'lumki, uzluksiz ta'lim tizimida yosh davrlari maktabgacha yosh davri, kichik maktab yoshi, o'smirlik hamda o'spirinlik davrlarini nazarda tutadi.

Maktabgacha ta'lim davrida 1-3 yosh bolaning asosiy individual-psixologik xususiyatlari shakllanadi. Bolalarning madaniy-axloqiy tasavvurlari u yoki bu xatti-harakatlarning yaxshi yoki yomonligi uchun emas, balki ularning qanday yondashishlari bilan, masalan, rahm qilish, yordam berish, sovg'a qilish, hamdardlik bildirish kabi xatti-harakatlari, intizomi, insoniyligi, madaniyatligi kabi malakaga ega bo'lganliklarini ko'rsatadi. Buning uchun ma'lum vaziyatlar hosil qilinib, (bu o'yin tarzidami yoki real hayotiy vaziyatlardami) bolaning xulq-odob qoidalariga qay darajada rioya etishida namoyon bo'ladi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchi shaxsining tarkib topishi katta yoshlilar va tengdoshlari bilan muomala-munosabatlar, faoliyatning yangi turlari va turli tadbirlar vositasida amalga oshadi. Ularda ijtimoiy his-tuyg'u elementlari rivojlanadi, jamoaviylik xislatlari, o'z xatti-harakatiga mas'uliyat hissi, do'stlik va o'rtoqlik hamda boshqa ijtimoiy xulqiga doir malakalar tarkib topadi. Kichik maktab yoshida tarkib topgan shaxsning axloqiy xislatlari yuksak ma'naviyatli shaxsning shakllanishiga shart-sharoitlar yaratadi. Pedagogik faoliyatda bolalarning dastlabki axloqiy e'tiqodini shakllantirish muhim yo'nalish sanaladi.

Afsuski, o'smirlik davrida axloqiy nomutanosiblik ham paydo bo'lishi mumkin. Ana shunda ota-ona, maktab o'qituvchilari, aka-opalari ularni har xil nopok kishilardan saqlashlari lozim.

Hozirgi davrda internet kafelari yoki boshqa joylarda o'smirlar yoshiga to'g'ri kelmaydigan filmlar namoyishi; atrofdagi odamlarning nojo'ya xatti-harakatlari, o'quv fanlarini o'rganishda jinsiy tarbiyaga doir bilimlarning berilmasligi; ota-onalarning bolalarning yosh xususiyatlari, jinsiy tarbiyasi haqida bilimlarga ega emasligi o'smirlarda yaramas odatlarning paydo bo'lishiga olib kelmoqda.

Inson shaxsining kamol topishida o'smirlik davri muhim ahamiyatga ega. Bu bosqichda o'smirning mehnat faoliyati alohida o'ziga xos xususiyatga ega bo'lsa, o'yin faoliyati ham o'z mavqesini saqlab qoladi.

O'smirlik yoshida bola shaxs sifatida shakllana boshlaydi. Uning e'tiqodi, dunyoqarashi, o'z nuqtai nazari shakllana boradi va axloqiylikning tarkib topishida o'qituvchi, ota-onalar to'g'ri yo'l tutishlari muhim sanaladi. Chunki o'smir o'z atrofidagi voqea-hodisalar, narsalarga e'tibor bilan qarab, ularga nisbatan munosabatini bildiradi, ularda tanqidiy fikrlash xususiyati paydo bo'la boshlaydi. Ular qat'iyatlilik, kamtarlik, mag'rurlik, samimiylilik, mehrlilik, ayniqsa, adolatlilik xislatlarini qadrlaydilar. o'smirlarda kelajak rejalari paydo bo'la boshlaydi. Lekin bu rejalar o'zgarib ham turadi. Hatto ularda salbiy xatti-harakatlarga moyillik ham sezila boshlaydi. Shuning uchun ham ularni o'z-o'zini anglashga yo'naltirilgan tarbiya muxim ahamiyatga ega bo'ladi.

O'spirinlik yosh davri esa ma'naviy etuklikka erishish davri sanaladi. Uning bu yosh davrida fuqarolik maqomi, saylash huquqiga egaligi ularning o'zligini anglashiga shart-sharoit yaratadi. Bu davrda (15-18 yosh) litsey yoki kollejlardagi o'qish ilmiy dunyoqarashning tarkib topishi va ma'naviy-axloqiy shakllanishga olib keladi. hayotda o'z o'rmini topishga, kasb-hunarni egallashga, istiqboldagi rejalarini tuzishga intilish kuchayadi. Lekin o'spirin hayotida ziddiyatlar ham uchrab turadi, salbiy xatti-harakatlar uning axloqiy, aqliy, jismoniy, ruhiy jihatdan yuksala borishi orqali bartaraf etiladi.

Yoshlik davri (17-22-25) talabalarning oliy o'quv yurtida o'qishi yoki ko'pchilik yoshlarning mehnat faoliyati bilan kechadi (psixologlar bu yosh davrini ham o'spirinlik davrining ikkinchi bosqichi deb ko'rsatadilar).

Oliy o'quv yurtida shaxsning etuklik davri shakllanadi. Chunki mazkur davrda yoshlarning faoliyati zarur aqliy qobiliyat va ijtimoiy hayotdagi o'rni bilan belgilanadi. Talabalarning ma'lum qismi oila quradi, farzand tarbiyalaydi, mehnat faoliyatiga tayyorlanadi, ijtimoiy hamda kasbiy mavqeini anglay boshlaydi. Lekin hozirgi davrda kompyuter, displey, internet, ya'ni axborot texnologiyalari yoshlardan katta kuch-quvvat talab etmoqda. Ularda o'smirlik, o'spirinlikda tarkib topgan shaxslik xislatlari endi takomillashish davriga kirayotgan bir paytda o'qishga ongli munosabat, xulqidagi mustaqillik, tashabbuskorlik, ijtimoiy holatlarga, voqelikka, axloqiy qoidalarga rioya etish ular mohiyatini anglashga qiziqishni orttiradi. Chunki yoshlik davri hissiyotlarga beriluvchan davr bo'lib, voqelikka yondashishda ba'zi xatoliklarga yo'l qo'yish mumkin. Chunki

yoshlarning xohish va intilishlari uning iroda va xarakteridan ancha ilgari lab ketgan bo‘ladi (V.T.Listavskiy, E.G‘oziev). Ularda o‘z-o‘zini boshqarishning asosiy tarkibiy qismlari – o‘z-o‘zini tahlil qilish, nazorat, baholash, tekshirish kabilarni shakllantirish muhimdir. Shunga ko‘ra tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishda talabalarning ana shu holatlarini hisobga olish, ularda o‘z qobiliyati, imkoniyatlariga ishonch hosil qilishga erishish uchun shart-sharoit yaratishni hisobga olish zarurdir.

Mazkur davrda shaxs madaniyatining rivojlanishi uchun avvalo bilimlarni chuqur egallash va axloq me‘yorlariga rioya etish, uning g‘oyaviy-siyosiy, kasbiy, fuqarolik, estetik, huquqiy va jinsiy, ekologik madaniyatga egaligi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu xislatlar ham o‘quv jarayoni, ham auditoriyadan tashqari tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etish orqali amalga oshiriladi.

Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda barkamol shaxs madaniyatini shakllantirishda har bir yosh davrida quyidagi xislatlarni tarkib toptirish muhimligi aniqlandi.

Quyida har bir yosh davrida tarkib topishi zarur bo‘lgan eng muhim xususiyatlar va unga mos xislatlarni yoritishga harakat qildik:

Uzluksiz ta‘limning turli bosqichlarida shaxs madaniyatining shakllanishi.

1. Maktabgacha ta‘lim davri – kattalardan hayotiy ehtiyojlarini qondirishga maksimal talablar; moddiy, ma‘naviy, bilishga oid talablarini qondirishda oilaga tayanishning ustuvorligi; muhitning noqulay ta‘silardan o‘zini himoya qilishda imkoniyatning kamligi.

2. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar – o‘quvchining moddiy, kommunikativ, hissiy talablarini bajarishda oilaning ustuvorligi; ijtimoiy bilishga doir qiziqishlarning shakllanishi rivojlanishida maktabning o‘rni; maktab va oilaning himoyasida muhitning salbiy ta‘siriga qarshi tura olish qobiliyatining o‘sishi.

3. Umumiy o‘rta ta‘lim davri (V-IX sinf – o‘smirlik) – bolaning moddiy, hissiy ehtiyojlarini bajarishda oilaning ustuvorligi; bolaning bilishga oid, ijtimoiy-psixologik ehtiyojlarini qondirishda maktabning roli; muhitning salbiy ta‘silriga qarshi tura olish qobiliyatining o‘sishi; o‘z-o‘zini bilish, o‘z-o‘zini anglashning rivojlanishida kattalar ta‘siriga tayanish.

4. O‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi davri (ilk o‘spirinlik) – hayotda o‘z o‘rnini topishga, o‘z taqdirini o‘zi hal etishga intilishi; mehnat bilan ta‘lim faoliyatining bir xil ahamiyat kasb etishi; ijtimoiy hayotda faol qatnashish; ilmiy dunyoqarash, barqaror e‘tiqod, his-tuyg‘ularning rivojlanishi, bilimlarni egallashga ijodiy

yondashish, istiqbol rejasini tuzish, kelajakka ishonch; jamoat, jamiyat va tabiat hodisalariga romantik munosabatda bo‘lish va hokazo.

5. Oliy ta‘lim davri (yoshlik) – ijtimoiy etuklikning jadal suratda ro‘yobga chiqishi; mehnatda faollik, qonunlar oldida javobgarlik, mutaxassis bo‘lish imkoniyati va unga intilish, irodaviy zo‘r berish, oila qurishda otalik va onalik burchi, bo‘sh vaqtni tashkil etish, ijtimoiy va kasbiy mavqeini anglash.

Xulosa qilib aytganda yosh pedagogikasi shaxs kamolotida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, uzluksiz ta‘limning har bir bosqichida o‘ziga xos dinamik rivojlanishga egadir. Zero, har bir yosh davrining xususiyatlarini uning o‘z qonuniyatlari, psixofiziologik rivojlanishining o‘ziga xosligi, psixologik o‘zgarishlari, ehtiyojlari tizimi, faoliyati muomalasining asosiy motivlarini aniqlamay turib, ta‘lim va tarbiya samaradorligiga erishish mushkul. Shunga ko‘ra shaxs madaniyatini shakllantirishda unga shaxs sifatida yondashish va ularni faqat turli faoliyat turlariga, muomala-munosabatga kiritish bilangina cheklanmay, balki o‘z-o‘zini bilish, fikr yuritish ham zarur bo‘lib, bularsiz ziyolilik va madaniyatlilikni tarbiyalab bo‘lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Соколова О. В. Формы коммуникации в учебном процессе //Интернет-журнал СахГУ: Наука, образование, общество. -2010. - Т.2010. - №.2. - С. 89.
2. Inoyatov U.I., Muslimov N.A., Usmonboyeva M., Inog‘omova D. Pedagogika; 1000 ta savolga 1000 ta javob: Metodik qo‘llanma.-Toshkent, Nizomiy nomidagi TDPU, 2012.-B 122.
3. Umumiy pedagogika 1-qism; O‘quv qo‘llanma/ A.Musurmanova [va boshqalar]- Toshkent, «Uzkitobnashriyotsavdo», 2020. -B 400.

ВИДЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Р.ДЖУРАЕВ,
проф. УзНИИПН

Информационные технологии с каждым годом меняются и совершенствуются. Большое влияние на их развитие оказывают быстрый рост в области техники и возрастающая потребность педагогики.

Ключевые слова: *Применение информационных технологий, проблемы применения новых информационных и коммуникативных технологий в образовании, средств в образовательно-воспитательном процессе.*

Information technologies change and improve every year. Their development is greatly influenced by rapid growth in the field of technology and the increasing need for pedagogy.

Key words: *Application of information technologies, problems of using new information and communication technologies in education, tools in the educational process.*

Применение информационных технологий в образовании дает хорошие результаты в укреплении знаний и решении других образовательно-воспитательных задач. Самыми важными направлениями в решении данных проблем являются:

- разработка единого научно-методического подхода к решению задач учебно-педагогического, образовательно-воспитательного и другого типа в конкретных учебных заведениях, проблемы применения новых информационных и коммуникативных технологий в образовании;
- подготовка педагогических кадров, способных использовать ИКТ в процессе обучения;
- подготовка обучающихся с применением современных способов обучения;
- материально-техническое оборудование учебного заведения;
- создание банка носителей современной информации, разработка методики их применения в практической деятельности;
- разработка образовательных программ по различным предметам, их применение и т.д.

Особенности решения группы выше перечисленных проблем (применения ИКТ в области образования) следующие:

- соблюдение национальных интересов и традиций в применении достижений научно-технического прогресса;

- свободный выбор эволюционного пути развития методики, используя преимущества информационных технологий;
- непрерывное образование на основе базовой компьютерной подготовки;
- стандартизация и сетевое обеспечение содержания программно-технических средств;
- постоянное модернизирование организации структуры ИКТ и непрерывное вложение средств в их управление.

Опыт показывает, что в системе образования существует 4 основных направления в применении ИКТ:

- ИКТ как объект изучения;
- ИКТ как одно из средств в образовательно-воспитательном процессе;
- ИКТ как компонент в системе педагогического управления;
- ИКТ как способ увеличения эффективности научно-педагогических исследований.

Для устранения всех сказанных проблем необходимо не только решить те или иные задач, но и укрепить информационную среду в нашей республике.

Некоторые преподаватели забывают настоящую цель применения наглядных и технических средств: эти средства создают у учащихся лишь конкретные представления о фактах и явлениях, в то время как с помощью наглядных и технических средств необходимо доводить до сведения учащихся и обобщать признаки фактов и явлений, на основе которых создаются понятия. Без этого наглядные и технические средства теряют свою дидактическую значимость.

Когда-то одним из видов визуальных информационных технологий, широко применяемых в школе, считался диапроектор. С помощью диапроекторов демонстрировались диафильмы или диапозитивы.

Следует отметить, что диапроекторы уже не производятся и в школах не применяются такие установки, поскольку в настоящее время при помощи компьютеров можно создать слайды и слайдовые фильмы любой формы. Каждый учитель может с легкостью справиться с таким заданием, кроме того, добавив в материалы немного анимации, им можно придать небольшую динамическую форму.

Эпипроекция среди информационных технологий – световые лучи, которые, попадая на светонепроницаемые материалы (на картинки в книгах,

схемы, таблицы и графики на поверхности бумаги), представляют изображение на экране. Проекционные аппараты, отражающие эпипроекцию, называются эпипроекторами (эпидиаскоп). Данный прибор и кодоскоп – единственные приборы, разработанные для применения в процессе обучения. На уроке возможно широкое применение кодоскопа. Имеются стационарные кодоскопы, которые выполняют соответствующие функции, обладают специальной установкой памяти. Они способны выполнять функции компьютеров. В отличие от диапроекторов, кодоскопы имеют ряд преимуществ: в кодоскопе яснее отражаются кадры, и нет необходимости изменения освещения классной комнаты. Кроме того, наблюдение за классом не вызывает затруднения у преподавателя. Для показа с помощью кодоскопа на прозрачной ленте шириной в 15 см, на пленках подготавливается программный материал на любую тему (кодопозитивы). Кодоскоп заменяет своего рода доску. Поэтому его называют «белой доской». Показать на экране или выявить копию какой-либо схемы, чертежа, графика и т.д. на поверхности прозрачной ленты не вызывает затруднения. Данный материал увеличивается при помощи кодоскопа в несколько раз и проецируется на экран. Учащиеся знакомятся с последовательностью создания того или иного материала, овладевают приемами осуществления данных операций. Если операций окажется много, их можно показать в двух-трех и более кадрах. По выполнении работы, учитываемой каждым кадром, один кадр заменяет другой, и выполняется действие последующего кадра.

Велика роль телевидения в освоении, углублении и укреплении знаний и информации. Сидящие перед экранами телевидения школьники представляют себя участниками происходящих там событий, они будто участвуют в создании слов, мыслей, образов, непосредственно воспринимают предметы и явления, процессы, факты. В результате у учащихся возникает чувство сопричастности к фактам, образам, событиям на телеэкране.

Задачи и группа методов информатики точно определены именно с теоретической точки зрения, что привело к образованию теоретической информатики. Многие научные проблемы и методы, связанные с разработкой аппаратуры и программных средств информатики нашли свое решение. Эта область составляет техническую основу информатики и поэтому ее можно назвать технической информатикой.

Компьютерная техника применяется в школе и классе как: а) объект

изучения и б) средство обучения. В первом случае в решении тех или иных задач учащимся прививаются знания, умения и навыки пользования компьютером. Во втором же случае, компьютер выступает в роли средства информационной технологии. Компьютеризация обучения способствует овладению знаниями, умениями и навыками по какому-либо общеобразовательному предмету, укреплению приобретенных знаний и информации, развитию сознательных и творческих способностей учащихся, оптимизации руководства учебно-воспитательным процессом.

Использование возможностей компьютера в процессе обучения, учет новых приемов обучения в соответствии с управлением деятельностью школьников - сегодня крайне важные задачи. При формировании у учащихся необходимых знаний, умений и навыков применения компьютера возникает ряд психологических проблем: 1) применение компьютера как важного информационного средства обучения; 2) применение компьютера как средства общения; 3) применение компьютера для управления учебной деятельностью; 4) усовершенствование содержания обучения, применение новых методов; 5) создание положительного отношения к компьютеру у учащихся; 6) учет возрастных и индивидуальных особенностей учащихся; 7) определение языка программирования; 8) алгоритмовка деятельности учащихся.

В первую очередь следует отметить, что приход компьютера в школу вовсе не означает замену функций учителя. Учитель продолжает оставаться важным лицом в процессе обучения. Компьютер частично заменяет его, выводит школьника из затруднительного положения, оценивает его работу, тренирует его, укрепляет знания. Компьютер не способен заменять активное общение, взаимоотношение между учителем и школьником, и перед ним не стоит такая цель. Учащийся не только получает определенные знания и умения в процессе обучения, но и воспитывается. Учитель помимо того, что дает знания, формирует научное мировоззрение, помогает созданию духовно-психологического климата в классе, обстановки искреннего взаимоотношения между учащимися.

Роль учителя в компьютерном обучении по-прежнему сохраняется. Однако в будущем, помимо традиционного обучения, компьютер будет применяться в широком плане. В XXI столетии работа с компьютером будет занимать только 50% всего времени обучения. Во время применения компьютеров на учителя возлагаются обязанности на основе обучающей про-

граммы решать, на каком этапе, какими приемами, по какой теме будет выполняться работа. Следовательно, для того, чтобы рационально использовать компьютерную технику, учитель должен овладеть компьютерными знаниями, уметь составлять программу по компьютерному обучению.

Для того, чтобы привить учащимся компьютерные знания, необходимо улучшить компьютерное обеспечение общеобразовательных школ. Затруднения в экономическом состоянии не должны стать причиной равнодушного отношения к вопросу компьютерного снабжения школ. Наша республика присоединяется к мировой цивилизации, среди основных атрибутов данной цивилизации информатизация занимает присущее ей место. Наша страна имеет единую концепцию компьютеризации и информатизации. В школах должны проводиться соответствующие мероприятия по подготовке различных программ для применяемых на уроках по отдельным предметам компьютеров, образовательных учебных конвертов. Подготовка преподавательских кадров, работающих на компьютере, должна быть в центре внимания, ибо целенаправленное и максимальное использование информационных технологий гарантирует повышение качества образования.

Литература:

1. Леонтович А. В., Обухов А. В., Фомина Л. Ф. Концепция развития исследовательской деятельности учащихся // Исследовательская работа школьников. - 2002. - № 1.
2. Учебное проектирование и исследовательская деятельность учащихся в условиях профильного обучения / ИСМО РАО // Профильная школа. - 2006. - № 4.
3. Макоторова Г. В. Формирование учебно-исследовательской культуры учащихся гимназии: Авто-реф. дис. ... канд. пед. наук. - Белгород, 2001.
4. Слепененко Е.А. Технология организации исследовательских педагогических заданий (проектов) для старшеклассников и учащихся педагогических колледжей // Фундаментальные исследования в области гуманитарных наук: Конкурс грантов 2002 г.: Сб. реф. избр. работ. - Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2005.

UZLIKSIZ TA'LIM JARAYONIDA TALABALARNING MEDIAKOMPETENTLIGI KO'RSATKICHLARINING MOTIVATSİYALI RIVOJLANISHI

X. KADIROV,

TDPU dotsenti, (DSc)

Mazkur maqolada talabalarning mediakompetentligi ko'rsatkichlarining motivatsiyali rivojlanishi va uning motivatsion sohasi butun hayoti davomida turmush tajribasi, faoliyati bilan chambarchas bog'liqligi qolaversa motivlar inson xulqida ongli-irodali o'rinni egallashi media axborotlarini adekvat tanlash, uni to'laqonli anglab yetish, taqqoslash va ijodiy qo'llash, mediamatnga nisbatan bo'lgan xususiy pozitsiya, tanqidiy va mustaqil baholash ko'nikmasining shakllanishiga asos vazifasini o'taydi va insonning barcha faoliyatlar sohalarida ulardan amaliy foydalanish asoslarini tashkil qilish xaqida so'z boradi.

Kalit so'zlari: emotsional, gedonistik, intellektual, motiv, reyting, prayming, stereotip, gipervirtuallik, adduksiya, kompensator, rekreativ, estetik, individ, potensial, global, spektr, tematik, emotsional, gnoseologik, gedonistik.

В данной статье мотивационное развитие показателей медиакomпетен-ности студентов и ее мотивационное поле тесно связаны с жизненным опытом и деятельностью на протяжении всей жизни, а мотивации занимают осознанное волевое место в поведении человека, адекватном выборе медиаинформации, ее полное понимание, сопоставление и творческое применение, применительно к медиатексту, частная позиция служит основой формирования навыков критической и независимой оценки, и речь идет об организации основы их практического использования во всех сферах человеческой деятельности.

Ключевые слова: эмоциональный, гедонистический, интеллектуальный, мотив, рейтинговый, прайминг, стереотип, гипervirtualность, аддукция, компенсаторный, рекреационный, эстетический, индивидуальный, потенциальный, глобальный, спектральный, тематический, эмоциональный, гносеологический, гедонистический.

In this article, the motivational development of the indicators of media competence of students and its motivational field are closely related to life experience and activities throughout their lives, motivations occupy a conscious-willed place in human behavior; adequate selection of media information, its full understanding, comparison and creative application, in relation to media text. private position serves as the basis for the formation of critical and independent assessment skills, and it is about organizing the basis of their practical use in all spheres of human activity.

Key words: emotional, hedonistic, intellectual, motive, rating, priming, stereotype, hypervirtuality, adduction, compensatory, recreational, aesthetic, individual, potential, global, spectrum, thematic, emotional, epistemological, hedonistic.

Pedagogika fanida motivlar "sub'ekt turmush tarzi ta'sirida shakllanadigan va uning faollik yo'nalishlarini belgilab beradigan faoliyat qo'zg'atuvchilari, motivlarning rollari sifatida ehtiyoj, manfaat, qiziqish va emotsiyalar, ko'rsatmalar va ideallar e'tirof etiladi. Insonning motivatsion sohasi uning butun hayoti davomida rivojlanadi, u insonning turmush tajribasi, faoliyati bilan chambarchas bog'liq. Motivlar inson xulqida ongli-irodali o'rinni egallaydi.

Mediata'limning sintetik modelini asoslashda mediakompetentlik motivatsiyali ko'rsatkichlarini A.V.Fedorov media va mediamatnlar bilan muloqotdagi keng majmuaviy janrlar, tematik, emotsional, gnoseologik, gedonistik, intellektual, psixologik, etik, estetik muloqot motivlari, intilishlari sifatida tasniflaydi:

– ko'ngilochar bo'lmagan janrlarni majburiy tarzda kiritish asosida mediamatnlar turli janr va tematikadagi spektrini tanlash;

– yangi axborotlarni olishga;

– korreksiyalar, kompensatsiyalar, ko'ngil ochishga (me'yorida);

– identifikatsiyaga, hamdardlikka;

– mediamadaniyat va hayotning turli sohalarida xususiy kompetentligini tasdiqlash;

– o'quv, tadqiqot, ilmiy maqsadlar uchun materiallar izlash;

– badiiy taassurotlar olishga;

– mediamatn mazmunini tushunishga intilish, «shovqin»ni filtrlash, falsafiy-intellektual, estetik, etik jihatdan media mualliflari bilan bahs-munozaraga kirishish, ularning nuqtai nazarlarini asoslar yordamida tanqid qilishga harakat qilish;

– alohida olingan aniq bir professionallar ijodini o'rganish asosida mustaqil tarzda o'z xususiy mediamatnlarni yaratishga harakat qilish.

So'zsiz, talabalarining mediakompetentligini rivojlantirish uchun pedagog-ning o'zi mediakompetentlikni yaxshi egallagan bo'lishlari kerak, mazkur holatda pedagogik faoliyatni samarali amalga oshirish imkonini beradigan majmuaviy motivlardan kelib chiqqan holda mediamadaniyat asarlarini tanlay bilish ko'nikmalari nazarda tutilmoqda. Har qanday pedagogik topshiriqni qo'yishda qabul qilingan qarorning to'g'riligini aniqlashni asoslab berish talab qilinadi. Shuning uchun maktab, oliy ta'lim muassasasi va boshqa ta'lim muassasalarida mediata'lim faoliyatini samarali amalga oshirishda pedagog mediamatnlar spektrida turli mavzu va janrlardagi tanlash planida o'zining mediakompetentli bo'lishi, bunda o'zining talabalariga yaqindan yordam berishi ham talab qilinadi. Buning uchun, so'zsiz, unga media bilan muloqotdagi turli-tuman keng majmuaviy janrlar, tematik, emotsional, gnoseologik, gedonistik, intellektual, psixologik, ijodiy, etik, estetik muloqot motivlari, intilishlari sifatidagi bilim, ko'nikma, malakalar kerak bo'ladi. Medialarning ommalashuvi (salbiy negativ holatlarning ham)ortida turadigan sabablarni batafsil tahlil qilish, mediamadaniyat asarlari bilan muloqot o'qituvchi bilan talaba o'rtasida mediata'lim jarayonida samarali dialogining yuzaga kelishiga yordam beradi. «Shaxs motivlari tizimiga ta'sir qiladigan ma'lum bir vaziyatlarni

yaratish va ulardan foydalanish pedagogik mahoratning muhim tarkibiy qismini tashkil qiladi».

Ma'lumki, aksariyat hollarda hamkorlikdagi qiziqishlar o'sib kelayotgan avlod uchun shaxsiy yoki ularning ommasi uchun taqlid obyektiga aylanishi mumkin. Masalan, aynan bir modaga amal qilish (aytaylik, ma'lum bir rok guruhi musiqasiga), aynan bir chat yoki filmga qiziqish bildirish, o'xshash qarashlarga ega bo'lgan insonlarning tashviqoti, signali, indikatorini rolini o'ynaydi. Media sohasida bolalar va o'smirlarning didlari, qarashlari, qiziqishlarining to'g'ri kelishi ko'pincha tengdoshlari ham bevosita ularni qiynayotgan shaxsiy muammolar bilan kundalik hayotda yuzma-yuz kelayotganligidan dalolat beradi. Bu aksariyat hollarda bolalarning do'st, tanish, sherik tanlashlarida namoyon bo'ladi.

Mediamadaniyatning bolalar va o'smirlar orasidagi kundalik tarqalish tezligi va ommabopligi kuchi (aytish kerakki, turli badiiy darajadagi), ommaviy madaniyat ta'siri aksariyat hollarda jiddiy va mustahkam ahamiyat kasb etadi. Masalan, talabalar va yoshlar o'rtasida ommaviy mediaga bo'lgan so'nmas qiziqish bir qator omillar bilan belgilanadi, ular orasidan A.V.Fedorov quyidagilarni ajratib ko'rsatadi:

- san'atning terapevt, kompensator, rekreativ, estetik, bilish, axborot, muloqot, axloqiy, ijtimoiy va boshqa vafalaridan foydalanish;

- ko'ngilochar-tomoshabop janrlarga tayanish (odatda, mifologiya, afsonalarga asoslanadigan), davomiylilik, sensatsionlik;

- ommaning istak-xohishlarini oldindan bilish, intiutsiya, gipnoz.

Internetga qaramlik asta-sekinlik bilan rivojlanadi, tadqiqotchilar uning shakllanishining bir necha bosqichini ajratib ko'rsatishadi. Quyida qaramlikning yuzaga kelishini rolli kompyuter o'yinlari misolida ko'rib chiqamiz:

- kompyuterga qaramlikning birinchi bosqichi kompyuter rolli harakatli o'yinlariga yengil qiziqishning paydo bo'lishi bilan xarakterlanadi;

- ikkinchi bosqich (berilish bosqichi) kompyuter o'yinlariga muntazam murojaat qilishi va tarmoqda nisbatan ko'p vaqtini o'tkazishi bilan xarakterlanadi. Agar uyda o'yinni davom ettirishga imkoniyat, sharoit bo'lmasa, foydalanuvchi kompyuter klublariga borishga urinadi;

- uchinchi (qaramlik bosqichi) nafaqat o'yinga bo'lgan ehtiyoj bilan bog'liq, balki talabaning ongi, o'zini tutishi, o'ziga bo'lgan bahosida ham yaqqol namoyon bo'la boradi. O'yinchining muloqot sohasi sezilarli o'zgarishlarga uchraydi – ko'proq vaqtini bola boshqa o'yinchilar bilan o'tkazadi, ular bilan «jonli», aksariyat hollarda «tarmoq orqali» muloqot qiladi. Birinchi holatda suhbat predmeti kompyuter o'yinlari, uning bosqichlari, qiyn o'rinlari, o'zaro kodlarni almashish kabilar xususida bo'ladi. Ikkinchi holatda – o'yinchilar individual yoki guruh turnirlarida o'zaro musobaqalashadilar. Bu bosqichda ham o'yinchilar yolg'iz o'zlari o'yinga beriladilar, ularni o'yindan boshqa biror mashg'ulotga tortish, jalb qilish qiyn kechadi yoki ular soatlab kompyuterda o'ynaganlari bois boshqa mashg'ulotlarga nisbatan umuman e'tiborsiz bo'ladilar;

– to‘rtinchi bosqich (bog‘langanlik bosqichi) o‘yin faolligining nisbatan pasayishi bilan kechadi. O‘yinchi o‘zi sevib o‘ynaydigan o‘yining barcha bosqichlaridan oson o‘tganligi sababli unga nisbatan qiziqishini yo‘qotishi mumkin. Lekin unda o‘yinning keyingi qism va bosqichlarini o‘ynash imkoni tug‘ilsa (odatda, ko‘pgina mashhur o‘yinlar xuddi teleseriallar singari bir necha bosqichlardan iborat bo‘ladi), o‘yinga bo‘lgan qiziqishi yana qaytadan faollashadi. Pedagogik jamoatchilikni tashvishga solayotgan yana bir muammo ko‘ngilochar xarakterdagi mediaasarlari bilan muloqotga kirishishga bo‘lgan e‘tiborning ko‘payib borishi bilan izohlanadi. Bu yoshlarning qadriyatlarga bo‘lgan munosabatining o‘zgarishi bilan bog‘liq, ular uchun asosiysi tovar va ma‘naviy shakllardagi iste‘mol qadriyatlarini yetakchi ahamiyat kasb etib bormoqda. Professor A.V.Fedorov hozirgi talabalarda mediamahsulotlarning faol iste‘molchilari sifatida «bir tomondan, axborotlarni izlashga bo‘lgan murojaatlari, boshqa tomondan ko‘ngilochar dasturlarga nisbatan katta qiziqish bildirishlari» ajralib turadi, deb hisoblaydi. Bunga ommaviy madaniyatda materiallarni uzatishda mavjud janrlar «aralashuvini» nazarda tutadigan, real voqealar bilan o‘ylab topilgan faktlar o‘rtasidagi qirralarni yuvib yuborishga asoslangan an‘analari yordam berib kelmoqda. Ommaviy medialar yordamida aslida yo‘q narsalarning borgan o‘xshab namoyish qilinishi natijasida yoshlar auditoriyasi real borliqdagi hodisalar bilan virtualini katta qiyinchilik bilan ajrata oladi. Bunday dasturlar xorij, jumladan, bizning mediamahsulotlar bozorlarimizda ham borgan sari ko‘paygandan ko‘payib bormoqda.

Pedagog va psixologlar mediakanallar orqali zo‘rovonlik, kishini dahshatga tushuruvchi ko‘rsatuvlarning namoyish etilishidan katta xavotirga tushishmoqda. Ma‘lumki, mediamadaniyat asarlarida (kinofilmlar, gazeta va jurnallardagi maqolalar, teleko‘rsatuvlar, kompyuter o‘yinlari va saytlar) jamiyatda uchrab turadigan barcha ijtimoiy, axloqiy, madaniy jarayonlar aks etadi. Bu ifodalar nafaqat voqealarga taalluqli bo‘ladi, balki har bir talaba, tomoshabin, foydalanuvchi hissiyotlari, kechinmalari va tafakkuriga ham ta‘sir nuqtai nazaridan tegishli bo‘ladi. Bunda ba‘zan o‘tkir konfliktlar uzluksiz tasvirlanishi natijasida tobora ko‘payib boradi, jismoniy zo‘ravonlik esa ularni bartaraf etishning ustuvor vositasiga aylanadi.

Turli medialar ta‘sirida bola ta‘lim va tarbiyasiga olib kiriladigan salbiy vaziyatlarni sanab o‘tishni istagancha davom ettirish mumkin. Shu bilan birga, mamlakat ommaviy axborot vositalarida yaqin o‘rtalarda shaxs rivojlanishiga ijobiy ta‘sir tomon o‘zgarishiga ishonch yo‘qligini e‘tirof etish zarur. L.M.Bajenova «Nimaiki jamiyat hayotida mavjud bo‘lar ekan, ularni oddiy taqiqlar yordamida to‘xtatib qo‘yish mumkin emas. Aslida barcha ishlar talabalar ta‘limi va tarbiyasi jarayonida ulardan foydalanish metodikasiga bog‘liq bo‘ladi», deb ta‘kidlaydi.

Aslida, mediahayotning (haqqoniy yoki o‘ylab topilgan) ijobiy yoki salbiy tomonlarini faqat namoyish etuvchisi hisoblanadi. Yakuniy natijada, televizor ekrani yoki monitorga (texnik vosita sifatida), ayni paytda qanday kartinani ko‘rsatayotganligining va ekran qarshisida qanday auditoriya vakillari o‘tirganligining mutlaqo farqi yo‘q. «Maqsadli auditoriya», «reyting», «praying» va boshqa shu

kabi tushunchalar, agar ta'bir joiz bo'lsa, mediaborlig'i va mediamuhitida inson «hayotiy faoliyati» mahsulotlarini tashkil qiladi. Ommaviy mediamadaniyat mohiyatan faqat statistik jihatdan mediadunyosi industriyasi «elektorati» bo'lgan o'rtamiyona auditoriya talablariga javob beradi va bunda talab, ehtiyojlar qonuniga amal qilinadi. Bu yerda ish, har holda, mediata'lim muammolarini ularsiz anglash imkoni bo'lmagan dunyo, muloqot, madaniyat singari munosabatlarga borib taqaladi.

Hozirgi kunda ko'plab pedagoglar bejizga mediata'limning ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi imkoniyatlaridan foydalanishga qayta va qayta murojaat qilishmayapti. Mediata'lim jarayonida motivatsion sohani aniqlash va rivojlantirish bugungi kunda mediapedagogikaning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Pedagogning vazifasiga faqat talabning ma'lum bir mediamatni tanlashini tushunishi emas, balki ularning media bilan emotsional yoki gedonistik, intellektual, ijodiy, etik va boshqa muloqoti motivlarini kengaytirish ham kiradi. Pedagog shu maqsadda talabalar bilan hamkorlikdagi dialogda o'zaro ishonch muhitini yaratishi kerak bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 27 февральдаги «Педагогик таълим соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4623-сонли Қарори. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 28.02.2020 й., 07/20/4623/0220-сон
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги «2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги ПФ-60-сонли Фармони. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082 -сон
3. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. (23.09.2020). //Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон.
4. Федоров, А.В. Модель развития медиакомпетентности и критического мышления студентов педагогического вуза на занятиях медиаобразовательного цикла / А.В. Федоров // Инноватсии в образовании. 2007. - № 7. - С.107-116.
5. Фоминова, М.Н. Медиаобразование в контексте освоения курса мировой художественной культуры в общеобразовательной школе: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Фоминова Мария Нафтуловна. - М., 2001. - 27 с.
6. Хамрақулов А. Ўқитишда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш имкониятлари // Kasb-hunar ta'limi. ИМЖ. - Т.: 2008. - №2. - Б. 13-14.
7. Хасанбоев Ж., Тўрақулов Х.А., Хайдаров М., Хасанбоева О., Усмонов Н.Ў. Педагогика фанидан изоҳли луғат. - Т.: Fan va texnologiya, 2009. - 672 б.

SHAXS INNOVATSION-IJODKORLIGINI O'RGANISHNING ILMIY-AMALIY TAJRIBASI

L. B. BEKNAZAROVA,
QarshiDU «Psixologiya»

kafedrasi dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi

Ushbu maqola shaxs innovatsion-ijodkorligini o'rganishning ilmiy-amaliy tajribasi mavzusiga bag'ishlangan. Shuningdek, maqola mazmunida innovatsion-ijodkorlik tushunchasini psixologik jihatdan o'rganishning ilmiy yo'nalishlari, ijodkorlik va uni belgilovchi psixologik xususiyatlar, innovatsion shaxs va uning xarakterologik sifatleri, ijodkorlik faoliyat sifatida, texnogen o'zgarishlar sharoitida yangiliklarga moslasha olish, shaxsning yaratuvchanlik, produktiv fikrlash faoliyati, innovatsiyaga moyillik, ijodkorlikning motivatsion, kognitiv, xulq-atvor komponentlari kabi masalalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Shaxs, innovatsiya, ijodkorlik, sifatlar, yangilik, g'oya, kreativlik, qobiliyat, ijod, maxsus qobiliyatlar; ijodiy faoliyat, ixtiro qilish, yaratish, novatorlik, o'quv motivatsiyasi, bilim, tajriba, intuitsiya, kognitiv faollik.

Данная статья посвящена теме научно-практического опыта обучения инновационно-творческой деятельности человека. Также в содержании статьи рассматриваются научные направления психологического изучения понятия инновационности и креативности, креативности и определяющих ее психологических характеристик, инновационной личности и ее характерологических качеств, креативности как деятельности, способности к адаптации к инновациям в условиях техногенных изменений, творчества, продуктивной мыслительной деятельности человека, склонности к инновациям, мотивационного творчества, также подробно освещаются такие вопросы, как волевой, поведенческий компоненты.

Ключевые слова: Личность, новаторство, творчество, качества, новаторство, идея, способность, специальные способности, творческая деятельность, изобретательство, творчество, новаторство, учебная мотивация, знание, опыт, интуиция, познавательная деятельность.

This article is devoted to the topic of scientific-practical experience of learning innovative-creativity of a person. Also, in the content of the article, the scientific directions of the psychological study of the concept of innovation and creativity, creativity and the psychological characteristics that determine it, the innovative person and his characterological qualities, creativity as an activity, the ability to adapt to innovations in the conditions of man-made changes, creativity, productive thinking activity of the person, tendency to innovation, motivational creativity, issues such as conative, behavioral components are also covered in detail.

Key words: Personality, innovation, creativity, qualities, innovation, idea, ability, special abilities, creative activity, invention, creation, innovation, learning motivation, knowledge, experience, intuition, cognitive activity.

Zamonaviy ta'limning asl maqsadi, insonga ma'lum bilimlarni yetkazishgina emas, balki uning ma'naviy-axloqiy mohiyatini rivojlantirishdir. Ya'ni yurtimiz yoshlarining hayotda o'z o'rnini topishi uchun, ularning tabiiy iste'dodi va qobiliyatini kashf yetishga ko'maklashishga ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Har bir inson yangi bilimlar va tajribalarni o'zlashtirishga qaratilgan o'quv faoliyati orqali rivojlanadi, maxsus bilim, ko'nikma va malakalarni egallaydi, ijodiy faoliyat orqali o'z qobiliyatini rivojlantiradi. Shu jihatdan qaralganda, shaxsning ijodiy qobiliyati bilim va ko'nikmalalardan samarali foydalanish hamda yangi ilg'or g'oyalarni yaratishga qaratilgan xususiyati bo'lib, uni tadqiq etish innovatsion-ijodkor shaxsga xos ko'plab ijtimoiy-psixologik sifatlarning tabiatini hamda yaratuvchanlik qobiliyatlar mazmunini yoritishga keng imkon beradi.

Qoidaga ko'ra, innovatsion-ijodkorlik fenomeni murakkab psixologik unsur hisoblanib, uni o'rganishda qobiliyat, iqtidor, ijod, kreativlik, novatorlik kabi tushunchalarning tabiati ham hisobga olinishi lozim. Gans Yurgen Ayzenk shaxsning ijodiy sifatlarni belgilovchi va asoslovchi qobiliyat tushunchasiga alohida e'tibor qaratib, uni insonning butun ruhiy holatining boshqa fazilatlar bilan tabiiy birligi deb hisoblaydi. Har bir inson yangi bilimlar va tajribalarni o'zlashtirishga qaratilgan o'quv faoliyati orqali rivojlanadi, maxsus bilim, ko'nikma va malakalarni egallaydi, ijodiy faoliyat orqali o'z qobiliyatini rivojlantiradi [2,23-31].

Ijod va ijodkorlik masalasi, xorij tadqiqotchisi E.Torrensning izlanishlari bilan bog'liq bo'lib, u insondagi sezgirlik, muammolarni aniqlay olish xususiyati, farazlar asosida har qanday masalaning yechimini topa bilishga, uni o'zgartirish kabilarga xizmat qiluvchi qobiliyat turlarini tadqiq etishga harakat qilgan [3,52].

Zamonaviy psixologiyada ijodiy jarayonga nafaqat aqliy harakat, balki insoniy sifat, obraz yoki turmush tarzi, dunyoga munosabati sifatida qaraladi. Shaxs kamolotidagi ijodiy taqdir, shaxsning madaniyat bilan munosabati va muloqot malakalari bilan belgilanadi. Psixolog G.Olport o'zining «Shaxs» nomli birinchi fundamental kitobida shunday deydi: «har bir rassom, bastakor, o'qituvchi, o'quvchi, pianinochi, haykaltarosh, raqqosa, shoir, dramaturg, rassom, notiq, fotograf, akrobat, uy bekasi va oddiy haydovchining o'ziga xos harakatlar uslubi bor. Demak, uslub ijodiy qobiliyatning yuqori darajasi bo'lib, u yaxshi integratsiyalashgan va shaxsning muvaffaqiyatli xatti-harakati ishtirok yetganda yuzaga keladi» deb ta'kidlaydi [4,52]. Ijodkorlik albatta, cheklangan amaliyot sohalarida shaxs individualligini aks ettirish yoki yaxshi rasm chizishni anglatmaydi, balki u kundalik va oddiy ko'rinadigan narsalarda, masalan, ovqat tayyorlash, mashinani ta'mirlash va hatto uy ishlarini

bajarishda ham ifodalanishi mumkin. Shunga qaramay, masalan, ko'pchilik yaxshi asar va ijod namunalarini dunyodagi eng yaxshisi deb baholashadi, bu yangiliklarni yaratishga bo'lgan ijodiy yondashuvni aks ettiradi va muhabbat bilan uyg'unlashadi.

L.A.Adreyevaning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, har bir yoshning o'ziga xos qobiliyatlari bor va u ijodkorlik uchun juda muhimdir. Shuning uchun bolani yoshligidan maktabni tugatguniga qadar, ijodga doimiy jalb etish, aql-zakovat va moslashuvchanlik kabi sifatlarni rivojlantirish o'ta muhim ish sifatida qaraladi [5,11-13]. Ilmiy asoslarga ko'ra, «ijodiy qobiliyatlar» mazmunini tahlil qilish, birinchi navbatda, «qobiliyat» tushunchasini tushunishni talab qiladi. Falsafada «qobiliyatlar» shaxsning muayyan harakatni amalga oshirish imkonini beruvchi shaxsiy xususiyatlari bo'lib, ular ijtimoiy-tarixiy faoliyat natijasida shakllanib, yanada rivojlanib borishini ta'kidlanadi. «Ijod» so'zining ma'nosi etimologik jihatdan «ishlab chiqarish», «ixtiro qilish» degan ma'noni anglatadi.

Taniqli psixolog L.S.Vigotskiy kashfiyotni «ijodiy» deb ta'riflaydi. Va ushbu masalani chuqur o'rgangan psixologlardan biri Y. A. Ponomarev esa, ijodkorlikni – «rivojlanish» tushunchasi bilan tenglashtiradi. Chunki yangilik, ayniqsa, intellektual ma'noda bola ruhiyatini yangi sifat bosqichiga ko'taradi. Hozirgi sharoitda davlatlarning rivojlanish darajasini nafaqat tabiiy resurslarning boyligi, balki intellektual va bunyodkorlik jamiyati, fan va ishlab chiqarishga yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etishdagi muvaffaqiyatlarni ham belgilaydi [6,37]. Shunday qilib, bola doimiy monitoring davomida mustaqil ishlay boshlaydi.

Umuman olganda, ijodkorlik – bu inson hayoti davomida o'z-o'zini bilishga intilish. Inson hayotda to'g'ri yo'lni topish uchun, to'g'ri fikr yuritishni, mustaqil ravishda sifatlari, asosli qarorlar qabul qilishni o'rganishi kerak. Inson qobiliyatini rivojlantirish, uning susayishiga yo'l qo'ymaslik uning ma'naviy quvvatini mustahkamlashga, hayotda o'z o'rnini topishiga xizmat qiladi. Chunki, inson nafaqat mavjudot, balki yaratuvchi hamdir. Shu bois ham, bolalikdan ijodiy qobiliyatini rivojlantirish yo'llari va vositalarini aniqlash psixologiya va pedagogikada azaldan o'rganilgan.

P.S.Gluxovning co'zlariga ko'ra, innovatsion faoliyat – bu kundalik hayot o'zgarishlari bilan birga yashash, mahsulotlarning yangi turlarini yaratish, asbob-uskunalar va mehnat obyektlarini qayta takomillashtirish, texnologik jarayonlar va ishlab chiqarishni zamon talablari doirasida tashkil eta olish kabi qobiliyatlarga ega bo'lishning dinamik tizimidir [6,37]. Demak, innovatsion faoliyat har qanday sohada hozirgi kun talablari va o'zgarishlari bilan ham nafas yashash hisoblanadi.

Shu bois, boshqaruv sohasida faoliyat olib borayotgan har bir rahbar xodimlar innovatsion faoliyatga bo'lgan kompetensiyalarga ega bo'lishlari lozim sanaladi.

Menejment sohasida innovatsion faoliyat bu – boshqaruv samaradorligiga xizmat qiluvchi hamda raqobat sharoitida rahbar faoliyatining muvaffaqiyatini belgilovchi ijtimoiy-iqtisodiy hodisadir. Ya'ni iqtisodiy bilimlarga bo'lgan yuqori qobiliyat, shaxsning innovatsiyalar oqimida bo'lishga intilishi shuningdek, ishlab chiqarish va boshqaruv amaliyotini takomillashtirishga qaratilgan tajriba hamda shaxsning o'zgarishlar sharoitidagi bir necha aqliy xatti-harakatlari yig'indisi hisoblanadi. Biroq, sotsiologiyada ushbu fenomen ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida tavsiflanadi. Y.A.Afoninning fikricha, innovatsiyalar bu – insonlarning moddiy va ma'naviy faoliyati mahsuli, ularning aqliy darajasini belgilovchi harakatlari dinamikasi sanaladi. Asha shu harakatlar yangi madaniyat mahsulini yaratuvchi ijtimoiy omillar hisoblanadi [7,37]. Sotsiologik qarashlardan farqli o'laroq, innovatsion faoliyatning pedagogik xarakteristikasi ham farqlanib, unda aosiyl e'tibor pedagog shaxsining boshqaruvchanlik va yangiliklarga bo'lgan qobiliyatlariga qaratiladi. Pedagogik sohadagi innovatsion faoliyat bu – ta'lim-tarbiya tizimini yangilashga qaratilgan, kasbiy faoliyatga tegishli yangi bilimlar, texnologiyalar, innovatsion usullar, operatsiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiluvchi pedagogik ijod jarayonidir. Demak, innovatsion faoliyat integral mazmundagi hodisa sanalib, har qanday sohada yetakchilikka olib keluvchi intellektual, funksional, kognitiv, hissiy harakatlar muajmuidir. Innovatsion shaxs avvalambor, yangi narsalarni birinchi bo'lib idrok etuvchi, ilg'or g'oyalarni ish o'z amaliyotida tez sinab ko'ruvchi, eski an'analardan qochuvchi hamda yangicha usulda ishlashga qodir kishilar sanaladi. Biroq, ayrim psixologik manbalarda innovatsion yetakchi bo'lish uchun, ongning rivojlanganlik darajasi va kuchli irodadalik haqida so'z boradi. V.YE.Klyuchkning ta'rificha, innovatsion yetakchi shaxsning ijodiy salohiyatining tuzilishi quyidagilarga bog'liq bo'ladi [7,151-154]:

– Motivatsion soha – ya'ni muvaffaqiyat motivatsiyasi, ishlash qobiliyati, intilish darajasi, davogarlik sifati, o'z ustida ishlay olish qobiliyati;

– Hissiy va irodaviy soha – kreativ tafakkur, divergent fikrlash, yuqori darajadagi emotsional intellekt va fikrlashdagi originallik;

– Individual psixologik xususiyatlari – ijodkorlik, nostandart fikrlash, qisqa muddatda aniq va samarador qaror qabul qila olish qobiliyati va hokazo. Ushbu tasniflardan shu narsa ma'lumki, har qanday yetakchi shaxs boshqaruv faoliyatida nafaqat mustaqil balki, ijodkor va kreativ fikrlashga qobiliyatli bo'lishi lozim bo'ladi. Har bir yangi avlod nafaqat oldingi avlod yutuqlarini o'zlashtiribgina qolmay,

balki barcha sohalarida ajoyib muvaffaqiyatlarga erishadi, o'sha yutuqlarni yangi sharoitga moslashtirib, takomillashtirib boradi. «Ijodkorlik» ta'lim sohasining maqsadi: maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy muhiti va estetik didini shakllantirish, ijodiy fikrlash va tasavvur madaniyatini rivojlantirish.

Yuqoridagi keltirilgan fikrlarga ko'ra uzluksiz ta'limning barcha bug'inlarida ta'lim olayotgan har shaxsning o'ziga xos innovatsion-ijodkorligini o'rganishning ilmiy-amaliy jihatlari mavjud bo'lib, ularni o'z vaqtida to'g'ri talqin qilinsa, yoshlarimizning oliy ta'lim tizimida tahsil olish bilan birgalikda kasbiy-ijodiy tayyorgarlik faoliyati yanada samarali natijalarga erishishni ta'minlashga zamin yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion faoliyat samaradorligini aqliy qobiliyatlar, motivlar, qadriyatlar tizimi va shaxsiy xususiyatlar ta'minlaydi. Qolaversa, yuqori yaratuvchanlik, muvaffaqiyatli faoliyatda ijodkorlik aql-zakatda mustaqil jarayon va mustaqil omil sifatida tadqiq etiladi. Agarda, ushbu masalada kengroq psixologik tadqiqotlar olib borilsa, unda ta'lim samaradorligini ta'minlovchi ijodkorlik va innovatsion qobiliyat va ularni o'z vaqtida rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlariga oydinlik kiritilishi, ehtimoldan holi emas.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Адольф В.А. Теоретические основы формирования профессиональной компетентности учителя: дис.... д-ра пед.наук М., 1999. - С.96.
2. Айзенк Г.Ю. Интеллект: новый взгляд. // Вопросы психологии. -1995.- №1.- С.23-31.
3. Торренс Э. Активизация различных видов учебных занятий в институте. Методическая разработка. - Д.: ИПК СП, 2014. - 78 с.
4. Андреев А. Л. Знания или компетенции? // Высш. образование в России : науч.-пед. журн. - 2005. - № 2. - С. 3-11
5. Выготский Л.С. Педагогическая психология. М.: Педагогика-Пресс, 1996. -С.37.
6. Афонин И.В. Инновационный менеджмент и экономическая оценка реальных инвестиций Текст.: учеб. пособие / И.В. Афонин. М.: Гардарики, 2006. -С.44.
7. Клочко В. Е. Особенности операционализации понятия «Инновационный потенциал личности» / В. Е. Клочко, О. М. Краснорядцева // Вестник Томского государственного университета. - 2010. - № 339. - С.151-154.

HARBIY ISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR QO‘LLANILISHINING PEDAGOGIK JIHATLARI

Z.A.XAYDAROV,

*Chirchiq oliy tank qo‘mondonlik muhandislik bilim yurti
Quruqlikdagi qo‘shinlar havo hujumidan mudofaa
kafedrası boshlig‘i, dotsent, polkovnik*

Maqolada raqamli texnologiyalarini kursantlarga o‘rgatishda interaktiv usullardan foydalanishning yutuq hamda afzalliklari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: ta‘limiy dastur, elektron nusxa, virtual kutubxona, test dasturi, elektron ishlanmalar konsepsiyasi, multimedia.

The article analyzes the achievements and advantages of using interactive methods in teaching computer technologies to young people.

Key words: educational program, electronic version, virtual library, test program, concept of electronic development, multimedia.

В данной статье проанализированы преимущества и достоинства использования интерактивных методов в обучении цифровых технологий курсантов.

Ключевые слова: обучающая программа, электронный вариант, виртуальная библиотека, тестовая программа, концепция электронных разработок, мультимедиа.

Ta‘lim berish jarayonida dars samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalaridan keng foydalanib o‘qitish, hech shubhasiz, mazkur sohada bilim, ko‘nikma va malaka hamda mahoratga ega bo‘lishda muhim rol o‘ynaydi. Bunday ta‘lim tizimida pedagogik jarayonni jadal rivojlantirish muammosi dolzarb bo‘lib bormoqda. Barcha mutaxassislik fanlari bo‘yicha murakkablashgan zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan o‘quv yurtlarida tayyorlanayotgan yosh kadrlarning zaruriy kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishi davr talabi bo‘lib, unga o‘zgacha interaktiv, ya‘ni ikkiyoqlama faol yondashish lozimdir, bu jarayonda o‘qituvchi ham, talaba ham birdek faol bo‘lishi muhim bo‘lib, tomonlardan birining aqliy sustkashligi ta‘lim samaradorligiga salbiy ta‘sir qiladi. Shuningdek, hozirgi kunda barcha o‘quv yurtlar kursantlariga o‘qish, o‘rganish va ta‘lim olishning belgilangan muddatlarda zaruriy bilimlarni berish hamda ularda mustaqil ravishda fantexnikaning yangi yutuqlarini o‘zlashtirish ko‘nikmalarini hosil qilish uchun o‘qitishning mavjud uslublari va vositalarini tubdan o‘zgartishi, professor-o‘qituvchi va kursantning interaktiv muloqoti natijasida bilim olish, ta‘lim olish unumdorligini oshirish vazifasi dolzarb bo‘lib turibdi. Bu vazifani ijobiy hal etishda zamonaviy raqamli texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalari ta‘lim jarayonida keng qo‘llanila boshlanishi bilan birga ilm

o'rganishning yangi informatsion texnologiyalari ham rivojlana bordi. Binobarin, har qanday pedagogik, psixologik yoki mutaxassislik texnologiyasi bu – raqamli texnologiya bo'lib, unda mutaxassilikka yo'naltirilgan o'qitishning texnologik jarayoni asosini informatsiya va uning interaktiv harakatlanishi tashkil etadi. Shu sababli raqamli texnologiyalaridan foydalangan holda professor-o'qituvchilar kursantlarga interaktiv ta'lim usullaridan foydalanishi o'quv maqsadlarini amalga oshirishda va uni samaradorligiga yaqindan ko'maklashadi. O'qitishning zamonaviy kompyuter vositalaridan foydalanish interaktiv usul bo'lib, bunda kompyuter kursant bilan, o'qituvchi kompyuter bilan hamda kompyuter yordamida kursant o'qituvchi bilan va, aksincha, muloqotga kirishadi. Bu raqamli texnologiyalarida ta'lim olishning asosiy xususiyatidir. Raqamli texnologiyalari ta'lim jarayonining hamma bosqichlarida, ya'ni yangi mavzuni o'tishda, uni mustahkamlashda, takrorlashda, nazorat qilishda, amaliy va laboratoriya hamda seminar mashg'ulotlarida, mustaqil ta'lim olishda va kursantlar bilimini sinashda ishlatiladi. Zero, bunda raqamli texnologiyalari talaba uchun interaktiv muhit yaratib, u o'qituvchi, texnik vosita, o'rganish obyekti, hamkor jamoa, bo'sh vaqtni unumli o'tkazish vazifalarini ham bajaradi.

AKT vositalari – kompyuter texnikasi, magnitofon, kitob, video uskunalar, elektron doska orqali dars vaqtini tejash va yanada ko'proq va samarali ma'lumot olishga imkoniyat demakdir. Bugun yoshlar ham qo'shimcha ma'lumot olish uchun kitobni izlab va varaqlab vaqt sarflamaydilar, balki uni tejab internetga murojaat etadilar. Fanlarni o'qitishda internet hamda uning katta imkoniyatlaridan foydalanishlari natijasida, ta'lim va pedagogik jarayonlariga multimedia texnologiyalarining joriy etilishining istiqbolliligi tobora ortib bormoqda. Ma'lumki, asosiy kommunikatsiya vositasi sifatida internetdan axborot olish, muloqot, o'qitish hamda ko'ngilochar vosita sifatida foydalaniladi. Bunda tarmoqda axborot izlashda kommunikatsiyaning asosiy vositalari (elektron pochta, chat) bilan ishlashni mashq qilishga katta e'tibor qaratiladi. Boshlang'ich bosqichda axborot almashinuv jarayoni faqat yozma matn bilan cheklangan bo'lsa, asta-sekin unga grafik va ovoqli hujjatlar kiritiladi.

Hozirgi kunda respublika xalq ta'lim jarayonida ham AKT va Internet taqdim etgan imkoniyatlardan keng foydalaniladi. Masalan, o'tgan yillar davomida maktab o'qituvchilarining deyarli barchasi axborot texnologiyalari bo'yicha malaka oshirib, o'z bilimlari doirasini kengaytirdilar va hozirgi kunda Word, Excel, Power Point dasturlarida bemalol ishlamoqdalar. Internet tizimidan barcha o'qituvchilar va o'quvchilarimiz foydalana oladilar. Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar darslarida internetdan yanada samaraliroq foydalanish imkoniyati mavjud ekanligini ko'rsatadi. Darslarida AKT va, xususan, internetdan foydalanish orqali bir necha didaktik masalalarni hal qilish mumkin. Bulardan, kursantlar bilimini tekshirishda: turli xildagi online, ya'ni interaktiv rejimdagi testlar; off-line testlar, ya'ni testlarning

elektron variantidan foydalanish; internet tizimida bilim darajasi boshlang'ich bosqichdan boshlab eng yuqori bosqichdagi o'quvchilar uchun ko'plab testlar mavjud. Bu kabi testlarning o'quvchi uchun afzalligi obyektiv va tezkor javobidir. Bir vaqtning o'zida turli bilim saviyasiga ega kursantlarga turli testlar berilishi, yangi mavzuni tushuntirishda: dars sifatini fotosuratlar, kliplar, kinolavhalar, videolavhalar orqali oshirish, masalan, kursantlar kitob matnidan turli xorijiy davlatlar haqida oddiy ma'lumot olibgina qolmay, shu davlatlarga virtual sayohat, chet davlatlarning an'ana va urf-odatlarini haqida videolavhalar, qo'shiqlar, kliplar tomosha qilishlari mumkin. Shuningdek, o'tilgan mavzuni mustahkamlash, kursantlar loyiha yaratish, fanlararo darslar o'tishda qo'shimcha ma'lumot qidirish, taqdimot tayyorlash yoki elektron pochta orqali xorijlik do'stlari bilan suhbat o'tkazish orqali kursantlarning bilim olishga bo'lgan ishtiyoqini sezilarli darajada ko'taradi. AKTdan foydalanib, dars o'tishda o'qituvchi Davlat ta'lim standartlari asosida reja tuzib, tayyorgarlik ko'rishi kerak. Darsda AKT hech qachon o'qituvchining o'mini egallay olmaydi, balki unga ko'makdoshlik vazifasini o'taydi. Dars mazmuniga ko'ra, AKT va boshqa pedagogik texnologiyalarni navbatma-navbat oqilona qo'llashi lozim. AKTni dars jarayoniga tatbiq etishdan maqsad darsni boyitish, oddiy kitob bera olmaydigan ma'lumotlarni, didaktik ko'rgazmalarni berishdir.

Interaktiv usullardan foydalanish o'qituvchiga o'qitish jarayonini loyihalash va uni amalga oshirish uchun keng faoliyat maydonini yaratadi. Natijada, ta'lim tizimida o'qish-o'qitish jarayonlarini loyihalash bo'yicha aniq va yetarli qonun-qoidalar amalga oshiriladi. Bu esa, ayni paytda pedagogikada ijodiy kamolot yo'lini ochib beradi. Interaktiv usullardan foydalanishning o'ziga xos yana bir xususiyati shundan iboratki, rejalashtirilgan o'quv maqsadlariga erishish uchun natija kafolatlanib, loyihalalanadi va amalga oshiriladi. Bunda texnologik yondashuv maydonga kelib, o'qituvchi bayon qiluvchi, ta'riflovchi, ma'lumotlarni xotirada saqlovchi loyihalashtirilgan natijaga erishishni ta'minlaydigan texnologik sxemani beradiki, oqibatda qayta tiklanadigan ta'lim sikli vujudga keladi. Bu ko'pgina pedagogik olimlarning fikriga ko'ra, o'qituvchining davriy ravishda davom etadigan harakat algoritmi bo'lib, ta'lim mazmunining yangi bo'limlariga takror-takror qo'llashi natijasida o'quv jarayoni o'z maqsadiga erishadi. Pedagogik texnologiyalar asosida ta'lim jarayonini tashkil qilishda loyihalash bosqichida eng yuqori malaka talab etiladi. Shu bois eng malakali metodistlar guruhi pedagogik texnologiyaning qoidalari va prinsiplari asosida metodik materiallarni ishlab chiqadilar. Ana shunday materiallar mavjud bo'lganda pedagogik faoliyatining asosiy faoliyati tashkilotchilik va maslahat berish bilan bog'liq bo'ladi.

O'quv jarayonini barcha bosqichlarida butun tizimning asosiy texnologik xususiyati – o'quv jarayonining yakuniy natijaga qarab borayotganligini kuzatish mumkin bo'ladi. Umumiy holda, pedagogik texnologiya tarkibiga quyidagilar kiradi deb faraz

qilish mumkin: identifikatsiyalanadigan (oydinlashtiriladigan) o'quv maqsadlarni ishlab chiqish; o'quv maqsadlarining taksonomiyasi (keng qamrovli guruhlanishi)ni ishlab chiqish; o'quv maqsadlarni nazorat (test) topshiriqlariga aylantirish; maqsadlarga erishish usuli (qator qoida va prinsiplar)ni ishlab chiqish; o'quv maqsadlariga erishishni baholash. Buni tashkil etuvchilarning har biri pedagogik operatsiyalarning optimallashgan tizimidan iboratdir. Shunday qilib, ta'lim jarayonining qurilmasi, uni loyihalashning: a) ta'lim maqsadlari va natijalarni belgilashni; b) natijalar asosida (diagnostikalash orkali) nazorat topshiriqlari va baholash mezonlarini ishlab chiqishni hamda o'quv mashg'ulotining texnologik xotirasi (dars konspekti)ni ishlab chiqish bosqichlarini amalda qo'llashni nazarda tutadi.

Pedagog odatda o'qitish davomida kursantlar o'quv ma'lumotlarini qanchalik o'zlashtirganliklari, aniq bilimlarga ega bo'lganliklaridan xabardor bo'lsadagina, kursantni yangi bilimlar bilan qurollantira oladi. Shunga ko'ra, o'qituvchi o'z oldiga kursant o'quv axborotlari, ma'lumotlarining mazmunini tushunishi, o'zlashtirib olishi va amalda qo'llay olishini o'rgatishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Bu odatda o'quv maqsadi deb yuritiladi. Zero, u ta'lim jarayoni oxirida kutilayotgan natija tavsifidir. Ta'lim jarayoni ikki jonli mavjudotning ishtirokida kechganligi sababli o'qituvchi o'rgatish maqsadini, kursant o'rganish maqsadini amalga oshiradi. Ta'lim maqsadining aniq loyihalalanishi, o'qish davomida kursantlar bilimlarni qanchalik o'zlashtirganliklaridan xabardorlik, kursantning faoliyatiga asoslanib o'qitish pedagogik texnologiyaning muhim jixatlaridir.

Bugungi kunda, qaysikim kursantlarning mustaqil fikrlash, ijodiy faoliyat ko'rsatishlariga e'tibor kuchayganda kursant ta'lim subyektiga aylangan bir davrda muammoli o'qitishning ahamiyati kuchaydi. Zero, muammoli ta'lim ilmiy bilish, pedagog tomonidan yaratilgan muammoli vaziyatlar va ularni yechishga qaratilgan kursantning mustaqil faoliyati, ijodiy qobiliyatini o'stirish orqali o'quv natijalarini maqsadli o'zlashtirishga qaratilgan ta'limdir. Muammoli ta'limni tashkil qilish yordamida kursantning tadqiqot, o'quv-biluv faoliyatini yo'lga qo'yish va shu asosida o'quv predmetidagi ma'lumotlarni va xulosalarni mustaqil tahlil qilish yangi bilimlarni ijodiy mushohada qilish, xulosa chiqarish operatsiyalari amalga oshiriladi. Muammoli o'qitishda kursant faoliyatining mazmuni shundan iborat bo'ladi, u eng murakkab tushunchalarni, faktlarni tushuntira borib zarur daqiqalarda muammoli vaziyatni vujudga keltiradi va muammoni hal kiladi. Muammoni yechishga kursantning o'zini yo'llaydi. Oqibat, natijada kursantlar faoliyati shunday tashkil qilinadiki, bunda ular faktlarni tahlil qilish orqali mustaqil ravishda xulosa chiqaradilar, umumlashmalar hosil qiladilar. Tushuncha, qoida, teoremlar, qonuniyatlarining ifodalanishini aytib berishdan, kursantlarda yangi vaziyatlarda rejalashtirish, konstruksiyalash, ixtiro qilish yoki insho yozish, matn tuzish, she'r yozish, rasm chizish kabi ishlarni mustaqil qo'llash malakasi hosil bo'ladi va diqqat, iroda, ijodiy tasavvur, farz qilish, tahlil qilish rivojlanadi.

Raqamli texnologiyalari texnik vosita sifatida matnlarni yoki ma'lumotlarni (Microsoft Ofiss papkasidagi dasturlar: Microsoft Word, Microsoft Excel, Microsoft Access, Microsoft Power Point va boshqalarga) kiritish, tayyorlash, tahrirlash va ularni saqlash vositasi bo'lib, unda matn muharriridan, grafik quruvchi grafik muharrirdan keng miqyosdagi hisoblash amallarini bajaradigan kompyuter sifatida hamda publikatsiyalar tayyorlash vositasi sifatida ko'pgina vazifalarni bajaradi. O'rganish obyekti sifatida raqamli texnologiyalari quyidagi xususiyatlarga ega: dasturlash tillarida dastur programmalarini yaratishda, bir qancha axborot vositalarini qo'llash jarayonida namoyon bo'ladi. Shunday qilib, oliy harbiy ta'lim tizimida bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri bo'lgan ta'lim jarayonini davr talabi darajasiga yetkazish zamonaviy kompyuter texnologiyalarini kursantlarga o'rgatishdan maqsad interaktiv usullarni qo'llash, har bir kursantning bilim saviyasini butun jahon talablariga to'la javob bera oladigan darajaga ko'tarish orqali mustaqil mamlakatimizning ilmiy, iqtisodiy va ma'naviy-ma'rifiy jihatdan rivojlanishiga o'z salmoqli hissasini qo'shadigan yetuk kadrlarni, komil insonni shakllantirishdan iboratdir.

Adabiyotlar:

1. Алхазашвили Д. Компьютерный учебник или медиатика // Компьютер в школе. - М., 2000. - № 4. - С. 10.
2. Григорьев С.Г., Гриншкун В.В., Демкин В.П., Краснова Г.А., Макаров С.И., Роберт И.В. Концепция образовательных изданий и ресурсов – шаг на пути к качественному образованию: <https://www.mgpu.ru/wp-content/uploads/2022/11/>.
3. Кравец В.А., Кухаренко В.Н., Сиротенко Н.Г. Новые педагогические и информационные технологии в университете // Вестник Харьковского политехнического университета. - Х., 2003. - № 15. - С. 64-65.
4. Крицкий С.П. Мультимедиа в учебном процессе // Информатизация базового гуманитарного образования в высшей школе: Тезисы докладов межвузовской научно-методической конференции. 25 мая - 2 июня 1995 года. - М., 1995. - С. 59-60.
5. Для чего нужны образовательные технологии? https://portal.tpu.ru/SHARED/k/KAV47/education/Tab2/pt_v_t.pdf

ФОРМИРОВАНИЕ ОРФОГРАФИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ У СТУДЕНТОВ НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИХ ВУЗОВ

Р.У. ТОРЕЖАНОВА,
к.п.н., ТХТИ

Maqola rus tilini oqitish metodikasining dolzarb muammolaridan biri – filologiya bo‘lmagan oliy o‘quv yurtlari talabalari o‘rtasida imlo ko‘nikmalari va imlo savodxonligini shakllantirish va takomillashtirishga bag‘ishlangan. Imlo savodxonligini shakllantirishga yordam beruvchi texnikalar bayon etilgan.

Tayanch so‘zlar: imlo ko‘nikmalari, imlo savodxonligi, imlo xatolari ustida ishlash.

Статья посвящена одной из актуальных проблем методики преподавания русского языка – формированию и совершенствованию орфографических навыков и орфографической грамотности у студентов нефилологических вузов. Описываются приёмы, способствующие формированию орфографической грамотности.

Ключевые слова: орфографические навыки, орфографическая грамотность, работа над орфографическими ошибками.

The article is devoted to one of the actual problems of the Russian language teaching methodology – the formation and improving spelling skills and spelling literacy among students of higher education.

Key words: spelling skills, spelling literacy, working on spelling errors.

Формирование и совершенствование орфографических навыков у учащихся является одной из наиболее сложных задач обучения русскому языку. Прежде всего необходимо учитывать психологическую природу орфографического навыка, в которой задействованы зрительная, механическая память и т.д.

Навыки – это автоматизированные компоненты сознательной деятельности, вырабатывающиеся в процессе её выполнения. [2, с.38]

Формирование орфографических навыков – сложный и длительный процесс, поэтому необходима строгая взаимосвязь между всеми компонентами, образующими фундамент любого навыка. Только при этом условии учащиеся могут использовать теоретические знания для обоснования написания слова, т.е. действовать сознательно. [2, с.39]

Основу каждого орфографического навыка составляют определённые знания и умения. С учётом характера орфограммы орфографические навыки можно разделить на две группы, предложенные М.Р.Львовым:

1) навыки, формируемые на фонетико-словообразовательной основе (правописание корней, приставок, суффиксов);

2) навыки, формируемые на морфолого-синтаксической основе (правописание окончаний). [3, с.111]

Формирование орфографических навыков у учащихся базируется на усвоении грамматической теории и орфографических правил.

Орфографическое правило – это предписание, устанавливающее обязательное для всех написание, а также определяющее способ проверки. Основное назначение правила – обобщать однородные орфограммы. [1, с.152]

По мнению Г.И. Блинова имеются три группы орфографических правил:

– одновариантные, которые предполагают для одной и той же фонетической и грамматической ситуации один определённый вариант написания;

– двухвариантные, которые содержат указания на правописание орфограмм, но даёт не один вариант, а несколько (чаще два);

– правила рекомендации, которые не содержат информации об образце письма, а сводятся к рекомендации некоторого приёма, применение которого может привести учащегося к решению орфографической задачи. [1, с.152]

Важнейшими условиями овладения орфографическим навыком являются: знание правил; знание приёмов и умение их применять, упражнения, отображающие эти умения на всех этапах, включая повторение и обобщение [2, с.42]

Известно, что результативность процесса обучения в вузе зависит от того, насколько эффективно организована учебная деятельность студентов. Немаловажное значение в общей её системе имеют формы индивидуальной работы, поскольку уровень подготовки и особенности мыслительной деятельности обучающихся различны. Индивидуализация работы на практических занятиях по русскому языку достаточно условна. Групповые формы обучения не позволяют преподавателю не только вмешиваться в методику работы каждого сидящего в аудитории, но и в достаточной степени судить об истинном уровне его знаний и умений.

Основным видом индивидуальных учебных встреч преподавателя и студента являются консультации, на которых практикуются два вида орфографической работы: выполнение упражнений с конкретными орфограммами и работа над ошибками.

Первый вид орфографической работы – выполнение упражнений, как правило, дублирует аудиторные упражнения. Второй вид работы – работа над ошибками, в общих своих положениях известна студентам ещё со школы

и нуждается только в модификации, совершенствовании. Работа над ошибками способна заинтересовать студента конкретной целью: ему предстоит исправлять свои ошибки, а не «среднестатистические».

Следует отметить, что до сих пор не определено место работы над орфографическими ошибками в системе занятий по русскому языку, несовершенна методика её организации. К примеру, в материалах по методике преподавания русского языка в школе работе над ошибками обычно отводятся уроки, следующими за контрольными работами. Такие уроки программируются как систематические в общем цикле занятий по русскому языку. Их содержание не отличается разнообразием и в основном сводится к выполнению системы процедур типа: «Выпиши слово, в котором допущена ошибка; воспроизведи правило, которому подчиняется орфограмма, подтверди примером». [4, с.3-9]

Одной из возможностей совершенствования работы над орфографическими ошибками в вузе является следующий алгоритм поиска и квалификации орфографических ошибок:

- 1) найти слово с орфографической ошибкой;
- 2) определить, в пределах какой морфемы находится орфограмма;
- 3) используя правило, регламентирующее конкретное написание, определить вид орфографической ошибки;
- 4) установить причину ошибки;
- 5) определить объём работы, необходимой для усвоения норм конкретного написания.

Таким образом, пропустив весь текст через механизм проверяющего алгоритма, студент получает представление об орфографическом уровне своей работы, овладевает орфографическими умениями и навыками на занятиях русского языка.

Список литературы:

1. Блинов Г.И. Методика изучения пунктуации в школе. М.: Просвещение, 1990г.
2. Боявленский Д.Н. Психология усвоения орфографии. М.: Просвещение, 1999г.
3. М.Р.Львов и др. Методика преподавания русского языка в начальных классах. М.: Академия, 2007г.
4. Работа над умениями и навыками по русскому языку в 4-8 классах. Книга для учителя. М.: Просвещение, 1988 г.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕВОЧЕК ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

В. Т. РАЖАПОВ,

самостоятельный исследователь
УзНИИПН имени Т. Н. Кари Ниязи

Статья посвящена изучению средств формирования классным руководителем духовного мировоззрения у девочек подросткового возраста. В этой связи особое внимание уделено рассмотрению содержания понятия «ценность» и особенностям его интерпретации научными деятелями в области философии, психологии и педагогики. Отмечена роль классного руководителя в процессе формирования ценностных установок у девочек подросткового возраста, их влияние на духовно-нравственную сферу детей в системе воспитания.

Ключевые слова: воспитание, культура, обучение, классный руководитель, девочки, подростковый период, семья, духовно-нравственное воспитание, ценности, нравственность.

Maqola sinf rahbarining o' smir yoshidagi qizlarda ma'naviy dunyoqarashini shakllantirish vositalarini o'rganishga bag'ishlangan. Shu munosabat bilan «qadriyat» tushunchasining mazmunini va uning falsafa, psixologiya, pedagogika sohalari olimlari tomonidan talqin qilinishining o'ziga xos xususiyatlariga alohida e'tibor qaratilgan. O'smirlarda aksiologik ustuvorliklarni shakllantirish jarayonida o'qituvchi, atrof-muhit va oilaning roli, ularning ta'lim tizimida bolalarning ma'naviy-axloqiy sohasiga ta'siri belgilanadi.

Tayanch so'zlar: tarbiya, madaniyat, ta'lim, sinf rahbari, qizlar, o'smirlik davri, oila, ma'naviy-axloqiy tarbiya, qadriyatlar, axloq.

The article is devoted to the study of the means of formation by a class teacher of a spiritual worldview in teenage girls. In this regard, special attention is paid to the consideration of the content of the concept of "value" and the features of its interpretation by scientists in the field of philosophy, psychology and pedagogy. The role of the class teacher in the process of forming values in teenage girls and their influence on the spiritual and moral sphere of children in the education system is noted.

Key words: education, culture, education, class teacher, girls, adolescence, family, spiritual and moral education, values, morality.

На сегодняшний день образовательный процесс в средней школе предполагает не только знаниевую, интеллектуальную подготовку обучающихся, их физическое и эстетическое развитие, но и духовно-нравственное воспитание. Необходимость комплексного воздействия на детей предусмотрена в нормативно-правовых актах РУз, и одной из основных задач системы общего образования, помимо интеллектуального,

физического воспитания детей, названа и задача их духовно-нравственного развития. Однако на практике сложно понять, где заканчивается обучающая деятельность педагога и начинается реализация им принципов именно духовно-нравственного воспитания детей.

В условиях стремительно развивающегося окружающего мира, который диктует нам новые правила воспитания подростков в школе и даже семье, актуальность изучения темы формирования их духовно-нравственной сферы очевидна. «Реализация современных задач воспитания предполагает координацию традиционных и современных форм существования культуры и искусства, опору на этнические, общекультурные, духовные интересы человека» [1]. А потому роль педагога и семьи в настоящих условиях состоит в поддержке подростка при адаптации к условиям взрослого мира и в оказании ему помощи не только в определении своего места в жизни, усвоении ключевых принципов взаимодействия с другими людьми в обществе, определении путей карьерного и личного роста, но и в сохранении традиционных ценностей, которые и есть основа духовности и человечности.

Несложно судить о роли ценностей в жизни человека, ведь на протяжении всего существования человечества именно они служили основным жизненным ориентиром для людей и являлись основной составляющей частью ядра их духовной культуры. Сохраняемые в поколениях ценности выступали и выступают сейчас именно в качестве духовной опоры для человека в моменты жизненных трудностей и испытаний. Они помогают упорядочить действительность в сознании каждого, внести смысл и ясность в поступки человека и соотнести их с неким идеалом морально-нравственного поведения, чтобы возможно было скорректировать собственное в ту или иную сторону. Важно «наряду с вопросами эстетического воспитания и художественного образования молодежи остро встал вопрос формирования духовно-нравственных, патриотических качеств подрастающего поколения, создание условий гармоничного развития личности» [2].

Необходимости развития у подростков духовной и нравственной культуры посвящено множество исследований в области психологии и педагогики. Ученые пытаются найти ответы на насущные вопросы: какова специфика ценностных ориентаций сегодняшних подростков, какие ценности существенны для них, а какие теряют свою актуальность, а также ради чего живут сегодня подростки.

На сегодняшний день в общеобразовательных учреждениях обычной стала практика диагностики и мониторинга психологического, психоэмоционального и физического состояния учащихся. Особенно важна эта работа применительно к детям, находящимся в возрасте, предшествующем подростковому. В этой связи основную нагрузку несут классные руководители и учителя начальной

школы, принципиально необходимо также взаимодействие школьного психолога с детьми, переходящими в 5-й класс и т. д.

В возрасте 14-18 лет у девочек развитие воображения тесно связано с повышением общего интеллектуального уровня сознания. Более того, происходит частичное объединение воображения с теоретическим мышлением. Этот процесс стимулирует потребность в самовыражении, потому что именно подростковый возраст обычно характеризуется активной творческой деятельностью: увлечением пением, танцами, рисованием, фотографией, самовыражением в стихотворчестве. При этом важно понимать, что не все девочки подросткового возраста стремятся к получению объективной оценки достигнутого ими творческого результата, в большинстве случаев они всего лишь желают использовать возможности своего воображения, реализуя в творчестве мечты и чувства, переполняющие их, перенося в сферу художественного самовыражения личную жизненную позицию, свое творческое «я» или разрешая внутренний конфликт, который в силу неопытности или незрелости личности пока не удастся устранить путем рационального анализа.

Социальная перестройка – очень тонкий и сложный процесс, так как он является переходным этапом от детских увлечений к более взрослым интересам. Однако подросток еще не способен к рациональному рассуждению или разрешению сложных ситуаций. В пубертатном периоде у детей появляется много личных проблем, связанных с самореализацией в среде сверстников или в каком-либо значимом виде деятельности. Так, например, важным для девочек в подростковом возрасте является взаимодействие с ровесниками, имеющих общие интересы, цели, и статус. Процесс определения своей социальной роли в классе или другом значимом коллективе, дома в кругу семьи, в компании друзей и даже во взаимодействии с учителем сопровождается выраженной эмоциональной нестабильностью подростка. В этом случае многие прибегают к помощи воображения, с помощью которого они создают для себя зону эмоционального комфорта. «У мальчиков пик такой нестабильности приходится на 11-13 лет, у девочек – на 13-15. В старшем подростковом возрасте, предположительно с 16 лет, когда физиологический всплеск развития прекращается, социальная жизнь приобретает стабильность, настроение становится более устойчивым, эмоциональные реакции – более дифференцированными, хотя могут сохраняться их непредсказуемость и неадекватность» [3].

Подростковый возраст, несмотря на всю сложность протекающих в организме и сознании ребенка процессов, – очень правильное время для воспитания нравственных ценностей, которые тесно связаны со стремлением совершать добрые поступки в отношении других людей, быть более терпимым к своим и чужим ошибкам; с развитием способности прощать и раскаиваться, уважать мнение и мировосприятие окружающих, выполнять адекватный и

объективный самоанализ. Таким образом, уже в подростковом возрасте ценности становятся основой для формирования важнейших свойств личности, помогают в поиске своего места в окружающем мире, в оценке поступков своих и других людей, в усвоении и трансляции этических и нравственных норм, которые ребенок выбирает для себя как жизнеобразующие.

Х.Ибраимов отмечал, что существуют «два вида ценностей: предметные, несущие корыстную пользу для некоего объекта, и духовные, характеризующиеся нормативными сторонами явлений общественного сознания, такими как представления о смысле жизни, добре и зле, справедливости, предназначении человека. Так как, духовные ценности связаны со смыслом поведения, а предметные – с целью» [6].

Дополнительное образование подростков является еще одной областью, демонстрирующей целый набор эффективных способов воздействия на систему ценностей обучающихся. В первую очередь следует отметить, что подобная деятельность предполагает организацию учебно-воспитательного процесса с меньшим количеством детей, так как дифференциация интересов ведет к перераспределению подростков между направлениями творческого самовыражения. Исходя из опыта, приобретенного в общеобразовательной школе, мы можем утверждать, что работа с детьми в малых группах на дополнительных занятиях по изобразительному искусству оказалась более продуктивной в части выполнения практического творческого задания, чем аналогичная деятельность с целым классом в условиях классного урока. Аналогично обстоит дело и с воспитательным воздействием на подростков в ходе такого занятия: есть возможность сразу оценить реакцию того или иного ребенка на ситуацию формирования конкретной духовно-нравственной ценности, скорректировать ее средствами творческого самовыражения или направить энергию обучающегося на контролируемое, но самостоятельное преодоление им возникшей проблемы.

В условиях пандемии план дополнительного образования, как и весь учебный процесс, претерпел глобальные изменения, что повлекло за собой неизбежные вопросы о трудностях, преимуществах и недостатках дистанционного обучения, новых возможностях в сфере образования и даже о перспективе перехода на удаленную работу полностью.

Дистанционное обучение оказалось правильным выходом из трудной ситуации в сравнении с альтернативным решением поставить на паузу весь учебный процесс, учитывая, что современные учащиеся – уверенные пользователи интернета и цифровой техники.

Сегодня интернет имеет огромное влияние на современных подростков: их привлекает возможность мгновенно продемонстрировать результаты своего труда большому количеству людей, поделиться своими взглядами и идеями, найти единомышленников. Для этого надо только создать собственную онлайн-

страничку. Возможности интернета позволяют подросткам сразу получить реакцию на свое творчество от зрителя-обывателя или профессионала, что воспитывает в них способность к адекватной реакции на конструктивную или деструктивную критику. Такой опыт может стать мощным толчком к осмыслению ребенком своего «я», к пониманию того, какие мысли и ценности подросток хочет транслировать в общество. Конечно нельзя полностью отказаться от традиционного вида обучения и воспитания.

Важной задачей родителей становится организация по-настоящему интересного досуга девочек, чтобы они не были предоставлены сами себе. Это могут быть спортивные секции, кружки дополнительного образования эстетической или творческой направленности, книжные клубы – любой вид деятельности, который увлечет девочек и побудит их проводить время с пользой для личностного развития.

Сохраняя и развивая традиции, сегодня целесообразно опираться на современные инновационные подходы в педагогике, на гуманизацию образования и одновременно использовать актуальные достижения культуры. В духовно-нравственном воспитании девочек, их восприятия и понимания значимости базовых ценностей является основой полноценной жизни, профессионального формирования девочек подросткового возраста.

Использованная литература:

1. Буровкина Л.А., Ноздрачева М.В. Народная культура как комплексная система трудового, духовно-нравственного и эстетического воспитания подрастающего поколения // Перспективы развития современной культурно-образовательной среды столичного мегаполиса. М., 2018. С. 214-220.
2. Дубровин В.М. Воспитать воспитателя // Культура и искусство как важнейшая часть единого образовательного пространства столичного мегаполиса. М., 2019. С. 448-454.
3. Астахова Ю.Г., Буслаева Е.Н. Особенности развития личности современных подростков // European Research. 2015. № 10 (11). С. 107-112.
4. Ibraimov Kh. I. Creativity as one of the characteristics of the personality of the future teacher // Science, education and culture. - 2018. - no. 3 (27). - P. 44-46.
5. Ibragimovich Kh.I. Peculiarities of using credit-module technologies in the higher education system of Uzbekistan //Integration of science, education and practice. Scientific-methodical journal. - 2021. - P. 209-214.
6. Ibraimov Kh. «Theoretical and methodological basis of quality control and evaluation of education in higher education system.» International journal of discourse on innovation, integration and education 1 (2020): 6-15.
7. Ibragimov, X., Abdullayeva Sh. «Pedagogika nazariyasi (darslik).» T.: Fan va texnologiya 288 (2008).

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING DIAGNOSTIK KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Z.A.XOLMATOVA,

Qo'qon davlat pedagogika instituti dotsenti, PhD

Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarning diagnostik kompetensiyalarini shakllantirish aynan pedagogik diagnostikaning ilmiy-nazariy asoslari, funksiyalari, pedagogik diagnostikani o'tkazish yo'llari va keng qo'llaniladigan metodlari, umumiy o'rta ta'lim maktablarida pedagogik tashxis qilishning mazmuni va mazmuniga xos hamda turli pedagogik treninglarni o'tkazishni bilish texnologiyasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: diagnostika, bilish jarayoni, diagnostik kompetensiyalar, pedagogik diagnostika, funktsiya, metod, pedagogik faoliyat, tahlil.

В данной статье формирование диагностических компетенций будущих учителей составляет научно-теоретическую основу педагогической диагностики, ее функции, методы проведения педагогической диагностики и широко используемые методы, содержание педагогической диагностики в общеобразовательной средней школе. Выделена специфика и технология умения проводить различные педагогические тренинги.

Ключевые слова: диагностика, познавательный процесс, диагностические компетенции, педагогический диагноз, функция, метод, педагогическая деятельность, анализ

In this article, the formation of diagnostic competencies of future teachers constitutes the scientific and theoretical basis of pedagogical diagnostics, its functions, methods of conducting pedagogical diagnostics and widely used methods, the content of pedagogical diagnostics in secondary schools. The specifics and technology of the ability to conduct various pedagogical trainings are highlighted.

Key words: diagnostics, cognitive process, diagnostic competencies, pedagogical diagnosis, function, method, pedagogical activity, analysis.

Bo'lajak o'qituvchilarning diagnostik kompetensiyalarini shakllantirishda pedagogik diagnostikaning ilmiy-nazariy asoslarini o'rganishi orqali umumta'lim o'quvchilarining o'zlashtirishi, o'qishdagi qiyinchiliklarini, uning o'qishiga ta'sir qilayotgan ijtimoiy, oilaviy omillarni o'rganish natijalarida ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri rejalashtirish, yo'l qo'yilgan xatolarni tuzatish, psixologik-pedagogik profilaktika ishlarini olib borish imkoniniga ega bo'ladi. Pedagogik faoliyat natijalarini hisobga olish, amaliy xulosalar chiqarish, erishilgan muvaffaqiyatlarni belgilash va kelgusi pedagogik faoliyatning bosqichlarida xisobga olish pedagogik diagnostika deyiladi.

Bo'lajak o'qituvchilarning diagnostik kompetensiyalarini shakllantirishda pedagogik diagnostikaning qanday funksiyalari (vazifalari) mavjudligi to'g'risidagi

ma'lumotlarni yetkazish ham alohida ahamiyatiga ega. Pedagogik diagnostikaning bir qator funktsiyalari mavjud bo'lib, har bir funktsiyaning mohiyatini o'rganish orqali bo'lajak pedagoglarda quyidagi diagnostik kompetensiyalar shakllanadi:

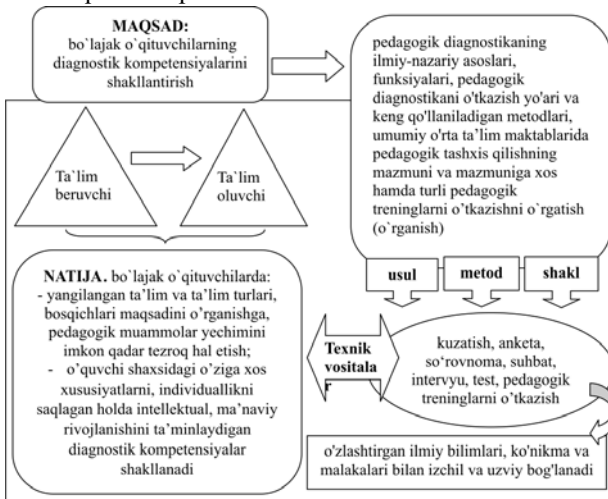
- teskari aloqa funktsiyasi-ko'zlangan o'quv-tarbiyaviy maqsadlarga erishish shakllari va yo'llarini tahlil qilish;
- maqsad va vazifalarni belgilash funktsiyasi – jamoaning taraqqiy qilish istiqbollarini, istiqbolij rejalarini aniqlash;
- taqsimot funktsiyasi-jamoa a'zolari ortasida burchlarni, vazifalarni taqsimlash;
- yaratish funktsiyasi – kattalarning yoshlar bilan muloqot qilishining sog'lom muhitini tarkib toptirish;
- pedagogik tajribani o'rganish va umumlashtirish funktsiyasi;
- pedagogik korreksiyalash funktsiyasi – yoshlar xulqidagi, ta'limiy faoliyati, tarbiyaviy jarayondagi nuqsonlarni bartaraf etish vazifasini o'taydi, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilarni attestatsiyalashda qol keladi;
- motivatsiya va rag'batlantirish funktsiyasi – o'quvchi-yoshlarning hamda tarbiyachi-o'qituvchilarning ta'lim olish va ta'lim berish faoliyatini rag'batlantirishni, tashqi stimullarni adekvat qabul qilishni nazarda tutadi. Tarbiyaviy jarayonda komillikka intilishni kuchaytiradi;
- nazorat funktsiyasi-ta'limiy-tarbiyaviy jarayonda turli xil nazorat turlarini otkazishni nazarda tutadi, chunki diagnostika ma'naviy-ma'rifiy jarayon holati to'g'risidagi axborotga ega bo'lishni bildiradi.

Bo'lajak o'qituvchilarning diagnostik kompetensiyalarini shakllantirishda pedagogik diagnostikani keng qo'llaniladigan metodlarini o'rganishlari natijasida bolalarning maktabga tayyorligini bilib olish, rivojlantiruvchi ta'lim samaradorligini kuzatib borish, o'qitishning shakl va vositalarini baholash, o'quvchilarning turli yosh davrlaridagi intellektual rivojlanganlik darajasini belgilash, o'quvchilarga individual yondashish uchun zarur bo'lgan ularning individual xususiyatlari haqidagi ma'lumotlarni to'play olish bilim, ko'nikma va malakalariga ega bo'ladi. Zero, bo'lajak o'qituvchilar pedagoglarning kasbiy mahoratining asosiy komponentlaridan biri bo'lgan o'quv tarbiya jarayonini to'g'ri va samarali boshqara olishi kompetensiyalariga ega bo'ladi. Natijada amaliyotda o'z ishi, faoliyati natijalarini tahlil qilishi, o'quvchilarda qiyinchilik tug'dirayotgan sabablarni o'z vaqtida aniqlashi, bu qiyinchiliklarni o'quvchiga individual yondashish jarayonida bartaraf qila olishi bilan birga o'quv-tarbiya jarayonini boshqarishni takomillashtirish vosita va yo'llaridan ilmiy jihatdan foydalanishga asoslangan pedagogik diagnostik kompetensiyalari shakllanadi. Bugungi kunda pedagogik diagnostikaning o'rni har bir bo'lajak o'qituvchi faoliyatida qanchalik ahamiyati katta ekanligi bois bu boradagi yangiliklar to'xtovsiz o'sib bormoqda.

Bo'lajak o'qituvchilar amaliyot davomida o'quvchi shaxsiga individual yondashish orqali quyidagi savollarga javob topadi va diagnostik kompetensiyalarini o'zlarida shakllantirib boradilar:

- bola qobiliyati, imkoniyati, bilimi, egallagan ko'nikmalarining ulchovi bormi?
- bolaning bilish va ko'nikmalarini belgilashga o'qituvchi aralashgani ma'qulmi yoki o'ziga o'zi baho bergani afzalroqmi?

Ilmiy-tadqiqotlarimiz natijasida bo'lajak o'qituvchilarning diagnostik kompetensiyalarini shakllantirish texnologiyasini ishlab chiqib, quyidagicha tasvirlashni maqul deb topdik:

Bugungi kunga bo'lajak o'qituvchilarning diagnostik kompetensiyalarini shakllantirishda pedagogik diagnostikaning eng muhim kriteriyalar haqida ma'lumotga ega bo'lishlari ham alohida ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva Sh. A. Pedagogik diagnostika.-T.: Fan,2005,256 b.
2. Weiner B, Theorien der Motivazion. Stuttgart: Klett 1996 p.
3. Ingenkamp Karlxayns. Pedagogicheskaya diagnostika. - M:Pedagogika, 1991, 240 s.
4. Abdullayeva Sh. A. Pedagogik diagnostika.-Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2010, 256 b.
5. Abdullayeva Sh.A., Choriyev R.K. Hamkorlik pedagogikasi - Toshkent:Komron-Press, 2016.-104 bet.

BOLALAR MUSIQIY IDROKINI RIVOJLANTIRISHDA FANLARARO INTEGRATSIYALASHUV

S.B.KARIMOV,

*Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
Musiqqa talimi kafedrası oqituvchisi*

Ushbu maqolada tadqiqotchilarning fikrlariga kora talim mazmuni ozida asosan tort komponentni mujassam etshi va ular birinma ketinligi toliq bayon etilib, bu fanlarni ozaro aloqadorlik komponentlaridan oz ornida va togri foydalanish umumiy bilm, konikma va malakalarini shakllanishida ijobiy samaradorlikka erishish talim jarayonining yakuniy natijalarga sezilarli darajada tasir korsatishini taminlashi aytib otilgan.

Kalit sozlar: fanlararo aloqadorlik, musiqa, musiqa darslari, oquvchilar, ta'lim tizimi, badiiy estetik, musiqa tinglash, qoshiq, oquvchilar, sinflar, umumtalim maktablari, qoshiq kuylash, musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish, musiqa ijodkorligi, musiqa savodi, qobilyat, mutatsiy, ovoz.

В данной статье, по мнению исследователей, содержание обучения в основном воплощает в себе жесткий компонент и полностью объяснено их совместное намерение, а правильное использование этих предметов вместо взаимосвязанных компонентов обеспечивает достижение положительного результата. Эффективность формирования общих знаний, знаний и умений окажет существенное влияние на конечные результаты учебного процесса.

Ключевые слова: междисциплинарная коммуникация, музыка, уроки музыки, учащиеся, система образования, художественная эстетика, слушание музыки, ложка, учащиеся, классы, общеобразовательные школы, поющая ложка, выполнение музыкально-ритмических движений, музыкальное творчество, музыкальная грамотность, способности, мутация, голос.

In this article, according to the opinions of the researchers, the content of the training mainly embodies the hard component and their joint intention is fully explained, and the correct use of these subjects in the place of the interconnected components ensures that the achievement of positive efficiency in the formation of general knowledge, knowledge and skills will have a significant impact on the final results of the training process. mentioned.

Key words: interdisciplinary communication, music, music lessons, students, educational system, artistic aesthetics, listening to music, spoon, students, classes, secondary schools, singing spoon, performing musical-rhythmic movements, music creativity, music literacy, ability, mutation, voice.

Bizning yashayotgan hayotimizda musiqa san'ati bolalaligimizdan yonimizdan ketmaydi. Faqat qay tarzda qanday musiqalardan foydalanishimiz katta ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarni: yozuvchilar, badiiy so'z ustalari va bastakorlar to'g'risidagi eshittirishlar, telako'rsatuvlar, filmlar bilan tanishtirish ijodiy filmlarini nimaga moyilliklarini aniqlash va qiziqishlarini to'g'ri yo'naltirishda alohida o'rin

tutadi. Ayniqsa to‘garak mashg‘ulotlarida: maqola, she‘r, hikoya turli janrga mansub asarlar yuzasidan suhbatlar o‘tkazish o‘z navbatida musiqa darslarida ham umumiy mavzular o‘rtasidagi uzviylikni ta‘minlashga xizmat qiladi.

Bizning ish tajribamiz, va malakali o‘qituvchi va murabbiylarimizning fikri: Bolalikda qo‘ldan boy berilgan narsani balog‘at yoshida o‘zlashtirish ancha qiyinlashadi. Yosh bolaning yuragiga badiiy asarlar eng yaxshi vositalar orqali etib borsa, agar u tovushlar bo‘yoqlarining inson hissiyotiga ta‘sirini sezsa, u shunday bir madaniy pog‘onaga ko‘tariladiki, hech qanaqa boshqa ta‘sirlar bilan bunga erishib bo‘lmaydi. Faqat qay tarzda qanday musiqalardan foydalanishimiz kerakligini o‘quvchi yoshlarimiz to‘g‘ri ajrata olishlari kerak. Ushbu masalalarga to‘g‘ri javob berishimiz uchun biz o‘quvchilarimizga quyidagi savollarni berdik:

1. Aziz bolalar siz qanday ashula va badiiy asarlarni sevib tinglaysizlar va o‘qiysizlar.

2. Aziz bolalar siz kelajakda etuk inson bo‘lib etishishingizda musiqa darsida qaysi tanlagan ashula va o‘qigan asarlarning mazmun mohiyatidan olib qaraganda siz uchun ibrat va namuna deb hisoblaysiz?

Shu borada biz o‘zimizga savol beramiz xalq qo‘shiqlarimizdan qanday qo‘shiqlarni bilasiz? Opalarimiz va buvijonlarimiz bizga qanday qo‘shiqlarni kuylab berishgan? Kim hozir bularni eslay oladi? Bugungi kunda bizning ota-onalarimiz qanchalik band bo‘lishmasin, o‘z farzandlari uchun vaqtlarini ayamadan, ularning musiqiy tarbiyalariga ham alohida e‘tibor bersalar yaxshi bo‘lar edi. Sababi ming afsuski hozirgi kunlarda bizning kuzatishimiz shuni ko‘rsatadiki, hozirgi bolalarning hayotiga asosan axborot kommunikatsiya vositalarining turli xil audio playerlar xalqimiz orasiga kirib keldi.

Bu tabiiy bir xol. Ammo yoshlarning o‘z xalq og‘zaki ijodi, san‘atini bilmasligi, milliy ohanglarda badiiy obrazlar vositasidagi yorqin tasvirlari borligini sezmasligi achinarlidir, xozirgi yoshlar bizning milliy me‘rosimizning eng yaxshi ashularini, sozlarini tushuna bilishlari lozim va o‘z tariximizning qahramonlarini yaxshi hususiyatlarini ola bilishlari lozimdir.

Xalqimizda «Qush uyasida ko‘rganini qiladi» degan naql bor. Har bir bola birinchi tarbiyani o‘z ota-onasidan, oila a‘zolaridan, o‘z atrofidagi yaqin kishilardan oladi. Oiladagi ijobiy muhit, oila a‘zolarining o‘zaro munosabatlari, bir-biriga bo‘lgan hurmat va e‘tibor mehribonlik, o‘zaro yordam va ularning musiqa san‘atiga, adabiyotga bo‘lgan munosabatlarni bolalarda dastlabki tushuncha va ko‘nikmalarning rivojlanib borishida asosiy o‘rin tutadi. Bolalarning shaxsini shakllanib borishida uning faoliyati jarayonida tarkib topadi. Zotan o‘quvchining faoliyati juda maroqli, o‘ziga xos go‘zal va shakl jihatidan rang-barangdir. Bu xar-xil fazilatlar bolalarga xos bo‘lgan doimiy ehtiyojga aylanganagina ulardagi faollik yanada ortadi. Maroqli va ma‘naviy zavq beruvchi ana shu go‘zal tuyg‘u bolalar va o‘quvchilarning ayniqsa, nafosat tarbiyasiga kuchli ta‘sir ko‘rsatadi. Binobarin, bolada namoyon bo‘ladigan madaniy, badiiy-estetik tarbiya muhim ma‘naviy go‘zallikka puxta zamin hozirlaydi. Bizning pedagogik kuzatuvlarimiz va o‘z tajribamizdan kelib chiqib

shu hulosaga keldikki o'quvchilarning ota-onalar majlisleri bilan ishlashga ham alohida e'tibor berish zarur. Masalan: ota-onalar majlislarida bolalarni musiqa jalb qilish uchun uyda qanday sharoit yaratish lozim? O'quvchilarni uylarida ham sharoit bo'lishi kerakki, toki musiqa va adabiyot darslariga bolalar ko'proq qiziqishsin san'atimizga bo'lgan ixtiyorlarini bolalarning ijodiy kuchlarini butunlay qamrab olish darajasiga etishsin. Bolalar xilma-xil musiqali fikrlar orqali har-xil oqimlarga xos musiqiy tilni o'zlashtiradilar, musiqa san'atini tushunishga, uni ifodalab olishga amalda o'rganishi va musiqa yozuvini o'zlashtirishadi. Bularning hammasi bolalar va o'smirlarning dunyoqarashini kengaytiradi va ularning dunyoqarashlarini boyitadi. Shunday qilib, musiqa san'atining shaxsiga bo'lgan ta'siri har xil uslublar orqali amalga oshirish mumkin. Bular:

- a) Musiqa tinglash
- b) Ijrochilik orqali
- c) Musiqa yozuvini o'zlashtirish
- d) Musiqa san'atini targ'ibot va tashviqot qilish tartiblari va boshqalar.

Yuqorida aytib o'tilgan hamma uslublar bolalarning musiqiy estetik tarbiyasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ularning musiqiy madaniyatini boyitadi. Shunday qilib, biz bolalar musiqiy estetik tarbiyalash tizimiga tayanib bugungi kunda bor muammolarni hisobga olgan holda o'quvchi yoshlarga musiqaviy ta'sir etish nazariyasini tadqiq etish borasida musiqa estetik tarbiyalash jarayonida musiqaning adabiyot darslari bilan fanlararo integratsiyalashuvni qo'llashning aktual muammolariga bog'liq psixologik va ijtimoiy mexanizmlarni ko'rsatishga harakat qildik.

Ko'rinib turibdiki, musiqiy-ma'rifiy ishlar estetik tarbiyaning tarkibiy qismi bo'lib o'quvchilarni his tuyg'ulami, did va idrokni tarbiyalashni yanada yaxshilashga muhim ahamiyat kasb etadi.

Musiqa darslarining eng asosiy faoliyatlaridagi pedagogik jarayon o'quvchilarni yaxlit qamrab olish ularni amaliy ijrochilik layoqatlarini uyg'unlikda, ma'lum bir barqaror tenglik darajasida shakllantirishni taqozo etadi. Bu ayniqsa qo'shiq kuylash faoliyatida yorqin namoyon bo'ladi. Kuylashda sof unisonga erishish, sozlanish, jo'mavozlik qilish, ansambllikka erishish, turli murakkablikdagi asarlarni butun sinf jamoasini (xor) «bir butun organizm» tarzida ijro etishlariga erishish, o'quvchilarni musiqiy qobiliyatlarini maksimal darajada yaqinlashtirish vazifasini ko'ndalang qo'yadi. Musiqiy qobiliyati yaxshi rivojlanmagan bolalarni musiqiy uquvi «sust» bo'ladi. Bu esa musiqiy eshituv (slux) va musiqiy xotirasini sustlashuviga ham salbiy ta'sirini ko'rsatadi.

Ayrim o'quvchilarni musiqiy iqtidoriga baho berganimizda «qobilyatli» degan iborani qo'llaymiz. Ovozi tonga tushmaydigan hamda o'z fikrlarini mazmunli ifoda etolmaydigan o'quvchilarga nisbatan «qobilyatsiz» iborasini ishlatamiz. Qobilyatlilik va qobilyatsizlik esa bola shaxsi shakllanishining juda ko'p psixologik va fiziologik omillariga bog'liqdir. Bunda irsiyat, oila muhiti, bola ulg'aygan atrof muhit, ijtimoiy sharoitlar muhim o'rin tutadi. Inson umuman olganida butkul «qobilyatsiz» bo'lishi mumkin emas. Har bir shaxs u yoki bu darajada qobilyatga ega bo'ladi. Bu sifat har bir

shaxsda turli darajada namoyon bo'ladi. O'z qobiliyatini yaxshi namoyon etolmaslik ham insonning psixologik holatini natijasi bilan bog'liq bo'lishi mumkin (hayajonlanish, dovdirab qolish, o'ziga ishonmaslik kabi holatlar). Bunday vaziyatlarda o'qituvchi-pedagog bola shaxsini yashirin qobiliyatini yuzaga chiqarishga harakat qilmog'i lozim bo'ladi. Shaxsning yashirin qobiliyatlariga uning o'ziga xos hususiyatlari sifatida qaralganida bu hususiyatlar uning yanada kamol topishiga, ya'ni musiqiy qobiliyatini rivojlanishiga asos bo'ladi. Qobiliyatlarni rivojlantirish o'qituvchining ta'lim jarayonini qanday boshqarish, tashkil etishga, qolaversa har bir bolani individual o'rganib, shunga ko'ra ularga pedagogik yondashuvlariga bog'liq bo'ladi.

Ko'pincha musiqiy qobiliyatlarni rivojlantira olmaydigan, hatto, ularni rivojlantirishga to'sqinlik qiladigan saviyadagi darslar olib boriladi. Bu ko'pincha musiqa pedagogikasi va metodikasidan etarli bilim va malakaga, tajribaga ega bo'lmagan o'qituvchilarda kuzatiladi. Ta'lim jarayonida bolani musiqiy qobiliyatlarini o'sishiga yordam beradigan ish shakllari, usul va vositalarni tanlash, ularni mahorat bilan qo'llash uchun bola shaxsining individual hususiyatlarini yaxshi o'rganish, bilish kerak.

Musiqiy qobiliyatlari muammosini tahlil qilishda avvalo, ular o'zaro bog'liq, bir-biridan ajralmagan holda mavjud bo'lmaydigan sifatlarni keng majmuidan iboratligini aytish lozim. Bu hususiyatlarni birortasi ta'lim jarayonida «passiv» namoyon bo'lar ekan, bu bolani o'z qobiliyatini yaxshi namoyon qilolmaganligi yoki shu yo'nalishda «qobiliyati» rivojlanmaganligidan dalolat beradi. Shunday hollarda musiqa o'qituvchisi har bir bolani musiqiy qobiliyatlarini yaxshi o'rganib borishi, ulardagi o'zgarishlarni mahsus daftarchaga qayd etib borishi lozim bo'ladi. Shunga ko'ra bolalar bilan individual yoki ularni turli darajadagi guruhlariga bo'lib ish olib borish samarali ish shakllaridan hisoblanadi. Tabiatdan berilgan nasli-yu qobiliyatini inkor etmagan holda shuni aytish joizki, har bir jismonan sog'lom bolada musiqiy idrok, musiqiy eshitish, ijrochilik qobiliyatini shakllantirish mumkin. Bu jarayonda bolaning nasliyu yoki tabiiy qobiliyati emas, o'qituvchining kasbi-yu mahorati, darsda qo'llaydigan metodikasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Musiqiy qobiliyat o'quvchi yoshlarning ko'proq musiqiy eshituvini rivojlanganligi bilan izohlanadi. Xotira, idrok, tasavvur diqqat kabilar insonda bo'lib, bunday qobiliyatga ega bo'lgan shaxs yoshligidan musiqiy ohang, tonallik, usullarini tez va oson ilg'ab, qaytarib bera oladi.

Solishtirma qobiliyatga ega bo'lganlar esa asosan eshitgan musiqa asari tonalligini aniq, o'z ovozida aniqlay olmasliklari bilan ajralib turadi. Musiqa darslarida aksariyat hollarda eng qiyin malakalardan biri ham ayrim o'quvchilarda absolyut eshitish qobiliyatini yaxshi rivojlanmagani hisoblanadi. Bunday bolalar ayniqsa qo'shiq kuylash paytida o'qituvchiga jiddiy qiyinchiliklar tug'diradi. Ularni ovozini sozga, ansambllikka uyg'unlashmasligi (tonga tushmasligi) jamoaviy ijro sifatida salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Musiqali eshitish qobiliyati tashqi eshitish qobiliyati va ichki eshitish

qobilyatlaridan iborat bo'lib, tashqi eshitish qobilyatlari bu eshitgan musiqani qabul etish qobilyatlari bu eshitgan musiqani qabul etish bo'lsa, ichki eshitish qobilyati esa musiqanineshitmasada, fikr yuritish ko'rib, eshitganday musiqadan to'sirlanish hususiyatiga egalikdir.

O'qituvchi har bir bolani doimiy ravishda individual tarzda sinchiklab o'rganib borishi, ulardagi qobilyatlarni aniqlash, ro'yobga chiqarish, o'rinli usul va vositalarni qo'llab ish tutish, o'qituvchida avvalo o'z-o'ziga ishonch hissini tarbiyalash, uni rag'batlantirish, sahnaga, ko'pchilik oldiga takror chiqarish muhim rol o'ynaydi. Qiziqish esa o'z navbatida bolalarda uni o'rganish, kuylash, nazariy va amaliy ijrochilik ko'nikma va malakalari etarli darajada o'rganishga xoxish istak, rag'batni kuchayishiga sabab bo'ladi. Aynan mana shu omillar ularning musiqiy qobilyatlari shakllanishi jarayonini ham samarali ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa. O'qituvchi musiqa darslarini olib borar ekan, musiqiy tarbiyani mazmunli va samarali amalga ohirishda quyidagi vazifalarni o'z oldiga qo'yimg'i lozim.

1. Bolalarda musiqani sevisga va uning qiziqish uyg'otish;
2. O'quvchilarni qo'shiq kuylash, nota o'qish va vokal-xor malakalarini tarbiyalash;
3. O'quvchilarni ijodiy qobilyatlarini o'stirish;
4. Qo'shiqlarni ifodali aytishga o'rgatish;
5. Musiqiy nazariy va amaliy bilimlarini singdirib boyitib borish;

Bu vazifalarni amalga oshirish o'quvchilarda musiqiy qobilyatlari rivojlanishiga samarali ta'sir etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. X.I.Ibraimov, M.Quronov. Umumiy pedagogika (darslik). -T., «Shaffof», 2023, 416-bet.

2. Ибраимов Х. И. Педагогические и психологические особенности обучения взрослых //Academy. - 2019. - №. 10 (49). - С. 39-41.

3. Ibragimov, X. I., U. A. Yo'ldoshev, and X. Bobomirzayev. «Pedagogik psixologiya.» O'quv qo'llanma. O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashiriyoti Toshkent (2009).

4. Z.Mamarasulzoda. «Ozbek musiqa namunalarni toplash va yozib olish tarixi» Jizzax.: 2022-yil.

5. Qudratov, E. Abdukurimova. «Musiqqa talimida fanlararo aloqadorlik» Samarqand.: 2015-yil. 29- bet.

6. S.B.Karimov. «Musiqqa darslarini tabiat fani bilan ozaro bogliqlikda tashkil etishning oziga xos uslublari». «Xorijiy filologiya , adabiyotshunoslik va tarjimashunoslik masalalari» Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. Jizzax 2021-yil 23-fevral. 238-241 bet.

7. S.B.Karimov. «Musiqqa darslarini fanlararo aloqadorlikda tashkil etishning oziga hos uslublari» . Alma mater Samarqand.2014-yil 2-kitob. 51-52-bet.

UZLUKSIZ MA'NAVIY TARBIYA KONSEPSIYASINI PEDAGOGIK KLASTER YONDASHUVI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

B.S.AXMADALIYEV,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
p.f.f.d (PhD)

Maqolada «Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi»ni amalga oshirishda oliy ta'lim tizimining vafalari va tarbiyaviy ishlarni klasterli yondashuv asosida tashkil etishning pedagogik zarurati haqidagi fikr-muloxazalar bayon etilgan. Shuningdek, oliy ta'lim jarayonida tarbiyaviy ishlarni tashkil etish mazmuni va mezonlari ilmiy manbalar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, bilim, tarbiya, uzluksizlik, ma'naviyat, muxit, shaxs, sadoqat, mafkura, ijtimoiy, siyosiy, axloq, konsersiya, pedagogika, psixologika, madaniyat.

В статье описаны недостатки системы высшего образования в реализации «концепции непрерывного духовного образования» и педагогическая необходимость организации воспитательной работы на основе кластерного подхода. Также на основе научных источников освещены содержание и критерии организации воспитательной работы в процессе высшего образования.

Ключевые слова: Образование, знание, воспитание, преемственность, духовность, среда, личность, лояльность, идеология, социальная, политическая, мораль, забота, педагогика, психология, культура.

The article describes the shortcomings of the higher education system in the implementation of the «concept of continuous spiritual education» and the pedagogical necessity of organizing educational work based on a cluster approach. Also, the content and criteria of organizing educational work in the process of higher education are covered based on scientific sources.

Key words: Education, knowledge, upbringing, continuity, spirituality, environment, personality, loyalty, ideology, social, political, morality, concernation, pedagogy, psychology, culture.

Mamlakatimizda yoshlar tarbiyasiga qaratilayotgan judayam yuksak ishlar amalga oshirilmoqda xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-son Qarori, «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-son Qarori, 2017-yil 27-iyuldagi «Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika institutini tashkil etish to'g'risida» PQ-3152 sonli Qarori hamda 2018-yil 27-iyundagi «Yoshlar-kelajagimiz» Davlat dasturi to'g'risida Farmonida belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlashda ma'naviy-ma'rifiy, tarbiyaviy-axloqiy, ijtimoiy-siyosiy ishlarning mohiyatini institutdagi pedagogik ta'limning axloqiy mazmunidan kelib chiqqan holda «Ta'lim + Bilim + Tarbiya + Ishlab chiqarish» tamoyili asosida amalga oshirishni taqozo etmoqda.

«Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi»ning tarbiya boshlang'ichlari asosini quyidagi qoidalar tashkil etadi:

1. Ma'naviyatli shaxsning muhim belgisi insonning fuqarolik, shaxsiy xususiyatlari integral tavsifi va ruhiy-fiziologik etukligi sifatida tushuniladigan ijtimoiy-insonparvar omilkorligidir. Tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, axloqsizlik, mas'uliyatsizlik, ruhiy tayyor bo'lmashlik bugungi kunda nafaqat kasbiy ziyon darajasini ifodalaydi, balki o'zida kutilmagan xavf-xatar va jinoyatni ham namoyon etadi. Aynan axloqiy-ruhiy tayyor bo'lmashlikning o'z kasbiy faoliyatning u yoki bu turini amalga oshirishda vujudga keladigan kutilmagan vaziyatlarni hosil qiladi.

2. Ijtimoiy-insonparvar omilkorlik keng ma'noda inson mohiyatini hayotiy faoliyat shakli sifatida to'la ifodalovchi samarali qayta o'zgartish faoliyati rivojlanishini anglatadi. Bunda shaxsning tashqi sharoit holatiga mohiyatli ta'sir etishga qodirligi, ulami ichki nazariy mexanizmidan o'tkaza bilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

3. Ijtimoiy-insonparvar omilkorlikning tarkibiy qismini pedagogik omilkorlik – ta'lim-tarbiyaning psixologik-pedagogik asoslarini bilish tashkil etmog'i lozim. Bu umumpedagogik tayyorgarlikni umumiy va kasbiy pedagogik ta'limning barcha darajalari mazmuniga, shaxs rivojlanishining hamma davrlardagi tarbiya jarayoniga kiritish zarurligini hamda shunday sharoitdagina jamiyat uning ijtimoiy-pedagogik infratuzilmasi asosini tashkil etadigan pedagogik madaniyatning zaruriy darajasiga erishishini nazarda tutadi.

Tarbiyaviy ishlarni takomillashtirishda klasterli yondashuv faoliyatining etakchi maqsadi-integrallashgan bilimga ega bo'lgan yosh mutaxassisni etishtirishga qulaylik yaratadigan, omilkorlik bilan bir qatorda-o'zida kasbiy, umumkasbiy, umuminsoniy bilimlar, ko'nikma, malakalar hamda ahloqiy fazilatlar uyg'unlashuvini, subyekt tomonidan kasbiy faoliyatni, o'z vazifalarini bajarish samaradorligini ifodalaydigan ijtimoiy-pedagogik infratuzilma yaratishdan iboratdir.

Shunday qilib, klasterli yondashuv maqsadi insonning kasb egallashi orqali uning ma'naviy, axloqiy, intellektual va psixomotor potensialini to'la ochishdan iboratdir. Shu bilan bir qatorda, shaxs malakali, raqobatbardosh mutaxassis bo'lishi uchun mutaxassisning vazifa tavsifiga urg'u beriladi. Shaxs parametri (sifati, xususiyati, individual xususiyatlari va shu kabi) tizim hosil qiluvchi omil maqomini oladigan maxsus ko'nikmaga nisbatan etakchi ahamiyat kasb etadi. Talabalarning qobiliyati, o'ziga xos individual xususiyatlari ularga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda klasterli yondashuvni tatbiq qilish bitiruvchining kasbiy tavsifi, ko'p bosqichlilik asosida yo'naltirish bo'yicha pedagoglarni tayyorlash, «Talabalami psixologik-pedagogik tayyorlash asoslari» kursi bo'yicha tajriba o'quv dasturlaridan iborat o'quv dasturiy hujjatlarini ishlab chiqishni talab qiladi. Dasturlashtirilgan ta'limga oid binar darslardan foydalanish amaliyoti, chuqurlashtirilgan tarzdagi sinovlar va imtihonlar, fakultativlar kompleksi kabi

integrallashgan faoliyat elementlarini ham singdirish lozim. Talabalarni ijtimoiylashtirish va kasbiy tayyorlashda ishtirokchilardan har tomonlama tayyorgarlik hamda qobiliyatni namoyon etishni talab qiladigan bo'sh vaqtni samarali o'tkazishning «Bilimlar kuni», «O'qituvchi va murabbiylar kuni» kabi shakllari ham katta ahamiyatga ega.

Pedagogik klaster yondashuvi asosida tarbiyaviy ishlar mexanizmini takomillashtirish ta'lim-tarbiyaning psixologik xususiyatlarini ushbu yo'nalishlar doirasida etarlicha chuqurlashtirib yoritishni mo'ljallaydi

Tarbiya jarayonini tashkil etishga-pedagogik klaster yondashuvidan foydalanish tahlili yakunida quyidagilar: a) oliy ta'lim samaradorligini ta'minlash, tarbiya jarayoni maqsadi, tuzilishi va mazmunini asoslashda tashkiliy-pedagogik sharoitlar o'rni hamda vaqtini belgilash;

Mamlakatimizda «Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi»ni amalga oshirish, mustaqillikning ma'naviy asoslarini mustahkamlash, ayniqsa, talaba yoshlarning qalbi va ongiga Vatanga muhabbat, pedagogik ta'limga sadoqat tuyg'ularini chuqur singdirish, mutaxassislikning tarbiyaviy asoslarini yaratish dolzarb ahamiyatga ega. Shu bilan birga, xalqaro maydonda mafkuraviy, g'oyaviy va informasion kurashlar kuchayib borayotgan hozirgi murakkab va tahlikali davrda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni zamon talablari asosida tashkil etish, yoshlarni turli mafkuraviy hurujlardan himoya qilish, yoshlarning hayotga ongli munosabatini shakllantirish, yon-atrofdagi yuz berayotgan voqealarga daxldorlik hissini oshirish vazifasi pedagogik ta'lim sohasining talaba-yoshlari bilan ishlashda aniq va samarali natija beradigan tizimni yaratish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 2019 yil 3 maydagi PQ-4307-son Qarori.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi «O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-6108-sonli Farmoni.

3. Abdullaeva B.S. Fanlararo aloqadorlikning metodologik-didaktik asoslari (ijtimoiy-gumanitar yo'nalishdagi akademik liseylarda matematika o'qitish misolida): Ped.fan.dok... diss. -Toshkent, 2006.

4. Botirova Sh.I. Adabiy ta'lim klasterining ilmiy-nazariy asoslari. Ped. fan. dok. (DSs) diss. avtoref. - Chirchiq, 2021.

5. Ismoilova Z.K. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning nazariy va eksperimental-metodik asoslari: Dis...ped. fan. d-ri. - T., 2006.

KASBIY KOMPETENTLIKNING INTEGRATIV TAVSIFI

B. B. MAMARAJABOV,
TDPU mustaqil tadqiqotchisi, PhD

Mazkur maqolada bo'lajak tarjimonning kasbiy kompetentligining integrativ tavsifi yoritiladi. Tarjimonning til ongi asosiy belgilari – bu bimadaniyatlik va bilingvilik, komponentlar sifatida psixoglossalar majmuasi tahlil qilinadi.

Калим so‘zlar: bo'lajak tarjimon, kasbiy kompetentlik, integrativ tavsifi, til, ong, belgilari, madaniyat bilingvilik, komponentlar; psixoglossalar majmuasi.

В этой статье рассмотрено содержание интегративного описания профессиональной компетентности будущего переводчика. Основными признаками языкового сознания переводчика являются бикультурность и грамотность, а в качестве компонентов анализируется комплекс психоглоссов.

Ключевые слова: будущий переводчик, профессиональная компетентность, интегративная характеристика, язык, сознание, символы, культурное сознание, компоненты, набор психоглоссов.

This article considers the content of an integrative description of the professional competence of a future translator. The main features of the translator's linguistic consciousness are analyzed as biculturalism and literacy, and a complex of psychoglosses is analyzed as components.

Key words: future translator, professional competence, integrative characteristics, language, consciousness, symbols, cultural consciousness, components, set of psychoglosses.

«Tarjimonning kasbiy muloqot kompetentligi» tushunchasini tadqiq qilishdagi boshlang'ich nuqta sifatida uchun bugungi kunda pedagogikada «kompetentlik» (N.A.Muslimov, O.A.Qo'ysinov, E.F.Zeyer, L.M.Mitina, S.G.Molchanov, V.A.Slastenin va boshqalar) atamasi bilan bilan birgalikda «kompetensiya» (G.Asilova, G.J.Risqulova, B.X.Xodjayev, M.V.Buligina, N.B.Ishxanyan, I.I.Leyfa, M.V.Mazo, V.V.Safonova, L.B.Yakushkina va boshqalar) atamasi foydalanildi. Shuning uchun «kompetentlik» va «kompetensiya» tushunchalari tahliliga, ularni tuzilmasini aniqlashga, o'xshash tushuncha va atamalar qatorida o'rni aniqlashga murojaat etish zarur deb hisoblandi.

Xorijiy tillar lug'atida «kompetensiya» tushunchasi (lotinchasotretpeya – huquq bo'yicha taalluqli) birorta muassasa yoki shaxsning vakolatlar doirasi; shu shaxs bilishlari, tajribalari ega bo'lgan savollar doirasi deb talqin qilingan [4]. «Kompetensiya» tushunchasiga mazmunan o'xshash ta'rif katta ensiklopedik lug'atda berilgan [1]. «Qonun, idora ustavi yoki boshqa hujjatlar bilan aniq ibora yoki mansabdor shaxsga berilgan vakolatlar doirasi; u yoki bu sohadagi bilim va tajriba»ma'noni bildiradi [2].

Turli lug'atlarda «kompetentlik» va «kompetensiya» tushunchalari

to'g'risidagi taqdim etilgan talqinlarning quyidagi umumiy tavsiflarini keltirish mumkin: bilimlar, ma'lum sohada xabardorlik. Ularni mavjudligi ko'p tadqiqotchilarga bu tushunchalarni sinonim sifatida qarashga imkon berdi.

Pedagogika izohli-lug'atda kompetensiyaga – bu faoliyat subyekting bilim va vaziyat o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish imkoniyati yoki yanada kengroq ma'noda, ma'lum vaziyatdagi muammoni hal etish uchun zarur bo'lgan amallar, jarayonining (bilim + harakat) yo'naltiruvchi asosini topish, aniqlash qobiliyatidir, – deb ta'rif beriladi [3]. Shu bilan birga, qator tadqiqotchilar N.A.Muslimov, O.A.Qo'ysinov, G.Asilova, B.X.Xodjayev «kompetentlik» va «kompetensiya» tushunchalarini ilmiy talqin etadilar. Chunonchi, N.A.Muslimov fikricha, kompetensiyani – bilim, malaka va shaxsiy sifatlarini ma'lum sohada muvaffaqiyatli faoliyat uchun qo'llay olish, kompetentlik tushunchasi bo'lib, «shaxsning muayyan ta'lim yo'nalishi yoki mutaxassisligi bo'yicha olgan bilim, malaka va ko'nikmalari hamda shakllangan shaxsiy xislatlarini mehnat faoliyatida muvaffaqiyatli qo'llay olish qobiliyati» sanaladi [1]. O.A.Qo'ysinov e'tiroficha, «kompetentlik tushunchasi bilim, ko'nikma yoki malaka tushunchalariga nisbatan kengroq, kompetentlik ularni ta'lim natijasi sifatida o'z ichiga oladi (lekin bunda kompetentlik bilim, ko'nikma va malakalarning oddiy yig'indisi emas, birmuncha boshqacharoq mazmundagi tushunchadir)». Kompetentlik tushunchasi nafaqat kognitiv va operatsion texnologik, balki motivatsion, axloqiy, ijtimoiy tarkibiy qismlarni ham o'z ichiga oladi [4].

Yuqorida ta'kidlanganidek, kasbiy muloqot kompetentlikning mazmuni va tuzilmasi kasbiy faoliyatning xususiyligi bilan belgilanadi va bu ko'p sonli tadqiqotlarda tasdiqlangan. Shuning uchun yuqoridagi fiklar tahlili asosida «lingvomadaniyatshunoslik yondashuvi asosidatarjimonlarni kasbiy muloqot kompetentligi» tushunchasini, uning mazmuni va tuzilmasini aniqlashtirish uchun tarjimonlik faoliyat mohiyatini ochib beramiz. Tarjimonning kasbiy kompetensiyasi til egasining nutqiy tizim, tilning grammatik qoidalari qamrab oladi. Bu bilimlarning barchasi va tegishli psixofiziologik qobiliyatlar va nutqiy tafakkur mexanizmlar original matnni tushunish va tarjima matnni yaratishga kerak bo'ladi.

Shuningdek, tarjimonning nutqiy faoliyati xususiyligi uning til kompetensiyasiga qo'shimcha talablar o'rnatadi; ular, avvalambor, tarjimon ikki tilda til kompetensiyasiga ega bo'lish talabiga bog'liq. Binobarin, tarjimon uchun muloqot doirasi va maqsadi, til vositalardan foydalanish tanlovi va uslubi, asosan, original tomonidan belgilanadi uning o'z xohishiga bog'liq emas.

Shuning uchun tarjimon ikki tilda ham retseptiv, ham mahsuldorlik jihatdan har tomonlama til kompetensiyasiga ega bo'lishi shart, tabiiyki, tarjimonning til kompetensiyasiga mumkin bo'lgan cheksiz talablardan o'z til bo'yicha bilimlarini, ayniqsa, solishtirish jihatdan, tez kengaytirish va to'ldirishga qodir bo'lish zarurati

kelib chiqadi. Shunday qilib, bu mulohaza yo'lini davom etib xulosa qilish mumkin, ikkilamchi til shaxsi bo'lmish tarjimonning chet tili ongi asosini ma'lum til turiga mos grammatik psixoglosslar majmuasi tashkil etadi.

Tarjimonning kasbiy jihati – bu bilingval ong mavjudligi. Bilingval ong – bu nafaqat ikki tilga ega odam, balki bir vaqtda ikki madaniy makonda bo'luvchi, dunyoni bir vaqtda ikki har xil nuqtai nazardan idrok qilishga qodir shaxs. Tabiiyki, psixoglossa tarjimonning til ongi birligi sifatida faqat bir-biriga mos bo'lgan ikki til (ona va chet tili) tuzilishi jihatlarini qamrab olgan bilingval bo'lishi mumkin. Biroq, bilingv nafaqat ikki tilda muloqot qilish, balki tarjimonning kasbiy faoliyatini amalga oshirish uchun tarjimonda psixoglossadan tashqari chet tildan ona tilga va teskari qayta kodlash mexanizmi shakllangan bo'lishi kerak.

Tarjimonning til ongida madaniyatlararo uzilishni yengishda madaniyatlar dialogi alohida rol o'ynaydi. Milliy madaniyat egasi – bu nafaqat ijtimoiy-madaniy bilimlarning ma'lum to'plami egasi, balki ong sifatleri ona madaniyat salohiyatini olish natijasida shakllangan odam. Bu sifatlar deb «nutqiy ma'lumotlarni kodlash va dekodlash paytida fikrlarni shakllantirish uchun kommunikantlar tomonidan ishlatiladigan so'zlar» bilan bog'liq ong (ma'no) obrazlari tushuniladi. Shuning uchun madaniyatlar real monologi faqat o'zga (begona) madaniyat ongi (obrazlari)ni tushunishga erishgan aniq madaniyat egasi ongida kechadi, madaniyatlar monologi – bu nafaqat turli onglar muloqoti, balki bir ong doirasida turli madaniyatlar obrazlari muloqoti bu lingvo madaniyat.

Shunday qilib, tarjimonning til ongi asosiy belgilari – bu bimaganiyatlik va bilingvilik, komponentlar sifatida psixoglossalar majmuasi, ona tilidan chet tilga va teskari qayta kodlash mexanizmi, madaniyatlar muloqotiga qodirlik sanaladi.

Adabiyotlar:

1. Javbo'riyev M.M. Badiiy tarjimada milliy xarakter va tarixiy davr kolorini qayta yaratish: Filol. fanl. nomz. ... dis. Avtoref. - T., 1991. - 22 b.
2. O'rmonova N. Tarjimada tarixiy arxaik leksikani aks ettirish prinsiplari va tarjima aniqligi: Filol. fanl. nomz. ... dis. Avtoref. - T., 2003.
3. Risqulova K.J. Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari sotsiolingvistik kompetentligini shakllantirish tizimi: Ped. fanl. d-ri ... Dis. - T., 2017. - 259 b.
4. Xodjayev B.X. Umumta'lim maktabi o'quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta'minot vositasida rivojlantirish: Ped. fanl. d-ri ... dis. Avtoref. - T., 2016. - 82 b.
5. Демчук Л.М. Формирование лингвокоммуникативной компетентности будущих переводчиков: Дис. ... канд. пед. наук. - Челябинск, 2005. - 165 с.

UMUMTA'LIM MAKTABLARI O'QITUVCHILARINI UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYASI VA KONSEPTUAL ASOSI

G.A.BERDALIEVA,

O'z PFITI tadqiqotchisi, (PhD), dotsent,

Mamlakatimizda umumiy o'rta ta'limni isloh qilishning zamonaviy bosqichi ijtimoiy va iqtisodiy sohalarida amalga oshirilayotgan o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, maktab o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishning strategik vektorini tanlashda ham ta'lim muassasasi, ham o'qituvchi uchun – uzluksiz kasbiy rivojlantirish maqsadida ko'proq mustaqillikka erishishga qaratilgan. Boshqacha qilib aytganda, bizning fikrimizcha, maktab o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish ushbu jarayonni tashkil etishga strategik yondashuvni qo'llash orqali amalga oshirilishi mumkin.

Falsafiy nuqtai nazaridan konsepsiya yoki konsept (lot. conceptio-tushunish, tizim) – obyekt, hodisa yoki jarayonni muayyan tushunish (izohlash, anglash) usuli; mavzu bo'yicha asosiy nuqtai nazar; ularni tizimli yoritish uchun yo'naltiruvchi g'oya [1]. «Konsepsiya» atamasi ilmiy, siyosiy yoki boshqa faoliyatda yetakchi g'oyani, konstruktiv tamoyilni ifodalash uchun ham ishlatiladi.

Ushbu bo'limda biz ko'rsatgan vazifalarni yoritib berish uchun «pedagogik strategiya» tushunchasini ta'riflaymiz.

«Strategiya» tushunchasining asosiy mazmuni, zarur natijaga erishish uchun nostandart sharoitda ishlab chiqilgan bosqichma-bosqich harakat rejasini (qoidalar to'plami) o'z oldiga qo'yish deya tushunish an'anaga aylangan [2]. Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarda yana bir talqin mavjud: strategiya uzoq muddatga belgilangan maqsad tomon eltuvchi strategik yo'nalishdir [3]. Ushbu konsepsiyaning kengaytirilgan talqini quyidagi talqinni o'z ichiga oladi: strategiya batafsil harakatlarning bosqichma-bosqich amalga oshirilishi orqali istiqbolli maqsadga yoki istalgan natijaga erishish uchun uzoq muddatli reja [4].

Professional ta'lim nazariyasi va metodikasi masalalarini ochib beruvchi manbalarda «pedagogik strategiya» bir nechta oqimga ega [84]:

– «pedagogik strategiya» – bu o'quv fanining mazmunli qismi, muayyan strategik yo'nalishni (ta'sir obyektining istalgan holatini) amalda qo'llashga qaratilgan usullar, shakllar, vositalar va moslashuvchan usullarni qo'llash.

– «pedagogik strategiya» – bu malaka oshirish muassasalari professor-o'qituvchilarining faoliyati bo'lib, unda ta'lim jarayonining maqsadi belgilanadi, bu strategik yo'nalish sifatida, hamda unga erishish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

– «pedagogik strategiya» – o'qituvchining ma'lum bir natijaga erishishga qaratilgan (masalan, maktab o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishga

qaratilgan) maqsadga muvofiq harakatlari majmuasini ifoda etuvchi uzoq muddatli jarayon.

– «pedagogik strategiya» – bu pedagogning faoliyati bo‘lib, u pedagogik maqsad, reja va uning amalga oshirilishi bo‘yicha taqdim etilgan g‘oyalarga muvofiq amalga oshiriladi, bu esa belgilangan pedagogik vaziyatlarda harakatlarni samarali amalga oshirishni ta‘minlaydi.

– «pedagogik strategiya» – pedagogik jarayonning belgilangan strategik yo‘nalishiga erishish uchun amalga oshiriladigan keng ko‘lamli ta‘lim va kasbiy vazifalarni hal qilish uchun pedagogik yo‘nalishga ega bo‘lgan o‘qituvchining umumlashgan xususiyatlaridir.

Shunday qilib, biz ta‘lim strategiyasi quyidagilarni e‘tiborga olgan holda tanlanishi lozimligini ta‘kidlaymiz:

– bu amalga oshiriladigan muhitdagi pedagogik haqiqatning o‘ziga xos xususiyatlari;

– pedagogik strategiyani amalga oshiruvchi professor-o‘qituvchining pedagogik mahorat darajasi;

– mavjud resurslar, tanlangan shakllar, usullar va rejalashtirilgan maqsadga erishish uchun mumkin bo‘lgan vositalar.

Tadqiqot davomida pedagogik strategiya maktab o‘qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishning konseptual asosiga aylanadi. Shu sababli, maktab o‘qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishning «pedagogik strategiyasi» malaka oshirish instituti ilmiy va pedagog xodimlarining rejalashtirilgan harakatlari yig‘indisi bo‘lib, u pedagogik maqsad va unga erishish vositalari haqidagi g‘oyalar asosida amalga oshiriladi, bu esa istalgan natijaga erishishga olib keladi.

Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda malaka oshirish institutida ta‘limning rivojlanish darajasiga muvofiq, maktab o‘qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishning pedagogik strategiyasi quyidagi konseptual qoidalarga muvofiq samarali amalga oshirilishi mumkin:

1) nazariy va uslubiy asosi ilmiy yondashuv bo‘lgan bo‘lgan maktab o‘qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish nuqtai nazaridan yaxlit pedagogik konsepsiyani ishlab chiqish va asoslash;

2) malaka oshirishning raqamli ta‘lim muhitini yaratish asosida maktab o‘qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishning aniqlangan qonuniyatlari va tegishli tamoyillari sifatida namoyon bo‘luvchi pedagogik strategiyaning «yadrosi» ni tanlab olish;

3) maktab o‘qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish bo‘yicha pedagogik strategiyaning nazariy modelini ishlab chiqish;

4) maktab o‘qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishda strategik rejalashtirishning tarkibiy va funksional komponentlarini aniqlash;

5) maktab o‘qituvchisini samarali xulq-atvorining xususiyatlarini loyihalash.

Maktab o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishning pedagogik strategiyasining mohiyatini aniqlar ekanmiz, uning asosiy nazariy aspektlariga, ya'ni:

– maktab o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishning strategik maqsadini anglash;

– maktab o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish pedagogik strategiyasining taktik vazifalari – uzluksiz kasbiy rivojlantirishning komponentlarining har birini shakllantirishga, pedagogik qo'llab-quvvatlashga qaratilgan imkoniyatlar va shart-sharoitlarni izchil rivojlantirishdan iborat. Bular: amalga oshirishning mexanizmlari va pedagogik vositalari; maktab o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishning ta'lim texnologiyalari va tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlari.

Malaka oshirishning zamonaviy amaliyotida juda ko'p turli xil pedagogik strategiyalar mavjud. Shu sababli, ta'lim strategiyasini amalga oshirish uchun tanlangan tarkib strategik yo'nalish va kerakli natijaga erishish uchun yetarli shakllar, metodlar va vositalarga bog'liq bo'lishi kerak.

Shunday qilib, bizning tadqiqotimizda, maktab o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishning pedagogik strategiyasini ishlab chiqish uchun yo'naltirish, ishtirok etish va rag'batlantirish kabi strategiyalar alohida qiziqish uyg'otadi. Ularning mazmuni:

«Mo'ljalga yo'naltirish» pedagogik strategiyasi [5] o'qituvchi shaxsiyatining hissiy-maqsadli, bilim va faoliyat sohalariga ta'sir qiladi va muammoli vaziyatni tahlil qilish, harakat rejasini tuzish va kasbiy muammolarni hal qilishda o'z faoliyatini to'g'rilashga qaratilgan harakatlar to'plamini amalga oshirishni nazarda tutadi. Bundan tashqari, pedagogik strategiya sifatida professor-o'qituvchining maktab o'qituvchisi shaxsiyatida raqobatbardosh xususiyat va fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan pedagogik tadbirlar to'plamini amalga oshirishini nazarda tutadi.

«Yordam» ta'lim strategiyasi [5] davlat hujjatlarida deyarli rasman tasdiqlab qo'yilgan O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risidagi» Qonuni, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» va boshqalarda «o'qituvchini rag'batlantirish»; «malaka oshirishda ko'maklashish»; «o'qitishda ko'maklashish»; «ishga joylashishga ko'maklashish»; «o'z taqdirini o'zi belgilashga ko'maklashish»; «o'z-o'zini anglashga ko'maklashish»; «o'z-o'zini rivojlantirishga ko'maklashish»; «o'z-o'zini takomillashtirish» kabilar xususida tez-tez ta'kidlanadi.

«Yordam» atamasining bunday turfa qo'llanilishi, u funksional jihatdan yuqori maktab o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishning strategik xususiyatini aks ettiradi va shuning uchun «yordam berish» maktab o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishning pedagogik strategiyasi sifatida xizmat qilishi mumkin degan xulosaga kelish imkonini beradi.

Yuqorida ko'rib chiqilgan pedagogik strategiyalar malaka oshirish sharoitida o'qituvchi o'z salohiyatini baholashni hisobga olgan holda amalga oshiradigan harakatlariga nisbatan o'z tanlovini amalga oshirganda, ularni maqsadga muvofiq

ravishda taqdim etadi. Bundan tashqari, maktab o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishning pedagogik strategiyasi shaxsiy rivojlanish yo'nalishiga ega bo'lishi kerak, ya'ni bu yo'nalish maktab o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishning zaruriy aspekti sifatida namoyon bo'lishi zarur.

Pedagogik strategiyaning shaxsiy rivojlanish yo'nalishi o'ziga xos xususiyatlarga ega: o'qituvchiga o'z kasbiy va shaxsiy rivojlanish subyekti sifatida munosabatda bo'lish; o'qituvchini o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini tarbiyalash va o'zini takomillashtirishga yo'naltirish; o'qituvchining shaxsini o'zi anglashi va o'z taqdirini o'zi belgilashi uchun shart-sharoitlar yaratish, shu jumladan: maktab o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish jarayonini ilmiy-pedagogik va tashkiliy jihatdan ta'minlash, maktab o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish uchun innovatsion texnologiyalarni joriy etish, malaka oshirishning amaliy-kasbiy, ijtimoiy-ma'rifiy va ilmiy-innovatsion muhitini yaratish; ta'lim jarayonida subyekt-subyekt munosabatlarini shakllantirish.

1. Rivojlantiruvchi ta'lim tamoyili o'qituvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lib, unga shaxsiy va kasbiy xususiyat va sifatlarni – maktab o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirib borishni ta'minlaydi.

2. Tizimlilik tamoyili o'qituvchining zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda ishlashga tayyorgarligi nafaqat nazariy bilim, ko'nikma va malakalarni, balki keng ko'lamli kasbiy (professional) muammolarni hal qilish bo'yicha amaliy tajribani bosqichma-bosqich oshirishni ham o'z ichiga olishi kerakligini ko'rsatadi. Ushbu tamoyil, shuningdek, malaka oshirish mazmuni va qurilishining mantiqiyligini talab qiladi va nazarda tutadi. Bu o'qituvchilarning nazariy bilimlari va amaliy ko'nikmalarini tizimli xususiyatga aylantiradi.

3. O'qituvchining ongli, mustaqil va ijodiy faolligi tamoyili zamonaviy maktab o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish jarayonida o'qituvchining o'ziga xos xususiyatlari va shaxsiy fazilatlarini ko'zda tutadi.

4. Majmuaviy yondashuv tamoyili, o'qituvchilarning nafaqat nazariy tayyorgarligini, balki mehnat faoliyatini amalga oshirishda real shart-sharoitlarga moslashishni, noaniq vaziyatlarda kasbga aloqador muammolarni keng ko'lamli hal qilish uchun amaliy tajriba orttirishini ham nazarda tutadi. Bundan tashqari, maktab o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish keng ko'lamda amalga oshirilishi o'qituvchilar shaxsining o'ziga xos fazilatlarini va xususiyatlarini rivojlantirishni ko'zda tutadi, hamdi ular o'z ustunliklarini aks ettiradi.

5. Malakali yondashuv asosida malaka oshirish jarayonini tashkil etish tamoyili maktab o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishda malakali yondashuv asosida quyidagi qoidadan kelib chiqadi: maktab o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish uning kasbiy malakasi bilan belgilanadi, unda maxsus bilimlar o'qituvchining bir qator shaxsiy xususiyatlari va shaxsiy fazilatlarini bilan to'ldirilishi kerak. Malakaviy yondashuvning ustuvorligi, malaka oshirish

jarayonida – professor-o‘qituvchidan tinglovchiga bilimlarni imtiyozli ravishda uzatilishi orqali qayta yo‘naltirish imkoniyati yaratilishi bilan belgilanadi, bu esa tinglovchining zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda, xususan, keskin raqobat sharoitida muvaffaqiyatli ishlashi, bilimlar to‘plamini egallash uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlar yaratish imkonini beradi.

6. Malaka oshirishni mehnat faoliyatini amalga oshirishning haqiqiy shartlari bilan bog‘lash tamoyili e‘tiborimizni malaka oshirishning amaliy-kasbiy, ijtimoiy-ta‘lim va innovatsion muhitini yaratish zarurligiga qaratadi.

Maktab o‘qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishning pedagogik strategiyasi komponentlari va elementlarini aniqlash va asoslashga o‘tish orqali quyidagi aspektlarga e‘tibor qaratamiz: maktab o‘qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish pedagogik strategiyasining komponentlari; maktab o‘qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish strategik rejalashtirish; maktab o‘qituvchisining samarali xulq-atvorini tavsiflash.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqotimizda nazariy modelni o‘zaro bog‘liq va bir-biriga bog‘liq bo‘lgan komponentlarning tizimli to‘plami sifatida ko‘rib chiqamiz, bu esa ularni amalga oshirish jarayonida malaka oshirishning amaliy-professional, ijtimoiy-ta‘lim va ilmiy-innovatsion muhitini shakllantiradi va shu bilan o‘qituvchilarning subyekt-shaxsiy rivojlanishini ta‘minlaydi.

Adabiyotlar:

1. Ш.С.Жуманов. «Умумий педагогика» фани бўйича ўқув-услубий мажмуа. - Самарқанд: СамДЧТИ, 2018, ... бет.
2. Б.Эргашев, З.Исмоилова. Олий таълим муассаси битирувчиларининг рақобатбардошлигини шакллантиришнинг педагогик стратегияси. Монография. 2019 йил. 165 б.
3. Икрамов М.А., Кўчқоров А.Х. Стратегик менежмент/ Ўқув қўлланма.- Тошкент 2005.
4. Петров, А. Н. Стратегическое управление как фактор конкурентоспособности / А.Н. Петров, Г.М. Гвичия // Проблемы современной экономики. -2004. - № 1-2(9-10). - С
5. Донина, И.А. Педагогическая стратегия становления конкурентоспособного персонала общеобразовательной организации/ И.А. Донина // Современные проблемы науки и образования. - 2014. - № 6. URL: www.scienceeducation.ru/2014 (дата обращения: 01.07.2015).
6. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-t/talim-uz/>

JISMONIY RIVOJLANISHDA NUQSONI BO'LGAN O'SMIRLAR HISSIY-IRODAVIY SOHALARINING RIVOJLANISHI

G.I. SATTAROVA,

Qarshi DU Psixologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD) dotsent

Mazkur maqolada aqliy rivojlanishi saqlangan holda tayanch harakatida nuqsoni bo'lgan o'smirlarda hissiy-irodaviy sifatlar shakllanishining o'ziga xosligi hamda hissiy va irodaviy sifatlar o'rtasidagi yuzap bog'liqlik yoritilgan. Shuningdek, jismoniy rivojlanishida nuqsoni bor o'smirlarning hissiy-irodaviy sohaslarini rivojlanishi eksperimental materiallar asosida izohlangan, natijalar yuzasidan o'ziga xos mushohadalar bildirilgan, subektlarda iroda shakllanishining jabhalari talqin qilingan, muammo bo'yicha umumiy empirik xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: nogironlik, o'smir, hissiy-irodaviy soha, maqsadlilik, mustaqillik, chidamlilik, o'zini o'zi nazorat qilish, lokus nazorat;

В данной статье освещена специфика формирования эмоционально-волевых качеств у подростков с дефектами в опорном движении с сохранением умственного развития, а также взаимосвязь между эмоциональными и волевыми качествами. Также на основе экспериментальных материалов было объяснено развитие эмоционально-волевой сферы подростков с ограниченными возможностями в их физическом развитии, высказаны конкретные наблюдения по результатам, интерпретированы аспекты формирования воли у испытуемых, даны общие эмпирические выводы по проблеме..

Ключевые слова: инвалидность, подросток, эмоционально-волевая сфера, целеустремленность, независимость, выносливость, самоконтроль, локусный контроль.

This article highlights the specifics of the formation of emotional and volitional qualities in adolescents with defects in the supporting movement with the preservation of mental development, as well as the relationship between emotional and volitional qualities. Also, on the basis of experimental materials, the development of the emotional and volitional sphere of adolescents with disabilities in their physical development was explained, specific observations on the results are made, aspects of the formation of will in the subjects are interpreted, general empirical conclusions on the problem are given.

Key words: disability, teenager, emotional and volitional sphere, purposefulness, independence, endurance, self-control, locus control.

Hissiy-irodaviy sifatlar – insonning fikrlash jarayoniga asoslangan, qarorlar qabul qilish va shu qarorga muvofiq o'z fikri va harakatlarini yo'naltirish qobiliyatidir. Tom ma'noda esa, hissiy-irodaviy sifatlar – faol qaror qabul qilish jaraeni sifatida,

atrof-muhitdagi qo'g'atuvchilar ta'siriga sezgir javob beruvchi ichki kuch hisoblanadi. Bundan tashqari, iroda ba'zan insonning motivatsion harakatlarida, ba'zan qaror qabul qilish uslubida hamda oliy maqsad va istaklari mazmunida namoyon bo'ladi. Mazkur qarashlardan farqli o'laroq, E.A.Kedyarova iroda fenomenini tushuntirishda uch muhim jihat mazmuniga alohida to'xtalib o'tadi[2]. Ya'ni harakatni tanlash, harakatni boshlash va o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish shular jumlasidandir. Boshqa bir olim, I.V.Plaxotnikovaning yozishicha, hissiy-irodaviy sifatlar bu - motivatsiya kuchi bilan belgilanadigan, xohish va istaklar bilan xarakterlanadigan mustaqil kuch kuchdir[3]. Mazkur yondashuvlarga muvofiq, ta'sir qilish kuchi -irodani harakatga keltirish qobiliyati sifatida namoyon bo'ladi.

Demak, hissiy-irodaviy kechinmalar tashqi ta'sirlar ostida paydo bo'lib, keyinchalik irodaviy sifatlar tomonidan nazorat qilinadi. Shuning uchun zaif istaklar uchun kuch sarf qilinmaydi va ular muddat o'tib o'z-o'zidan unitilib ketadi.

Shunday ekan hissiy-irodaviy sifatlariga jismoniy rivojlanishda nuqsoni bo'lgan o'smirlarning individual-psixologik xususiyatlarini biz korrelyatsion aloqadorlik orqali tekshirdik. Quyida keltiriladigan jadvalda jismoniy rivojlanishda ya'ni tayanch harakatida nuqsoni bor o'smirlarning ko'rsatkichlari taqdim etiladi.

1-jadval

Shaxsning ko'p omilli xususiyatlari, emotsional holatlarda o'zini nazorat qilish va subyektiv lokus nazorat so'rovnomalari o'rtasidagi korrelyatlar (K.Pirsonning r-korrelyatsiya statistik mezoni bo'yicha)

Shkalalar	Emotsional holatlarda o'zini nazorat qilish	Muloqotda o'zini nazorat qilish	Ijtimoiylashuvda o'zini nazorat qilish	Eksternal lokus nazorat	Internal lokus nazorat
Muloqotga moyillik	0,243	0,657**	0,565**	-0,277	0,438*
Hissiy barqaror-beqaror	-0,467*	0,543**	0,470*	0,669**	0,195
Hukmronlikka intilish-tobelik	0,480*	-0,286	0,434*	0,547**	0,178
Ijtimoiy yetuklik-onglilik	-0,427*	0,446*	-0,589**	0,245	0,438*
Dadilik-tortinchoqlik	0,487*	0,563**	-0,456*	0,587**	-0,595**
Ishonuvchanlik-shubhalanish	-0,485*	0,462*	0,465*	-0,259	-0,453*
O'ziga ishonch-ishonmaslik	0,585**	0,264	0,593**	0,445*	0,176
Mustaqillik-tobelik	0,575**	-0,667**	0,432*	0,658**	-0,693**
O'zini nazorat qilish-ta'sirchanlik	0,539**	0,205	0,579**	0,224	0,742**
Zo'riqish-bo'shahish	0,544**	0,437*	0,564**	0,445*	0,253

Izoh: * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$; *** - $p \leq 0,001$.

Dadillik-tortinchoqlik shkalasi emotsional holatlarda o'zini nazorat qilish, muloqotda o'zini nazorat qilish, ijtimoylashuvda o'zini nazorat qilish, eksternal lokus nazorat va internal lokus nazorat shkalalari bilan, ishonuvchanlik-shubhalanish shkalasi emotsional holatlarda o'zini nazorat qilish, muloqotda o'zini nazorat qilish, ijtimoylashuvda o'zini nazorat qilish va internal lokus nazorat shkalalari bilan, o'ziga ishonch-ishonmaslik shkalasi emotsional holatlarda o'zini nazorat qilish, ijtimoylashuvda o'zini nazorat qilish va eksternal lokus nazorat shkalalari bilan, mustaqillik-tobelik shkalasi emotsional holatlarda o'zini nazorat qilish, muloqotda o'zini nazorat qilish, ijtimoylashuvda o'zini nazorat qilish, eksternal lokus nazorat va internal lokus nazorat shkalalari bilan, o'zini nazorat qilish-ta'sirchanlik shkalasi emotsional holatlarda o'zini nazorat qilish, ijtimoylashuvda o'zini nazorat qilish va internal lokus nazorat shkalalari bilan, zo'riqish-bo'shshish shkalasi emotsional holatlarda o'zini nazorat qilish, muloqotda o'zini nazorat qilish, ijtimoylashuvda o'zini nazorat qilish, eksternal lokus nazorat kabi shkalalar bilan o'zaro aloqaga kirishgan. Hissiy-irodaviy sifatlar - maqsadlarni belgilash, rejalashtirish, tashqi va ichki to'siqlarni engishning ichki sharti, o'z hatti-harakatlarini nazorat qilish, kognitiv sxemalar, rejalashtirishning o'ziga xos xususiyatlari, maqsadlarni modellashtirish, hayotiy strategiyalar kabi funksiyalarni bajaradi [4]. Shu bois, irodaviy sifatlarini tushuntirishda yondo-shuvlararo integratsiya mavjud. Iroda masalasini o'rganishda, unga xos bo'lgan sifatlar majmuini tahlil etish o'ta ahamiyatli hisoblanib, u orqali ixtiyoriy harakatlarning tabiati kengroq tahlil etiladi. Shuning uchun, ixtiyoriy harakatlar murakkab his etiladi, kimlardir uni bajarishga qodir bo'lsalar, boshqalar esa, uning aksini ma'qul ko'radilar.

2-jadval

Emotsional intellekt va koping-indikator sifatlar so'rovnomalari o'rtasidagi korrelyatlar (K.Pirsonning r-korrelyatsiya statistik mezonini bo'yicha)

Shkalalar	Muammoni yechish	Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni qidirish	Muammodan qochish	Samimiylik (tanqidiy tafakkur)
O'z his-tuyg'ularini anglash	0,485*	0,573**	-0,245	0,583**
O'z his-tuyg'ularini boshqarish	0,448*	-0,476*	0,253	0,467*
Boshqalarning his-tuyg'ularini anglash	0,145	0,454*	0,537**	0,574**
Boshqalarning his-tuyg'ularini boshqarish	0,183	0,474*	0,204	0,557**
Emotsional intellektning ichki shaxsiy jihati	0,474*	0,169	-0,254	0,475*
Emotsional intellektning shaxslararo jihati	0,595**	0,279	-0,568**	0,575**
Emotsional intellektning integral ko'rsatkichi	0,242	0,443*	0,597**	0,465*

izoh: * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$; *** - $p \leq 0,001$.

Emotsional intellekt va koping-indikator sifatlar so'rovnomalarining o'zaro aloqasini o'rganishga qaratilgan natijalarga ko'ra, birinchi shkala o'z his-tuyg'ularini anglash shkalasi muammoni yechish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni qidirish va samimiylik (tanqidiy tafakkur) shkalalari bilan, o'z his-tuyg'ularini boshqarish shkalasi muammoni yechish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni qidirish va samimiylik (tanqidiy tafakkur) shkalalari bilan, boshqalarning his-tuyg'ularini anglash shkalasi ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni qidirish, muammodan qochish va samimiylik (tanqidiy tafakkur) shkalalari bilan, boshqalarning his-tuyg'ularini boshqarish shkalasi ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni qidirish va samimiylik (tanqidiy tafakkur) shkalalari bilan, emotsional intellektning ichki shaxsiy jihati shkalasi muammoni yechish va samimiylik (tanqidiy tafakkur) shkalalari bilan, emotsional intellektning shaxslararo jihati shkalasi muammoni yechish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni qidirish va samimiylik (tanqidiy tafakkur) shkalalari bilan, emotsional intellektning integral ko'rsatkichi shkalasi ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni qidirish, muammodan qochish va samimiylik (tanqidiy tafakkur) kabi shkalalar bilan o'zaro aloqaga kirishgan.

Hissiy-irodaviy sifatlarning quyidagi turlari ajratiladi:

- energiyalilik - bu sifat maqsadga erishishdagi qiyinchilikni engishda namoyon bo'ladi;
- mahorat, nazorat, intizom - bu sifat boshqa psixik funksiyalarni tartibga solish va nazorat qilishni ta'minlaydi;
- konsentrasiya - ta'sir sifati va vazifalar yoqimsiz bo'lganda, bu sifat alohida ahamiyatga ega sanaladi.

O'z his-tuyg'ularini anglash shkalasi irodaviy mas'uliyatlilik, jur'atlilik, qat'iylik shkalalari bilan, o'z his-tuyg'ularini boshqarish shkalasi irodaviy mas'uliyatlilik, jur'atlilik, matonatlilik va g'ayratlilik shkalalari bilan, boshqalarning his-tuyg'ularini anglash shkalasi irodaviy mas'uliyatlilik, jur'atlilik, matonatlilik, qat'iylik shkalalari bilan, boshqalarning his-tuyg'ularini boshqarish shkalasi irodaviy mas'uliyatlilik, jur'atlilik, qat'iylik va g'ayratlilik shkalalari bilan, emotsional intellektning ichki shaxsiy jihati shkalasi irodaviy mas'uliyatlilik, jur'atlilik, qat'iylik va g'ayratlilik shkalalari bilan, emotsional intellektning shaxslararo jihati shkalasi irodaviy mas'uliyatlilik, jur'atlilik, matonatlilik, qat'iylik va g'ayratlilik shkalalari bilan, emotsional intellektning integral ko'rsatkichi shkalasi irodaviy mas'uliyatlilik, jur'atlilik, matonatlilik va g'ayratlilik xususiyatlari bilan musbat aloqalarga kirishgan.

Demak, jismoniy rivojlanishdan ortda qolgan o'smir bolalarda hissiy-irodaviy

МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ ДОО

Д.ЗУФАРОВА,
соискатель УзНИИПН

Методы управления образованием определяются как способ достижения цели, реализации управленческих функций, как совокупность приемов целенаправленного воздействия субъектов управления на его объект.

Эффективное управление ДОО требует от руководителя знания методов руководства и умелого, гибкого их применения. Понятие «метод» (от греч. *methodos* – путь, способ познания, исследования) в словаре по педагогике раскрывается в двух аспектах:

- 1) способ построения и обоснования системы знаний;
- 2) совокупность относительно однородных приемов, правил, операций практического, или теоретического освоения действительности, подчиненных решению конкретной задачи.

Субъект управления в ДОО – руководитель, как главное звено в управляющей системе, а объект – все структурные компоненты управляемой системы, включая сотрудников, родителей и воспитанников.

Комплекс принципов, методов, организационных норм и технологических приемов управления образовательным процессом, направленный на повышение его эффективности, составляет суть педагогического менеджмента. В сферу управления образованием входит понятие «менеджер образования» – работник, профессионально выполняющий функции управления образованием на основе современных научных методов руководства. Существуют три группы (уровня) менеджеров образования: первая – административный персонал образовательных учреждений и органов управления образованием; вторая – руководители методических, юридических, финансово-экономических и иных служб системы образования; третья – педагог как субъект управления воспитательно-образовательной деятельностью воспитанников в ДОО.

Для иллюстрации он приводит группировку методов, взяв в качестве общей доминанты организационный аспект.

По нему методы можно сгруппировать:

- по объекту управления – государственные, региональные, местные, внутришкольные;
- субъекту управления – административные, хозяйственные, общественные; к этой же группе можно отнести метод взаимодействия, принятия совместных решений;
- целям управления – стратегические, тактические, оперативные;

- механизму влияния - социально-экономической, психолого- педагогической направленности;
- времени управленческих действий – перспективные, долгосрочные, текущие;
- стилю управления – авторитарные, демократические, либеральные.

Кроме того, методы можно группировать еще по очень многим основаниям: прогрессивные и консервативные; частные и общие; стандартные и оригинальные; логические и исторические; индуктивные и дедуктивные; фронтальные, коллективные, групповые, индивидуальные и т.д. По мнению М.М. Поташника, любая попытка комплексной, системной, общей классификации будет носить лишь условный, относительный, примерный характер.

В системе административных методов особое место отводится организации исполнения принятого решения. Они используются при определении структуры управления ДОУ, утверждении различных норм и нормативов, приеме и увольнении сотрудников, издании приказов, распоряжений и других видов решений, назначении ответственных за выполнение мероприятий. Заведующий организует сотрудников на выполнение решений с помощью указаний директивного характера.

Директива (приказ, распоряжение) – наиболее категоричная форма принятия решения, может носить характер указания, обязательного для исполнения, т.е. требования, касающегося отдельных моментов или сторон деятельности сотрудников, направленных на выполнение решения. Директиве должна быть присуща краткость: она не нуждается в доказательствах, основывается на решениях, принятых коллективом в результате совместных обсуждений. Заведующим рекомендуется реже прибегать к распоряжениям и приказам, так как директива основана на власти руководителя, а ее подчеркивание может вызвать негативную реакцию.

Традиционно к группе административных методов относят разные виды наказания сотрудников (более подробно будет рассмотрено при освещении методов социально-психологической и психолого-педагогической направленности).

Организационно-педагогические методы управления применяются при разработке и утверждении перспективных, годовых и текущих планов, положений, должностных инструкций, решений педагогического совета, положений о конкурсах, организации деятельности творческих групп, работе с общественными организациями, родителями. Здесь востребованы такие приемы, как агитация и консультация.

Агитация - сообщение информации с целью убедить сотрудников принять какое-либо решение, если есть несколько вариантов; требует от заведующего умения убеждать, доказывать, быть увлеченным, предполагает доверие к нему со стороны сотрудников.

Консультация - сообщение информации с целью совершенствования способностей работников, пополнения их знаний и умений. Консультации проводятся при возникновении потребности в них у исполнителей и требуют от заведующего компетентности, знания нужд и интересов своих сотрудников, их сильных и слабых сторон. Осуществляются в форме сообщения, совета, рекомендации, предложения. Заведующим рекомендуется максимально использовать инструктаж консультативного типа (просьбы, советы, агитацию).

Организационно-педагогические методы (методы организации деятельности сотрудников) призваны воздействовать на поведенческо-деятельностную сферу людей. Поручение – метод, связанный с выполнением заданий, поручающих человека к положительным поступкам, развивающим необходимые качества; сопровождается проверкой и оценкой выполненного.

Социально-психологические методы направлены на реализацию социального механизма управления. Используются в управлении развитием и становлением коллектива в целом, формированием круга единомышленников, созданием творческих и экспериментальных групп педагогов, развитием стремления сотрудников к самообразованию и самовоспитанию. Особая забота руководителя - создание благоприятного социально-психологического климата в учреждении.

Рассмотрим ряд методов социально-психологической и психолого-педагогической направленности. Убеждение – метод педагогического воздействия, посредством которого сознание, чувства и поведение человека подвергаются интеллектуально-эмоциональному воздействию. В отличие от внушения, убеждение основано на логике и доказательствах с целью выработки собственных взглядов и нравственных критериев. Рассматривается как способ управления поведением людей, регулирования их деятельности.

Создание воспитывающей ситуации – метод организации деятельности и поведения в специально созданных ситуациях. Может применяться, например, для молодых специалистов или сотрудников конфликтного типа, когда им предъявляется «нравственный образец» – пример правильного поведения, и создаются условия, побуждающие к аналогичному поведению.

Самовоспитание – метод, направленный на сознательное изменение человеком своей личности в соответствии с требованиями общества и личного плана развития. Периоды этого процесса: осознание собственных действий через внешнюю оценку; формирование самооценки и потребность ей соответствовать; деятельность по самовоспитанию и самосовершенствованию.

Пример – метод формирования сознания человека, заключающийся в том, чтобы на конкретных убедительных образцах проиллюстрировать личностный идеал и предъявить образец готовой программы поведения и деятельности; построен на склонности к подражанию (не только у детей, но и у взрослых).

Возвратно-оценочные (стимулирующие) методы, к которым относятся одобрение и осуждение, поощрение и наказание, а также внушение. Они направлены на регулирование через эмоционально-волевую сферу проявляющихся положительных и отрицательных качеств личности сотрудников: стимулирование положительных и сдерживание, нейтрализация отрицательных качеств.

Четко организованная в ДООУ система стимулов – важный фактор повышения эффективности труда, успешного выполнения принятых управленческих решений, а также средство воспитательного воздействия. Заведующий располагает ограниченными возможностями активизировать деятельность коллектива через материальное стимулирование. Поэтому для него важно владеть искусством морального стимулирования, воздействовать на людей собственным примером, уметь убеждать, внушать.

Поощрение – стимулирование положительных проявлений личности с помощью высокой оценки ее поступков, порождение чувства удовлетворения и радости от признания усилий и стараний. Поощрением в руководстве подчиненными являются одобрение, похвала, благодарность, награда, ответственное поручение, моральная поддержка в трудной ситуации, проявление доверия и восхищения, заботы и внимания, прощение за проступок и т.д.

В дошкольном образовании используются разнообразные виды поощрений сотрудников: благодарственные адреса, письма, подарки к праздникам, юбилейным датам (как по отношению к отдельным работникам, так и целым трудовым коллективам). Распространены награждения ДООУ по результатам смотров-конкурсов (тематических, готовности дошкольных учреждений к новому учебному году, летнему оздоровительному сезону и т.д). Организуются публичные награждения руководящих и педагогических работников на торжественных мероприятиях в масштабах ДООУ, города, района, области. За особые трудовые заслуги перед обществом и государством работники могут быть представлены к государственному наградам регионального, ведомственного уровня.

Литература:

1. Гогоберидзе А.Г. Предшкольное образование некоторые итоги размышлений (Концепция образования детей старшего дошкольного возраста) // Управление ДООУ. 2006. № 1.
2. Денякина Л.М. Вариативность форм предшкольного образования // Современный детский сад: методика и практика. 2007. № 9.
3. Скоролупова О.А., Федина Н.В. Организация деятельности взрослых и детей по реализации и освоению основной общеобразовательной программы дошкольного образования // Дошкольное воспитание. 2010. № 8.
4. Тимофеева Л.Л. Построение развивающих занятий со старшими дошкольниками. -М., 2006.

UZLUKSIZ TAYLIM ZHARAYONIDA TALABALARINI ILMIY-TAQIQT SALOQIYATNI SHAKLLANTIRISH – PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

M.X.ABELQOSIMOVA,

*Namangan Muhandislik Qurilish instituti
«Foydali qazilmalar va qayta ishlash texnologiyalari» kafedrası*

Makolada uzluksiz ta'lim zharayonida talabalarni ilmiy-tadqiqot ishlab chiqarish bilan bevosita bogliq bulgan kv boskichli talim tizimi rivozhlashtirish sifatlariga tasir etuvchi ishlab chiqarish.

Tayanch o'zlar: magistratura, bakalavr, ilmiy-ta'lim, kasbiy bilimlari, kasbiy bilimlari, tadqiqot yo'nalishi, magistrlik dasturlari.

В статье рассмотрены факторы, влияющие на качество развития многоуровневой образовательной системы, непосредственно связанные с развитием научно-исследовательской деятельности обучающихся в процессе непрерывного образования.

Ключевые слова: магистратура, бакалавр, степень магистра, научные исследования, профессиональные знания, повышение квалификации, научное направление, магистерские программы.

The article considers the factors influencing the quality of development of a multilevel educational system, directly related to the development of research activities of students in the process of continuous education.

Key words: master's degree, bachelor, scientific research, professional knowledge, advanced training, scientific direction, master's programs.

Turli xil bilim sohalaridagi turli mustaqil faoliyatlarda ishtirok etishiga asoslanib, insonning intellektual va axloqiy rivojlanishi ta'limni rivojlantirishning strategik yo'nalishi sifatida qaralishi mumkin. Shuning uchun bakalavr, magistratura darajasida tadqiqot faoliyatiga (TF) tayyorlik kasbiy tayyorgarlikning eng muhim va asosiy tayanchlardan biriga aylanib bormoqda, chunki bu nafaqat maqsad, balki bitiruvchi talaba shaxsini samarali rivojlantirish vositasi hamdir.

Uzluksiz ta'lim jarayonida bakalavr va magistraturaning asosiy vazifalaridan biri talabalarda ilmiy-tadqiqot salohiyatni shakllantirishdan iborat. Tadqiqotlarga ko'rsatganidek, mavjud formatda talabalarni tayyorlash tizimi qo'yilgan talablarga javob bermaydi, bu esa oliy o'quv yurtidan keyingi ta'limni olish, ilmiy darajaga ega bo'lish istagidagi talabgorlar darajasining

pastligida n, ishlash va h.k.) uchun yetarli darajada vaqt resursini ajratishga imkon bermaydi;

o'qitiladigan fanlar asosan kasbiy salohiyatni shakllantirishga qaratilgan, dissertatsiya tadqiqotlari esa, ta'lim olishning faqatgina 2 yilida (3-4 semestrlar) faollashadigan o'quv jarayonining ikkinchi rejasida qoladi;

ilmiy-tadqiqot qobiliyatini shakllantirish, asosan faqat gumanitar blok fanlarining hisobiga diskret xarakterga egaligi;

magistraturada ta'lim-ilmiy muhit, ilmiy infratuzilmaning (loyihalar ustida ishlash, disput klublari, dissertatsiya tayyorlash bo'yicha treninglar, har haftalik ilmiy-uslubiy seminarlar va h. k.) mavjud emasligi;

magistraturaga qabul qilishning mavjud tizimi, talabgorning ilmiy salohiyatini hisobga olmaydi, ya'ni talabgorning ilmiy tadqiqotlarga moyilligini obyektiv baholashning diagnostika mexanizmlari va boshqalar qabul qilish tartibiga kiritilmagan.

Shubhasiz, mavjud magistratura, avvalom bor, tor kasbiy sohada mutaxassislarni tayyorlashga qaratilgan va asosan, ilmiy sektorning emas, balki mamlakatimiz iqtisodiyoti va xalq xo'jaligining yuqori malakali mutaxassislarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish kabi vazifalarini hal etadi. Magistratura bitiruvchilari akademik ta'limning yuqori darajasi va ilmiy ishlarga tayyor emaslar. Mazkur holat doktorlik dasturining muvaffaqiyatli bajarilishiga va dissertatsiya tadqiqotlarining o'z vaqtida va sifatli bajarilishiga yordam bermaydi.

Shuni ta'kidlash joizki, ma'lum bir ilmiy bazasiz (ilmiy-tadqiqot ko'nikmalari va kompetensiyalari) bakalavriat va hatto magistraturada yetarli darajada shakllanmagan ilmiy tadqiqotlarni muvaffaqiyatli va sifatli amalga oshirish mumkin emas. Ushbu bo'shliq (qandaydir ma'noda), oliy o'quv yurtidan keyingi uzluksiz ta'lim tizimida (aspirantura) falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasini himoya qilish bilan to'ldiriladi, bu esa o'z navbatida doktorlik dissertatsiyasini (DSc) muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ilmiy platforma bo'lib xizmat qiladi.

Savol tug'iladi: hozirgi sharoitda bo'lgani kabi, doktorlik ishlarining sifatini yaxshilash. Javob oddiy – doktorlik dissertatsiyasi ustida ish olib borgan talabgorlarning ilmiy-tadqiqot kompetensiyalarini oshirish kerak. Lekin masalaning ikkinchi tomoni ham bor, buni qanday qilib amalga oshirish mumkin.

Mutaxassislarni ko'p bosqichli tayyorlash xalqaro amaliyotining tahlili, shuningdek, magistrnlarni tayyorlash bo'yicha mahalliy tizimning 15 yillik tajribasi, ilgari surilgan muammoni hal etishning quyidagi variantini taklif qilish imkonini beradi.

Magistrlarni, ta'limning ikki yo'nalishi bo'yicha tayyorlash:

- 1- kasbiy,
- 2- yo'nalish tadqiqot.

Kasbiy bilimlari, ko'nikmalarini oshirish – bu, magistrnlarni tayyorlashning mavjud tizimi (ta'lim yo'nalishi bo'yicha bakalvriatni davom ettirish) bo'lib, uning fundamentalligi va amaliyotga yo'naltirilganligi kuchaytiriladi.

Tadqiqot yo'nalishi – avvalom bor, magistr va ilmiy rahbarning hamkorlikda ishlashlari asosida dissertatsiya ishini bajarishiga qaratiladi. Shunday qilib, tadqiqot magistraturasi «pedagog-magistrant» klassik modelidan, magistrant va ilmiy rahbarning hamkorlik modeliga, katta ilmiy xodim-izlanuvchilar institutiga o'xshash ta'lim-tadqiqot infratuzilmasini yaratishga imkon beradi. Bir birini to'ldiruvchi jarayonni: magistrning kasbiy tadqiqotchilik tajribasini orttirish va magistrantning ilmiy-tadqiqot salohiyatini shakllantirishga qaratilgan shaxsiy rivojlanishini qo'shish, ta'lim dasturining belgilochi tavsifi bo'ladi.

Uzluksiz ta'lim dasturi magistrantlarni tadqiqot va ta'lim manfaatlarining integratsiyasini ta'minlashi lozim. Bunday dasturlardagi yo'naltirilgan ilmiy-tadqiqot tayyorlash, bitiruvchining turli intellektual faoliyat sohalaridagi raqobatbardoshligini oshirib, mehnat bozoriga chiqish uchun qulay sharoit yaratib beradigan nafaqat kasbiy, balki ilmiy-tadqiqot salohiyatlarini ham shakllantirishga qaratilgan, hajmi bo'yicha kichik, ammo puxta rejalashtirilgan ta'lim dasturi bilan uyg'unlashib ketishi lozim.

Xulosa. Oliy ta'lim muassasalari huzurida tashkil etilgan va uzluksiz ta'lim muassasasi uchun ustuvor hisoblangan ilmiy yo'nalishlar sohasida muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatayotgan ilmiy maktablarning mavjud bo'lishi, bakalavr hamda magistratura tadqiqot dasturlarini amalga oshirishning samarali tashkiliy shakli bo'lishi lozim. Boshqacha qilib aytganda, tadqiqot bakalavri va magistraturasi, fanning ma'lum bir yoki boshqa yo'nalishidagi ilmiy maktab muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatayotgan joyda ochilishi kerak.

Tadqiqot natijalari bakalavr hamda magistraturadagi o'quv jarayoni uchun muhimligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, hal qilinishi kerak bo'lgan yangi masalalar va muammolar aniqlandi. Keyingi tadqiqotlar talabalarni kredit asosida o'qitish texnologiyalari sharoitida tayyorlashni takomillashtirish, shuningdek, bakalavr hamda magistrantlarning metodologik bilimlarini shakllantirishga yordam beradigan pedagogik sharoitlarning nazariy asoslanishini talab qiladi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Джураев Р.Х., Махмудов А.Х. Готовыли выпускники магистратуры успешно проводить научные исследования в рамках докторских работ. Анализ, проблемы, решения //Uzluksiz ta'lim.-Ташкент, 2015.-№4.- С. 42-45
2. Махмудов А.Х. Совершенствование дидактического обеспечения компетентностной подготовки будущих магистров, дисс д-ра. пед. наук. Ташкент, 2017. 226 с
3. Махмудов А.Х. Компетентностный подход к подготовке магистров технических специальностей (методологические и дидактические аспекты). Монография, ISBN-978-9943-10-749-6, Ташкент, 2012.- 168 с.
4. Аветисова Л.А. Научно-исследовательская деятельность учащихся - модель педагогической технологии. [открытыйурок.рф/статьи/620136/](http://otkrytyyurok.rf/statyi/620136/).
5. М.Абелкосимова «Дидактические условия развития научно-исследовательских компетенций магистров в инновационной образовательной системе». Eurasian journal of academic research, 2(11), 528-533 стр. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7202702>
6. Махмудов А. Х., Абелкосимова М. К вопросу формирования готовности магистрантов к научно-исследовательской деятельности Современное образование (Узбекистан). - 2020. - №. 1 (86). <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-formirovaniya-gotovnosti-magistrantov-k-nauchno-issledovatel'skoy-deyatelnosti>.
7. Абелкосимова Мухаррам Хамидовна Факторы, влияющие на качество развития научно исследовательских компетенций у магистров технических специальностей. «Экономика и социум» №5(108) 2023. https://www.iupr.ru/_files/ugd/b06fdc_e5f18820b49b4-f8184adec98040fcb0.-pdf?index=true

O'SMIR YOSHIDAGI O'QUVCHILARDA JISMONIY TARBIYAGA QIZIQISHNI SHAKLLANTIRISH

N.S.ALIMOVA,

*O'zbekiston Pedagogika fanlari
ilmiy-tadqiqot instituti tayanch doktoranti (PhD)*

Ushbu maqolada o'quvchilarning jismoniy madaniyatga qiziqishini rivojlantirish xususiyatlari, o'smirlik davrida o'g'il bolalar va qiz bolalarda qiziqishning namoyon bo'lish xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, o'smirlik davrida jismoniy madaniyatga qiziqishni rivojlantirish o'qituvchining vazifalari, sinfdagi barcha o'quvchilar tomonidan mashqlar va topshiriqlarni muvaffaqiyatli bajarish metodikasi keltirilgan.

Kalit so'zlar: jismoniy madaniyat, qiziqish, o'qituvchi, o'quvchi, o'smirlik yoshi, o'g'il bolalar, qiz bolalar, dars, jismoniy mashqlar.

В данной статье рассматриваются особенности развития интереса школьников к физической культуре, особенности проявления интереса у юношей и девушек в подростковом возрасте. Также представлены задачи учителя по развитию интереса к физической культуре в подростковом возрасте, методика успешного выполнения упражнений и заданий всеми учащимися класса.

Ключевые слова: физическая культура, интерес, учитель, ученик, подростковый возраст, мальчики, девочки, урок, упражнение.

This article discusses the features of the development of schoolchildren's interest in physical culture, the features of showing interest in boys and girls in adolescence. The tasks of the teacher in developing interest in physical culture in adolescence, the methodology for the successful completion of exercises and tasks by all students of the class are also presented.

Key words: physical education, interest, teacher, student, adolescence, boys, girls, lesson, exercise.

Jamiyatimizdagi ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlarni rivojlantirish konsepsiyasi, uzluksiz ta'lim tizimidagi islohotlar o'quvchi shaxsini har tomonlama takomillashtirish, ijtimoiy-pedagogik vazifalarni amalga oshirish yo'nalishlari va texnologiyalariga yangi talablarni qo'yimoqda.

O'quvchilarning jismoniy tarbiyasi muammolariga ham yangicha yondashilmoqda, chunki bunda har bir insonning salomatligi va sog'lom turmush tarzining asoslari shakllanadi.

Asosiy qism. Bugungi kunda uzluksiz ta'lim, oila va jamiyatda yosh avlodni mustaqil hayotga, mehnat jarayoniga, harbiy xizmatga jismoniy tayyorlash masalalarida muammolar yuzaga kelmoqda. Chunki ko'pgina o'quvchilar nafaqat

zaif jismoniy tayyorgarlikka egalar. Balki salomatliklarida muammolar ham mavjud. Buning asosiy sabablaridan biri esa o'quvchilarda jismoniy tarbiya bilan shug'ullanishga qiziqishning yo'qligidir.

Shu sababli ham o'quvchilarni jismoniy tarbiya va sport sohasiga qiziqishlarini shakllantirish muammosi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga mazkur muammo kompleks ravishda to'liq o'rganilmaganligini ta'kidlash mumkin. Olib borilgan tadqiqotlar va empirik ma'lumotlar muammoni to'liq ochib bermaydi, mazkur muammoning murakkabligi va mohiyatini aks ettirmaydi (P.F. Lesgaft, L.P. Matveev, A.F. Novikov va o'zbekistonlik olimlar R.Salomov, K.M. Mahkamjonov, Yu.M. Yunusova, Sh.H. Xonkeldiev, A.A. Abdullaev, H.T. Rafiev, H.A. Botirov, O'.Ibrohimov [1; 2; 3; 4]).

Shuningdek, jismoniy tarbiyaga qiziqish tushunchasiga ham aniq ta'riflar, o'quvchilarni jismoniy tarbiyalash sohasidagi ilmiy-amaliy muammoni hal etishga metodologik va konseptual yondashuvlar ishlab chiqilmagan hamda mazkur jamiyat va shaxs uchun hayotiy muhim masala hisoblangan o'quvchilarda jismoniy tarbiyaga qiziqishni shakllantirish usullari, yo'llari, vosita va metodikalari aniqlashtirilmagan. Shu sababli umumta'lim maktablari o'smir yoshidagi o'quvchilarining jismoniy tarbiyaga qiziqishlarini o'rganish, uzluksiz ta'lim jarayonida o'quvchilarda jismoniy madaniyatga faol va barqaror qiziqishni shakllantirishning samarali vositalari va metodikalari tizimini ishlab chiqish va ilmiy asoslash uzluksiz ta'lim pedagogikasi oldida turgan dolzarb muammo hisoblanadi.

Shu jihatdan bugungi kunda maktab ta'limi jarayonida quyidagi vazifalar hal etilishi talab etiladi:

1. O'quvchilarning darsda faolliklarini oshirish omili sifatida jismoniy madaniyatga qiziqishlarini tadqiq etish.
2. Qiziqishlarni shakllantirishni o'rganish va umumta'lim jarayonida jismoniy madaniyat darslarining samarali texnologiyalarini aniqlashtirish.
3. O'quvchilarning jismoniy tarbiyaga qiziqishlarini shakllantirish orqali ularning faolliklarini oshirish va sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish.

O'quvchilarning jismoniy madaniyat darslariga qiziqishlari turlicha bo'lishi bilan birga, o'smirlik yoshida o'quvchilarning fiziologik rivojlanishlariga ko'ra bu masala yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda ularning salomatlikni mustahkamlash, gavdani to'g'ri shakllantirish, harakat va irodaviy sifatarni rivojlantirishga qiziqishlar shakllanishi mumkin.

O'smir yoshidagi o'g'il bolalar va qiz bolalarning qiziqishlari farqlanadi, masalan qiz bolalar ko'proq chiroyli gavda ko'rinishi, egiluvchanlikni, harakatlar va yurishdagi noziklikni ko'proq o'ylaydilar, ammo ephillik, tezlik, kuch va

chidamlilikni rivojlantirishga qiziqmaydilar. O'g'il bolalar esa kuch, chidamlilik, tezlik, epcillikni rivojlantirishga ko'proq qiziqadilar.

Shuningdek, 6-7 sinflardan boshlab, o'smirlik yoshida o'quvchilarda kichik maktab yoshidan farqli ravishda jismoniy mashqlar bilan biror-biror bir aniq maqsadda ongli shug'ullanadilar, bunda boshlang'ich sinflarda esa umuman harakatli faollikka, masalan yugurish, sakrashga qiziqib, bu ularning jimoniy va ruhiy rivojlanishlarining vositasi ekanligini anglab yetmaydilar. Yuqori sinflarga o'tganda esa muayyan kasbiy faoliyatga o'zini tayyorlash, ya'ni ularning hayot rejalariga taalluqli motivlari ustunlik qiladi.

Jumladan o'quvchilar o'quv dasturining turli materiallariga ham turlicha qiziqish namoyon etadilar. Boshlang'hich sinflarda o'g'il bolalar sport o'yinlarini, qiz bolalar esa harakatli o'yinlarni afzal ko'radilar. O'quv dasturining qolgan barcha mashqlari boshlang'ich sinflarda o'quvchilarga taxminan bir xil darajada qiziqish uyg'otadi. Bunda o'quvchilarda jismoniy madaniyatga qiziqishning namoyon bo'lishining aniq sabablarini hisobga olib jismoniy tarbiya o'qituvchisi dars jarayonida jismoniy madaniyatni targ'ibot qilish, umuman o'tiladigan materialdan qat'iy nazar mazkur darslarga qiziqishni shakllantirishi kerak.

6-sinfdan boshlab esa o'quvchilarning qiziqishlarining tabaqalanishi ortib boradi. 7-sinfdan boshlab murakkab va musobaqa turidagi mashqlarga qiziqishning keskin pasayishi seziladi. Bunga bir qancha omillar sabab bo'lishi mumkin. Birinchidan, o'smirlik davrida tengdoshlari orasida o'zining hurmat-obro'sini saqlash ahamiyatli bo'lib, musobaqa vaqtidagi sodir bo'ladigan omadsizliklardan keskin ta'sirlanishlari kuzatiladi. Ikkinchidan, qator tadqiqotlarda aniqlanganidek, kichik yoshdan o'smirlik yoshiga o'tish davrida jismoniy tarbiya darslariga ijobiy munosabat pasayib boradi. Bu ayniqsa harakat faolligi o'rtacha va past bo'lgan o'quvchilar guruhlarida ayniqsa sezilarlidir.

Jismoniy madaniyat mashg'ulotlariga motivlar o'quvchining harakatlar, yangi taassurotlar, yangi ma'lumotlarga bo'lgan tabiiy ehtiyojlari asosida shakllanadi.

Jismoniy madaniyatga faol ijobiy qiziqish motivatsion jarayonlarning integral ifodasi hisoblanadi va rivojlanishi natijasida jismoniy takomillashishdagi yangi, ikkilamchi ehtiyojga aylanadi va uning asosida yangi motiv hamda qiziqishlar paydo bo'ladi. Qiziqishni rivojlantirish jarayonida o'quvchini jismoniy shakllantirishdagi faolligi tarbiyalanadi, jismoniy mashqlar, gigiena me'yorlari va amallariga odatlar shakllanadi. Qiziqish, motiv, ehtiyoj va odatlar umumiy holda o'quvchilarning jismoniy madaniyatga ijobiy munosabatlarini belgilab beradi. Shu tariqa, jismoniy madaniyatga qiziqish o'quvchining yuqoridagi shaxsiy xususiyatlari tizimida asosiy hisoblanadi.

Jismoniy madaniyat darslarida o'quvchilarning bu darslarga qiziqishlarini

rivojlantirish maqsadida topshiriqlarni to'g'ri qo'yish muhim ahamiyatga egadir. O'qituvchi darsda topshiriqlarni berishda xatoliklarga yo'l qo'ygan hollarda o'quvchilarning faolliklari pasayishi kuzatiladi. B.M.Shapiro ulardan ko'p uchraydiganlarini ajratadi [2]:

1. O'qituvchi hal etilishi kerak bo'lgan vazifani qo'ymasdan, balki o'quvchilar darsda bajarishlari kerak bo'lgan mashqlarni sanab berishi.

2. O'qituvchi o'quvchilar oldiga qo'yan vazifalar o'quvchilar uchun emas, balki uning o'zi uchun ahamiyatli bo'lishi. Masalan, o'qituvchi o'quvchilarga bugun oraliq nazorat uchun qayta topshirishlar bo'lishini, yoki bugungi darsda to'pni boshqarishni takomillashtirish zarurligini aytishi kabilar.

3. O'qituvchi o'quvchilar uchun e'tiborli bo'lmagan topshiriqlarni qo'yadi.

Vazifani aniq qo'yilishi ham, agar o'quvchini e'tiborini jalb eta olmasa, uning ehtiyojlariga mos kelmasa kutilgan natijani ta'minlamasligi ma'lum. Vazifa o'quvchi uchun ahamiyatli bo'lgan faoliyatga singdirilishi, u kutgan natijaga olib borishi kerak. Masalan, o'qituvchi dars yakunida o'g'il bolalar va qiz bolalar o'rtasida basketbol o'yini o'tkazilishi va bunda to'g'ri uzatishdan keyingi savatga tushgan to'plar hisobga olinishini e'lon qiladi. Bu holatda o'quvchilarda sherigiga to'pni to'g'ri uzatish mashqini bajarishga qiziqish uyg'onadi.

Tasodifiy mashqni to'g'ri bajarish barqaror ahamiyat kasb etmaydi, u faqatgina hozirgi vazifani bajarish uchun saqlanadi va vazifa hal etilishi bilan xotiradan o'chadi [4, 28]. Shu sababli jismoniy tarbiya o'qituvchilari keyingi sinflarda ko'pincha dasturning hatto sodda mashqlarini qaytadan o'rgatishga majbur bo'lishlari kuzatiladi.

Shu sababli o'qituvchi pedagogik faoliyatning murakkabliklariga tayyor bo'lishi, o'zining kasbiy mahoratini oshirib, pedagogik yechimlar tajribasini egallashga intilishi kerak.

O'quvchilarning darsdagi yuklamasi xalaqit qiluvchi to'xtalishlarni bartaraf etish, o'quvchilarni doimiy nazorat qilish, istisnosiz barcha o'quvchilarni o'quv faoliyatida faol ishtirokini ta'minlash kabi tashkiliy-pedagogik chora-tadbirlar orqali ta'minlanadi [1].

Jismoniy tarbiya darslarida ko'pincha o'quvchilar mashqni bajarish uchun o'z navbatlarini kutishga majburliklarini kuzatish mumkin. Shu sababli xalaqit qiluvchi to'xtalishlarni bartaraf etish muhim hisoblanadi. Masalan, qumga sakrash bir necha soniyada amalga oshiriladi, ammo navbat kutish uchun ikki daqiqadan ortiq kutish kerak, to'pni savatga tushirish bir necha soniyada amalga oshiriladi, ammo unga navbat kutishga bir necha daqiqa vaqt sarflanadi. Bu kabi uzoq kutishlar o'quvchilarning harakatga tayyorligi, ishtiyiqi darajasini pasaytirishi kuzatiladi.

O'quvchilarni doimiy nazoratini amalga oshirishda, ularning hatti-harakatlari va xulqlari baholanishi o'quvchilarning jismoniy tarbiya darsida faollashtirishga yordam beradi. Shu sababli ba'zi darslardan oldin o'qituvchi ayniqsa faol bo'lmagan o'quvchilarni butun sinfning yoki alohida o'quvchilarning faolligi, intizomlilikini va bajaradigan mashqlari baholanishi to'g'risida ogohlantirishi mumkin.

Barcha o'quvchilarni faoliyatga jalb etish. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlaridan ozod etilgan o'quvchilar darsda faqat kuzatuvchi sifatida emas, balki faol ishtirokchi bo'lishlari, hakamlilik qilishlari, alohida o'quvchilarning faolligini nazorat qilishlari, yordamchi rolda ishtirok etishlari kerak.

Foydalanilgan ro'yxati:

1. Ильин Е.П. Психология физического воспитания: Учебник для институтов и факультетов физической культуры: 2-е изд., испр. и допол. СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2000. - 486 с.
2. Шапиро Б.М., Башмакова Л.Н., Курмакнова Г.У. Здоровый образ жизни. Пособие для учителей. - Алмата. 2003.
3. Хамракулов Р.А. Пути совершенствования физического воспитания студенческой молодежи //Фаргона давлат университети илмий журнал. 2001. № 1. - С. 23.
4. Юнусова Ю.М. Теория и методика физической культуры. - Ташкент. 2007. с. 311.
5. Юнусов Т.Т., Юнусова Ю.М., Кудратов Р.К. «Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тестлари-саломатлик гарови. Ўзбекистон аҳолиси саломатлиги ва жисмоний тайёргарлик даражасини аниқлашда махсус тестлари бўйича услубий қўлланма. - Т., 2004. - Б. 29.

РЕАЛИЗАЦИЯ ВОСПИТАТЕЛЬНОГО АСПЕКТА В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ СТАРШИХ ШКОЛЬНИКОВ

З.КАРИМОВА,
преподаватель МГУ

В статье рассматриваются особенности деятельности учителя при реализации воспитательного аспекта на старшей ступени обучения в школе на основе ИКТ. Статья затрагивает проблему активизации теоретических знаний, практических навыков и личностных качеств педагога при использовании ИКТ в процессе реализации воспитательного аспекта иноязычного образования.

Ключевые слова: воспитательный аспект иноязычного образования, сотрудничество, ценности, информационные и коммуникационные технологии, обучение иностранным языкам.

The following article reviews the peculiarities of teacher's activities while implementing the educational aspect of Foreign Language Education with the help of Information Technologies in middle school. The article dwells upon the activation of teacher's theoretical knowledge, practical skills and inner traits when implementing Information Technologies in the foreign language learning.

Key words: upbringing aspect of Cross Cultural education, cooperation, values, Computer Technologies, methods of Foreign Language teaching.

Во все времена первостепенной целью воспитания выступало гармоничное, всестороннее развитие личности, формирование нравственных, моральных, этических качеств обучающихся с активной гражданской позицией, способных почитать и сохранять традиции своего народа и принимать, с уважением относиться к культурно-историческому наследию других народов. И именно на учителя, педагога, возложена эта ответственная миссия – формирование граждан сознательных, интеллектуально, духовно и морально развитых. Особую природу воспитательной деятельности подчеркивает И. А. Колесникова, считающая, что «воспитание не существует отдельно, встраиваясь в другие виды активности и педагогические процессы и будучи тесно связанным с ними, воспитание отличается ярко выраженной спецификой» [1, с. 4-5]. Посредством воспитания личность приобщается к культуре, приобретает духовные ценности, формируется ее направленность и развивается творческая активность.

Сегодня образование, как и другие области, претерпевает информа-

тизацию, старше школьники уже обладают обширными знаниями в области интернет-технологий, однако чаще всего их работа и общение в сетях принимают форму развлечения, при этом познавательные, в частности образовательные, мотивы работы с компьютером стоят чуть ли не на последнем месте. Поэтому педагоги должны сделать информационные и коммуникационные технологии (далее – ИКТ) инструментом, средством не только обучения, но и воспитания старших школьников.

Очевидно, что при выборе стратегий воспитания в образовательном процессе учитель сталкивается с определенными трудностями. Если речь идет о реализации воспитательного аспекта в иноязычном образовании на основе применения ресурсов сети Интернет, то педагогу приходится не только содействовать развитию обучающегося как интеллектуальной, духовной и нравственной личности, но и быть компетентным в области ИКТ, посредством которых сейчас представляется возможным формирование творческой, социально активной личности. Как замечает О. В. Завалишина, «современное образование уже немислимо без внедрения инновационных приемов в учебный процесс, сетевые технологии становятся его естественной частью, а неумение работать с ИКТ скоро будет приравняться к неграмотности» [2, с. 5]. Этот факт выдвигает неотъемлемым условием для учителей привлечение и активное использование современных ИКТ на уроках. При этом меняется не только организация и структура урока иностранного языка, но и особенности педагогической деятельности учителя. Не стоит забывать и о том, что перед педагогом встает самая главная задача – воспитание.

Для того чтобы определить содержание воспитательного аспекта, обратимся к Е. И. Пассову, который дает перечень воспитательных целей и задач иноязычного образования. Это общенациональные ценности, жизнь как ценность, мировая культура, свободы и права личности, общение и сотрудничество [3, с. 267-268]. Формирование общенациональных ценностей у воспитанников является первостепенной целью для педагога. Безусловно, при достижении этой цели каждый педагог должен изменить педагогическую практику, подразумевающую теперь включение и использование ресурсов сети Интернет и цифровых образовательных ресурсов при организации индивидуальной, парной и групповой работы обучающихся. Учителю важно знать, где и когда применять ИКТ для работы в классе, для управления учебным процессом, не только для развития воспитанников, но и для своего личностного раз-

вития и роста как профессионала. Также от учителей требуется умение не только применять ИКТ для организации работы, но и для ее оценивания, для составления тематических планов и ведения тематической отчетности.

Так, для решения жизненных проблем, которые могут быть связаны с природой, жизнью человека, охраной здоровья, с разрешением конфликтов, учитель может привлечь в свою педагогическую практику социальные мультимедийные сервисы, позволяющие просматривать фотографии по необходимой теме, видеозаписи выступлений ученых, очевидцев событий, учебные аудиозаписи и видеофильмы. Используя материалы мультимедийных сервисов, учитель отбирает, разрабатывает и совместно с обучающимися проводит учебные мероприятия, направленные на формирования гуманистического мировоззрения, бережного отношения к природе, рационального отношения к жизни. Педагогу приходится менять учебный план таким образом, чтобы обеспечить глубокое усвоение знаний, которые все участники образовательного процесса могли бы применить на практике, для решения конкретно поставленных задач, а также адекватно оценивать способности школьников. При этом обучение становится лично ориентированным, а задействование сетевых ресурсов предоставляет доступ к обширному объему информации. Однако обязательным условием должно стать переработка найденной информации по теме, «пропускание» ее сквозь призму собственного сознания, а не слепое верование в ее точность и истинность. Педагогу крайне необходимо мастерски пользоваться современными технологиями, чтобы разрабатывать планы, оценивать работу на уроке и внеурочную деятельность в сети Интернет, контактировать с экспертами по выбранной проблематике, общаться с другими педагогами и использовать сеть для обмена опытом с коллегами, а вследствие чего расти лично и профессионально.

На уроке иностранного языка очень важно дать школьникам представления не только о стране изучаемого языка, но и о мировой культуре в целом. На помощь приходят аутентичные видеофильмы и аудиозаписи, общение в социальных сетях и по Skype с носителями изучаемого языка, совместно выполняемые проекты, направленные на изучение мировой литературы, науки, памятников культуры и искусства. При этом ценностью выступает мировая культура, а совместная работа педагога и обучающихся выходит за рамки привычного урока и внеклассных мероприятий. Теперь учитель получает прекрасную возможность не только осуществлять про-

цесс воспитания и обучения в классной комнате, но и широко используя виртуальную коммуникацию. Это обеспечивает интеграцию собственного знания с новым, полученным путем самостоятельного поиска, мини-исследования. Педагог на протяжении всей работы не отходит на второй план, а активно выступает наставником, помогающим всем участникам образовательного процесса овладеть навыками, наиболее востребованными в современном обществе.

Одновременно со школьниками приходится совершенствоваться и самому педагогу, поэтому можно сказать, что процесс обучения становится взаимным. При этом проявляются такие ценности, как общение и сотрудничество, ведь теперь все участники коммуникативного процесса равны, сотрудничество учителя со школьниками способствует уважительному отношению к мнениям других людей, их взглядам, способу деятельности, учит достигать общего согласия при различии взглядов на ту или иную проблему. Вместе с тем затрагиваются и такие ценности, как свобода и право личности, право каждого имеет свою позицию и собственное видение той или иной проблемы, ведь при проявлении уважительного отношения к мнениям других, принятии точек зрения, кардинально отличающихся от собственных, школьники учатся уважать и достоинство других людей.

Итак, очевидно, что залогом успешной работы учителя иностранного языка в современном информационном обществе становится не только постоянное самообразование, знание и владение различными методами и формами преподавания, но и умение жить в информационном мире.

Поэтому каждый современный учитель должен понимать роль ИКТ в образовании, уметь оценивать результаты деятельности, выходящей за рамки классического урока, уметь планировать урок с учетом особенностей причин информационных технологий. Теперь важным аспектом является интеграция традиционных педагогических практик и методов работы с ИКТ. Неотъемлемой частью работы учителя становится организация и управление учебно-воспитательным процессом в различных условиях с применением ресурсов сети Интернет, а также использование инновационных технологий для повышения своего профессионализма и производительности труда. Очень важно для педагогов знать и уметь соблюдать требования безопасной работы в Интернете.

Однако не стоит забывать и о системе ценностей, которые определяют содержание воспитательного аспекта иноязычного образования, и которые, по мнению Е. И. Пассова, позволяют вырастить человека духовного. Поэтому применение ИКТ должно в большей степени ориентироваться на реализацию воспитательного аспекта, ведь именно воспитание делает из каждого школьника Человека с большой буквы, настоящую личность со сложившейся системой ценностей, убеждений, достойного представителя своей страны, уважающего и принимающего при этом достояние и особенности других культур.

Список литературы:

1. Воспитательная деятельность педагога: учеб, пособие для студентов, высш. учеб, заведений / И. А. Колесникова и др.; под общ. ред. В. А. Сластенина и И. А. Колесниковой. М.: Академия, 2005. 336 с.
2. Завалишина О. В. Как помочь подростку, увлеченному Интернетом: метод, рекомендации педагогам и родителям. Курск: Из-во ОГОУ ДПО «КИНПО (ПК и ППП) СОО», 2012. 140 с.
3. Пассов Е. И. Методика как теория и технология иноязычного образования. Кн. 1. Елец: ЕГУ им. И. А. Бунина, 2010. 543 с.

*Jurnalning ushbu sonini
tayyorlashda qatnashganlar:
L.Qaraxanova, S.Pirmatov.*

*O'zbekiston Matbuot va axborot agentligidan
03.01.2007 yilda № 0101 tartib raqami bilan
ro'yxatdan o'tgan.*

*«Uzluksiz ta'lim» jurnali O'zbekiston Respublikasi OAK
rayosatining 2013 yil 30 dekabrda 201/3-sonli qarori bilan
pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha ilmiy jurnallar
ro'yxatiga kiritilgan.*

*Jurnal talablariga to'liq rioya qilingan holda 1,5 intervaldagi
6-7 bet hajmdagi ilmiy maqolalar elektron versiyasi
bilan birga qabul qilinadi.*

Bosishga ruxsat etildi: 06.05.2023 y. Qog'oz bichimi 60x84 $\frac{1}{16}$
Ofset bosma usulida bosildi. 8-bosma taboq.
Adadi 120 nusxa. Buyurtma

**«ADAD PLYUS» MCHJ matbaa korxonasi.
Toshkent sh., Chilonzor t. Bunyodkor ko'chasi, 28-uy.**